Уйғур Әдәбиятиға Беғишланған Универсал Әдәбий Журнал ISSN: 2602–389X

ИЗДИНИШ

2018 – Йиллиқ 2 – Сан Омумий 4 – Сан

1 - рәсим: сәнәткар Һашим Қурбан Шивитсийәдә өткүзүлгән «Гүзәл Сәнәт Әсәрлири» көргәзмисидә.

2 - рәсим: 2006 -йили Астанида, Қазақистан презденити Нурсултан Нәзәрбайевға совғат бериш хатириси.

3 - рәсим: рәссамниң бәзи қапақ сәнити ижадийәтлиридин өрнәкләр.

4 - рәсим: Венгирийә пайтәхти Будапештта өткүзүлгән Дуня Уйғур Қәләмкәшлири(PEN) йиғини хатириси.

журнилимиз һәққидә

Мәзкур журнал Уйғур әдәбиятини өз ичигә алған дуня әдәбиятидики килассик вә надир әсәрләрни оқурмәнләргә тәқдим қилиш, Уйғур тилида иҗадийәт билән шуғуллинидиған кәсп игилири вә һәвәскарларниң әсәрлирини елан қилиш, Уйғур әдәбиятини вә әдәбий тилини башқа түркий милләтләргә тонуштуруш, шундақла Уйғур тилидики бир журнални мәзмун вә сүпәт җәһәттин тәрәққий қилдуруп, хәлқарадики сүпәтлик әдәбий журналларниң сәвийәсигә йәткүзүшни мәқсәт қилидиған пәсиллик әдәбий журнал.

Мәзкур журналда пәқәт әдәбий әсәрләрла елан қилинидиған болуп, бивастә Уйғурчә йезилған яки башқа тиллардин Уйғурчиға тәрҗимә қилинған әсәләр қубул қилиниду.

Журналға Қобул Қилинидиған Әдәбий Әсәрләр:

1. Уйғур әдәбияти тарихидики килассик вә надир әсәрләр.
2. Иҗадий әсәрләр.
3. Башқа тиллардин Уйғурчиға тәрҗимә қилинған әсәрләр.
4. Хәлқ арисиға тарқалған әқлийә сөз, мақал–тәмсил, чөчәк, қошақ, юмур қатарлиқлар.
5. Уйғурлар тәсвирләнгән рәсимләр, фото–сүрәт, һәҗвий рәсимләр.
6. Мәлум районлардики Уйғур арисидила қоллинилидиған сөзләр (луғәт).

Әсәр Әвәтиш Һәққидә:

1. Әсәрләр **uyjurnal@gmail.com** адреси арқилиқ қобул қилиниду.
2. Килассик вә надир әсәрләр һәққидики учурлар (аптори, жанири, елан қилинған журнал, китаб, йилнамә қатарлиқлар) ениқ әскәртилиши керәк.
3. Тәрҗимә қилинған әсәрләрниң әсли тили һәққидики изаһат вә әсли текисти тәминлиниши керәк.
4. Иҗадий әсәрләрниң жанири әскәртилиши керәк.
5. Әвәтилгән әсәрләрдә әвәткүчиләрниң (апторлар вә нәширгә тәйярлиғанлар) исими йезилмаслиқи керәк.

Әсәрниң Баһалиниши Вә Қобул Қилиниши:

1. Журналға әвәтилгән барлиқ әсәрләр жанириға қарап үч баһалаш һәйитигә әвәтилиду.
2. Қобул қилиниши үчүн әсәр аз дегәндә икки баһалаш һәйитиниң тәстиқидин өтүши керәк. әсәрләрниң адил баһалиниши үчүн, әвәтилгән әсәрләрдә апторларниң исми яки кимлики һәққидики учурлар билдүрүлмәйду.
3. Әсәрләр Уйғур әдәбий тили билән, тил–йезиқ имла қаидисигә риайә қилинған асаста йезилиши керәк.
4. Мәзмун җәһәттин журналниң қобул қилиш даириси ичидә болуш керәк.
5. Әсәр Қобул қилинса, әсәр апторидин исим, тәхәллус (әгәр ишлитидиған болса) вә қисқичә тонуштуруш (әгәр аптор тәминләшни халиса) тәләп қилиниду.
6. Әсәр қобул қилинмиса, қобул қилинмиғанлиқ учури тәклип вә пикирләр билән әвәтилиду.
7. Әсәрләрниң қобул қилиниши пүтүнләй баһалаш һәйтииниң қарари билән болиду.

Журналниң Елан Қилиниш Шәкли:

Журнал пәсиллик тор журнили болуп, Әрәб һәрплири, Латин һәриплири, Славиян һәрплири асасидики Уйғур йезиқида вә (башқа Түрк милләтлириниңму журнилимиздин пайдилиналиши үчүн) бирликкә кәлгән Түрк елипбәсидә болуп җәмий төт нусха елан қилиниду. Йилда бир қетим төт сан бирләштүрүлүп йиллиқ топлам шәклидә нәшир қилинип, университет вә аммиви кутупханиларға һәқсиз тарқитилиду.

һөрмәт билән: издиниш журнили тәһрир һәйити
www.uyghuredebiyati.net

/izdinish /izdinish

Издиниш

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا بېغىشلانغان ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال
Уйғур Әдәбиятиға Беғишланған Универсал Әдәбий Журнал
Uyghur Edebiyatigha Béghishlanghan Uniwérsal Edebiy Jurnal
www.uyghuredebiyati.net

2018–йиллиқ 2–сан
Омумий 4– сан

ISSN: 2602–389X

Журнал мәсули, муһәррири:
Мурат Орхун

Баш Тәһрир:
Зулһаят Өткүр (Шиветсийә)

Тәһрир һәйити:

Алимжан Инайәт (Түркийә)
Адәм Өгәр (Түркийә)
Мәмәттурсун Зунун Оқя (Әнгилийә)
Ридван Өзтүрк (Түркийә)
Әкбәржан Бавудун (Қирғизистан)
Мәғфирәт Камал (Түркийә)
Раһилә Қәшқири (Түркийә)
Дил Рәйһан (Франсийә)
Молотжан Тохтахинов (Қазақистан)
Сабирәм Әнвәрова (Қазақистан)
Зулһаят Өткүр (Шиветсийә)
Дилдуз Телман (Америка)

Хәттат:

Нур Әфван

Бәтчик:

Алимжан Ибраһим

Иҗаткарлиримиз

Алим (Мөмин) һәмрайив вә униң иҗадий паалийәтлири Тоғрисида ....Абдурәһим Сабит 6
ТозимасЧечәкләр..Һаҗи Әхмәт 12
Кумтура Чүши...Әсәд Сулайман (Америка) 16

Һекайиләр Бағчиси

Бай Қәләндәр .... Зунун Қадири 10
Вәтән Сөйгүси .... Айшә Булут (Түркийә) 22
Түркчидин Әсма Илһам уйғурчилаштурған
Муқәддәс Вәзипә .... Һәбибул Аблимит (Германийә) 31
Меһир-Муһәббәт .... Ғоҗимуһәммәт Муһәммәт 45
Әсләтмә Карртиси...Вәрлин (Франсийә) 46
Меһриниса Исмайил тәрҗимиси (Германийә)
Қәлбим Матәмдә Бүгүн .... Гүлбәһрәм Хошайева (Қазақистан) 50

Ғунчилар Қәлимидин

Илмий Издиниш-Келәчикимизниң Парлақ Йоли...Ғуламдунов Ғуламжан (Қазақистан) 38
Мән Бовамниң Пәхри...Ғуламдунов Ғуламжан (Қазақистан) 40
Шеирлар..Аккузаев Таймер (Қазақистан) 40
Жаза..Нишанава Рухшана (Өзбекистан) 41
Өзбекчидин Мурат Орхун Уйғурчилаштурған
Мәктипим..Дилнур Талғатова (Қазақистан) 41

Балиларға Атап

Билим ....Әзиз Әйса Әлкун (Әнгилийә) 42
Нәсирләр .... Әхәт Имин 43

Шеирийәт Гүлзари

Ғәзәл вә Мухәммәсләр....................Әһмәд Зияи 13
Уйған ....Абдухалиқ Уйғур 24
Шеирлар....................Таһир Һамут (Америка) 25
Шеирлар ....Муһәммәтҗан Ясин (Қирғизистан) 27
Шеирлар ....Раһилә Камал (Шиветсийә) 29
Икки Шеир ....Зиз Әйса Әлкүн (Әнгилийә) 35
Икки ШеиР ....Линда Клаккән (Норвегийә) 49
Норвегийә Тилидин Мутәллип Сәйдулла Тәрҗимиси
Налә-Зар ....Дохтур Турғунҗан Уйғур Түрк Оғли 49
Икки Шеир.................... Пәридә Нияз (Германийә) 83
Әй Хәлқим! ....Җибран Хелил Җибран (Ливан) 84
Әрәпчидин Уйғурулаһ Тәрҗимиси
Анамдин Алған Дәрсләр ....Рупи Каур (Канада) 85
Енгилизчидин Дилдуз Телиман Тәрҗимиси (Америка)
Рубаияр ....Муһәммәдимин Һаҗим 86

Нәсирләр

Йоқлуқ ....Абдуләһәд Абдулла Тивиш (Түркийә) 48

Билим Вә Тәтқиқат

Уйғур Җәмийитидики «Ночи» Вә «Почи».................... Тохти Музарт 56
Мәмәттурсун Зунун Оқя (Әнгилийә), Фурқан Мәһмуд Ғази (Түркийә) Тәйярлиған
19 – в ә 20 -Әсирниң Башлиридики Уйғур Аяллириниң Орни Һәққидә Баянлар....... Зулһаят Өткүр (Шиветсийә) 65
"Қутадғу Билик" Ниң Әсли Текисти Билән Һазирқи Заман Түркчә Вә Уйғурчә Селиштурмиси ....
.... Мәмәттурсун Зунун Оқя (Әнгилийә) 69
Шиветсийәдә Сақлиниватқан Уйғурларға Даир Матирияллар Вә Уларниң Бүгүнки Әһвали ....
.... Абдушүкүр Муһәммәт (Шиветсийә) 78
Гумилиқларниң Бир Қисим Турмуш Вә Ишләпчиқириш Адәтлири.................... Гуннар Ярриң (Шиветсийә) 80

Әдәбий Учурлар

Уйғур Рәссами Һашим Қурбанниң «Гүзәл Сәнәт Әсәрлири» Көргәзмиси Ечилди ....Зулһаят Өткүр (Шиветсийә) 87
Алмутада Уйғур Ана Тилиға Беғишанған Фестивал Өткүзүлди....................Ойған (Қазақистан) 89
«Уйғурларға Нәзәр» Журнили ....Дил Рәйһан (Франсийә) 91
Китаб Учури: "Натонуш Шәһәр "Гә Тез Сизма ....Мутәллип Сәйдулла (Норвегийә) 93
Китаб Учури: У «Сүкүттин» Сөзлигүчи ....Мутәллип Сәйдулла (Норвегийә) 94

Муқавида: Уйғур рәссам Һашим Қурбанниң әсири- Сәһәр

Алим (Мөмин) Һәмрайив Вә Униң Иҗадий Паалийәтлири Тоғрисида

Абдурәһим Сабит

Уйғур һазирқи заман әдәбият тарихиниң сәһипилирини бирму бир варақлап көргинимиздә, «алим ахун», «уста алим», «долани» дегән исим вә тәхәллуслар билән йезилған көплигән әдәбий мирасларни учритимиз. Бу әдәбий мирасларниң игиси-«еғир күнләрдә», «долқунлар арисида», «мәйдандин аваз» қатарлиқ повист, романлири билән Уйғур әдәбиятиға әмдила бихлиниватқан пируза жанерини йеңи балдаққа көтүргән талантлиқ язғучи мөмин һәмрайивдур. Мөмин Һәмрайив 1908-йили Алмута областиниң Уйғур районидики Нарин йезисида бир кәмбәғәл төмүрчи аилисидә дуняға кәлгән. У кичикидинла наһайити зерәк, әқиллиқ, чечән болғанлиқи үчүн, атиси турмушиниң җапалиқ болишиға қаримай пәрзәнтини оқумушлуқ, билимлик кишиләрдин қилип йетиштүрүш мәқситидә, Алмута районидики башланғуч мәктәпләрдин биригә оқушқа бериду. М. Һәмрайив бир тәрәптин мәктәптә оқуп тәлим-тәрбийә алса, йәнә бир тәрәптин бош вақитлиридин пайдилинип атисиниң ишлириға ярдәмлишиду. У башланғуч мәктәпни әла нәтиҗә билән түгәткәндин кейин, Ташкәнт шәһригә берип «оқутқучи йетиштүрүш техникоми» ға оқушқа кириду. Техникомда математика, физика, хемийә, тарих, җуғрапийгә охшаш һәр хил пәнләрни өгәнгәндин ташқири, тил -әдәбият пәнлиригиму зор иштияқ бағлап, қизғин һәвәс билән өгиниду. Өзиму һәм рос әдәбияти, Уйғур, қазақ, татар әдәбиятиниң алдинқи вәкиллири билән йеқиндин тонушуп, уларниң иҗадийәтлиридин тәсир вә илһам елип, қисқа һәҗимдики лирик шеирларни йезишқа башлайду. М. Һәмрайив 1927-йили «Ташкәнт Оқутқучилар Йетиштүрүш Техникоми» ни түгәткәндин кейин, сурхәндәря областиға тәқсим қилинип, у йәрдики мәктәпләрниң биридә тил-әдәбият оқутқучиси болуп ишләйду. 1929-йили Ташкәнткә қайтип келип Уйғур гезитидә мухбир вә әдәбий хадим болуп, гезитниң әдәбий бетини башқурушқа мәсул болиду. Мушу йилларда у иҗадийәткә қизғин иштияқ бағлап, берилип ишләп әмгикиниң тунҗи мевиси болған «еғир күнләрдә» намлиқ повестни тамамлап, 1931-йили нәшир қилдуриду. Бу әсәр шу чағлардики Уйғур әдәбиятиниң йирик намайәндиси сүпитидә тонулуп, җамаәтчиликниң қизғин сөйүп оқушиға мүйәссәр болиду.

Мөмин Һәмрайив 1934-йили иккинҗи йирик әсири «Долқунлар Арисида» намлиқ романини йезип пүттүриду. Язғучи бу романида әйни дәвр үчүн муһим вә активал болған мәсилә – қалақлиқ, конилиқ билән илғарлиқ, йеңилиқ арисидики күрәшни асасий тема қилған һалда яш қурғучиларниң мәркәздин

чәт җайларға берип, совет түзүмини мустәһкәмләш вә мәдәнийәт тарқитиш, ақартиш һәркәтлири билән шуғулланғанлиқини тәсвирләп көрситиду. Романдики баш қәһриман кона дуняни түп йилтизидин йемиришкә һәркәт қиливатқан йеңи дуняниң адимидур. Шуңа у йеңи дуняға қизғин мунасивәттә болуп, униң барлиқ чақириқлирини қоллайду вә һимайә қилиду. Қасим Асмов өз характери һәм маһийити билән йеңи дуняниң аңлиқ күрәшчиси болғачқа, уни «Еғир Күнләрдә» повестидики хәлқ азатлиқи үчүн барлиқини атиған, кона дуняни йемирип ташлимақчи болған Иләм образиниң давами вә толуқлимиси дәп қарашқа болиду. «Долқунлар Арисида» романида аптор маһаритиниң пишип йетилмигәнлики түпәйлидин аз-тола йетәрсизликләргә йол қойған болсиму, әмма өз дәври үчүн муһим вә актевал болған мәсилиләрни көтүрүп чиқип, бир тарихи дәврни әкс әттүргәнлики билән алаһидә әһмийәткә игә. Язғучи 1937-йили «Мәйдандин Аваз» дигән йәнә бир романини йезип пүттүрүп, нәшриятқа тапшурған болсиму, бирақ бу роман нәшрият тәһрир һәйитиниң қолида үн-түнсиз йоқилип кәткәнликтин, мәзмуни оқуғучиларға аян болмиди. Язғучиниң кейинки һаяти Шинҗаңда өтти. У 1937-йилиниң ахири Ташқорған йоли арқилиқ Йәкәнгә кәлди. Бирақ, һөкүмәт даирлири уни « гуманлиқ унсур» дәп қолға алди. У Йәкән түрмисидә бир йил сәккиз ай ятти. Шиңшисәй һөкүмити униңдин өз гуманиға даир бирәр йип учиға игә болалмиғанлиқи, шундақла 30-йилларда Совет билән болған барди-кәлди мунасивәт нормал иш һесапланғанлиқи үчүн, Мөмин Һәмрайивни ахири түрмидин қойиветишкә мәҗбур болди. 1939-йили Мөмин Һәмрайив Қәшқәргә келип, Қутлуқ Шәвқиниң «Йеңи һаят» гезити (кейинки өзгәртилгән исми « Қәшқәр Шинҗаң Гезити») гә орунлушуп, униң мәсул муһәррирликини қилишқа башлиди. Униң у чағдики исми «алим ахун» әдәбий тәхәллуси « уста алим», «долани» иди. Уста алим азкәм үч йилға йеқин вақит җәрянида (бу вақитларниң көп қисми гәрчә түрмидә өткән болсиму) Җәнубий Шинҗаң хәлқиниң фиодализим боюнтуриқи астида интайин намрат, надан бир һаләттә яшаватқанлиқини чоңқур һес қилиду. Шуңа у қәләмни қорал қилип, җәңгивар күрәш роһи билән толған ялқунлуқ шеирларни йезиш арқилиқ зулумға, җаһаләт, наданлиққа қарши шиддәтлик от ечип, хәлқ аммисини азатлиқ, әркинликкә үндиди. Униң «Долани» тәхәллуси билән кейинрәк язған бир шеирида мундақ мисралар бар:

Излисиәм мән бу җаһанда һәқни сөйгән йоқ әмәс,
Һәқни издәп бу вәтәндә бағри көйгән йоқ әмәс.
Бағ ара сайрашса булбул даима гүл ишқида,
Меңисини курт чеқип сәрсанда йүргән йоқ әмәс.
Ол зимистан зулмидин шаму-сәһәр қан йиғлиған,
Гүлбаһарға зар болуп арманда өлгән йоқ әмәс.
Миллитим дәп яш төкүп бир қанчә әл аһ урсиләр,
Күлүшүп мазақ етип ғәпләттә йүргән йоқ әмәс.
Ойлиғин өткән күнүңни сән вәтән әвладисән,
Дунядин кәтмәй туруп довзақни көргән йоқ әмәс.
Йиғлима! Сән әй долани, қиш китип болур баһар,
Қил күрәш дәп чақирип, йәңни түргән йоқ әмәс.

Уста алим шеирлиридики мундақ һөрлүк, әркинлик тәрғибатлирини көргән Шиңшисәй даилири «Коммунист Идийисини Тәрғип Қилған» дәп қарап, 1942-йили 2-айда уни қолға алди, Шиңшисәй түрмисидә бетим имзаланғучә ятти. 1946-йили 6-айда Гоминдаң һөкүмити билән үч вилайәт һөкүмити оттурисида тенчлиқ бетими имзалинип, сиясий

мәһбусларни бирдәк азат қилиш униң бир маддиси сүпитидә қобул қилинғанлиқтин, уста алим түрмидин азат қилинди. У үч вилайәт инқилави һөкүмитиниң көрситиши билән «Аң» гезити (« Қәшқәршинжаң Гезити» ниң битим мәзгилидики нами « Аң» иди) гә башлиқлиққа тәйинләнди. У гезитхана башлиқи болған мәзгилдә гезитни яхши башқуруп, униң сан, сүпитини юқири көтүрүпла қалмастин, гезит әтрапиға илғар пикирлик кишиләрни уюштуруп, уни Гоминдаң әксийәтчилиригә қарши күрәш елип баридиған жәңгивар тәшвиқат қоралиға айландурди; һә дегәндила Гоминдаң әксийәтчилириниң бетимға хилаплиқ қилип хәлқ үстидин зорлуқ-зомбурлуқ йүргүзгән, илғар пикирлик кишиләргә зиянкәшлик қилған жинайи қилмишлирини ечип ташлап, уларниң «тинчлиқ бетими» дики сахта ниқабини йиртип ташлиди. Уста алим мәтбәәтчилик һоқоқидин пайдилинип, хәлқниң аң-сезимини ойғутушқа ярдими болидиған бир қисим китапларни нәшир қилип, хәлқ арисиға тарқатти. «ширин» - әнә шуларниң бири иди. 1947-йили 7-айда бетим бузулғандин кейин уста алим, Қасимжан Қәмбири, Хәлипә Сүзүк Һажиюв, Аблиз Муһәммәди, Низамиддин Салиюв, Турғун Алмас, Абләқ Езиз, Турсун Ибраһимлар билән биллә қолға елинип, гомндаң һөкүмитиниң йеңишәһәрдики түрмисигә қамалди. Гоминдаң әксийәтчилири уни түрмидә һәрхил қейин-қистаққа елип, бой сундурушқа урунған болсиму, бирақ уста алим һәммигә бәрдашлиқ берип мәһкәм турғанлиқтин, әксийәтчиләр уни бой сундурушқа амалсиз қалди. 1949-йили 4-айниң 8-күни хәлқниң қаттиқ бесими, үч вилайәт инқилаби һөкимитиниң қистиши билән уларни түрмидин бошатти. Язғучи шу йили 8-айда Үрүмчигә берип, өлкә азат болғучә жәмийәттә бикар йүрди. Өлкә азат болғандин кейин, у аввал өлкилик мәдәнийәт-маарип һәйитиниң мудири, кейин хәлқ ишлар назириға назир болуп, хәлқ игиликини тикләш хизмитигә актип күч қошти. 1955-йили 5-айда Турпанға хизмәтләрни көздин кәчүрүшкә кетиветип, Даванчиңда қатнаш һадисисигә учрап, бәхткә қарши 47 йешида вапат болди. Уста алим шинжаңда яшиған қисқиғинә 18 йиллиқ һаяти жәрянида әдәбиятимиз үчүн сан жәһәттин аз болсиму, әмма мәзмун жәһәттин мол, тирән, илғар димократик идийәләр билән юғурулған әсәрләрни қалдуруп кәтти. Униң бу әдәбий мираслири һәр қайси нәшрият орунлириниң архиплирида, хәлқ арисида сақланмақта. Уни издәп тепип жамаәтчилик билән йүз көрүштүрүш әдәбият-сәнәт хадимлириниң баш тартип болалмайдиған мәсулийити вә муһим бурчидур.

биз төвәндә тонуштурмақчи болған «Еғир Күнләрдә» повести язғучиниң мәлум болған әсәрлири арисидики вәкиллик харәктери бир қәдәр күчлүк болған ижадий әмгәклиридин бири болуп, аптор бу повестида Түркистан районида яшиғучи аз санлиқ милләтләр һаятидики чоң вәқә һесабланған 1916-йилдики лашманлиққа елмиш вәқәсини арқа көрүнүш қилған һалда совет туприқида яшиғучи Уйғур әмгәкчилириниң улуғ өктәбир сотсиялистик инқилаби ғәлибә қилғучә болған арилиқтики пажиәлик турмушини интайин реал әкс әттүрүп бәргән.

әсәрниң баш қәһримани Иләм, әнә шу лашмаллиққа тутулған Уйғур әмгәкчиләрниң баштин кәчүргән һаят пажиәлири, жапа-мушәққәтлирини өзидә жәмлигән типик образдур. Язғучи әсәрдә гәрчә Иләмниң лашмаллиққа тутулғичә арилиқтики һаят паалийитини тәсвирлимигән болсиму, әмма униң кейинки һаятидики бир қанчә вәқәликләр арқилиқ Иләмниң бир пүтүн характерини сизип чиққан. Биз повистниң бешида Иләмни һаятниң маһийтини анчә чүшәнмәйдиған, мудһиш тәқдиргә бойсунған, аңсиз, надан бир деһқан сүпитидә чүшәнсәк, повестниң ахирида ижтимаий реаллиққа хели аңлиқ қарайдиған, турмушниң маһийтини чүшүнишкә интилидиған, адаләтсизликкә қарши күрәш қилишниң йолини билгән бир инқилапчи сүпитидә көримиз.

Иләмниң өсүп йетилишидә Рос ишчиси сиргий асаслиқ рол ойнайду. У Иләмгә инқилапниң давлилирини чүшәндүрүп, аң-сезимини юқири

көтүргәндин башқа, лашмаллиқта тәшкиллигән мәхпий инқилабий һәркәтләргә қатнаштуруп чениқтуруш арқилиқ, бир аңлиқ инқилапчи қилип йетилдүриду.

Әсәрдә йәнә сәлбий қәһриманларниң вәкили супитидә сайитбай вә униң оғли Һимитниң образи яритилған болуп, аптор уларни сүрәтлигәндә айрим характер берип олтурмиған, бәлки уларниң сөз-һәркәтлири арқилиқ уларниң роһий дунясидики рәзилликни ечип ташлиған. Мәсилән: һимит «дунянің асасий тирики-пул» дәп қарайду. Шуңа әсәрдә у өз сөз һәркити арқилиқ инсаний хисләттин тамамән мәһрум болған, һәр қандақ пәскәшликләрни қилиштин янмайдиған рәзил мәхлуқ қилип көрситилиду. Әсәрниң әң муһим утуқлиридин бири шуки, язғучи композитсийлик қурулушқа алаһидә етибар берип, уни чевәрлик билән орунлаштурғанлиқтин, лашманлиқтин ибарәт бир қисим тарихй вәқәликни, шундақла тарихтин буян шәкилләнгән һөкүмран синиплар билән қарам тәқдиргә бой сунғучи әмгәкчи хәлқ оттурисидики адаләтсизликни вә адаләтсизликкә қарши туруш оттурисидики күрәшни Иләм вә униң аяли Жанәм билән Гайитбай, Розахун, Сайит Имамлар оттурисидики зиддийәт тоқунуши арқилиқ реал асаста йешип көрситип бәргән. Бу һәқиқәтән устилиқтур. Язғучи әсәрниң сийожитиниму шундақ чаққан, әпчил, һәрикәтчан қилип орунлаштурғанки, униңда бир вәқә иккинчисигә бағлинип, биридин иккинчиси чиқип, тәбиий рәвиштә раважлинип, балдақму-балдақ өрләп маңғанлиқтин, китабхан бирдәмму зерикиш һес қилмайду. Мәсилән: повестниң бешида тенч һаят кәчүриватқан мәһәлләниң бешидин қиқас-чоқан көтүрүп, йезини тәвритип, итларни һүркүтүп Тохтахун әллик беши кирип келиду- дә , йезиға улуғларниң келидиғанлиқини хәвәр қилиду. Шуниңдин кейинла тенч әмгәк билән шуғуллиниватқан хәлқниң һаятида бирдин әнсизлик башлинип кетиду. Оқурмәнләрниң роһий кәйпиятимизму жиддийликкә өтиду. Өзимизму туймиған һалда әсәрдики вәқәлик арисиға тәбиий шуңғуп кетимиз. Язғучи әсәрдики зиддийәт тоқунушниму шундақ устилиқ билән кәскинләштүрүп, шундақ устилиқ билән реал қилип йәшкән. Мәсилән: лашманлиқтин қайтқан Иләм көп мушәққәтләрни йеңип мәһәллигә йеқинлап кәлгәндә, у яллиған һарвиниң оқи сунуп кетип, һарва йолда тохтап қалиду. Бу чағда мәһәллидә жанәмниң тойи тамамлинип, Һемит билән никаһи оқулуш алдида туратти. Буни уққан Иләм дәрһал ишниң үстидин чүшүп, вападари жанәмни һимитниң чаңгилидин қутулдурвалиду. Шуниң билән биллә һимитниң пүтүн алдамчилиқлири, қувлуқ-шумлуқлири ечип ташлиниду. Повестниң тили һәққидә бир қанчә еғиз сөз ейтип өтүш лазимки, язғучи бу әсәрни йезиватқан вақтида , Уйғур һазирқи заман әдәбияти техи йеңила қелиплишишқа қарап меңиватқан дәвр иди. Бу дәвирдә чиққан әсәрләрниң көпинчисидә тил гүзәлликидин тоғра пайдилиналмаслиқ, орунсиз сөзләрни ишлитип персонажлар тилини сүниләштүрүп қоюштәк илләтләр мәвжут иди. Язғучи повестида бу хил илләтләрдин халий болуп, хәлқ мақал-тәмсиллиридин, истилистикилиқ вастилардин орунлуқ пайдиланған. Лекин, утуқ бар йәрдә мағлубийәт болғинидәк, язғучи бу әсәрдә әйни вақиттики әдәбиятқа ортақ болған бир қисим йетәрсизликләрдин ташқири, таллиналған вәқәликләрниң муһимлиқи билән муһим әмәсликигә, муһим болғини билән муһим болмиғиниға сәл қарап, қара-қоюқ тәсвирләп китивәргәнликтин, баш нуқтиға мәлум нуқсан йәткәндин башқа, баш қәһриманлар бир чәттә қалидиған әһвалларму йүз бәргән. Шундақ болсиму бу әсәр Уйғур пирузисини кичикликтин чоңлуққа қарап тәрәққий қилдурушниң тунҗи утуқи болуп һесаблиниду.

Әсәрни тәйярлиғучи: Йосун

Бай Қәләндәр

(Һекайә)

Зунун Қадири

Мән 16 яшқа киргән йили тағам Қумлуқ мәһәллисдә қуғун-тавуз териғаниди. Язлиқ тавузи хели охшиди. Уни шәһәргә әкирип сетип бириш үчүн тағам мени тавуз басқан һарвини һәйдәшкә тутувалди:

– Мән чоң көврүк йенидики баққал Қавул ахун билән сөзлишип қойдум, бу тавузни удул шуниң дукиниға априп чүшүрүп бәр, – Дәп Иргило һарвиға йүз тавуз бесип бәрди.

Техи таң сүзүлмигәниди. Тағам һарвини кетип мени шәһәргә йолға салди. Мән бу йолда хели көп маңғиним үчүн қорқмай һарвини ттикләттим. Чоң йолға чиққанда таң сүзүлүшкә башлиди. Йүзүмгә таң шамили урулди, мүгдәк басқан көзлирим ечилип, һарвини техиму иттик һәйдәшкә башлидим.

Шәһәргә икки чақиримчә қалғанда, Йерилғаняр дигән йәргә барғинимда, торғат минип қолида семиз бир көкатни йетәклигән, устигә хәндә пәрижә, бешиға тоқума кула кийгән, чечи йәлкисигичә чүшкән серик сақаллиқ қәләндәр ашиқ атлирини йорғилитип келип һарвамниң йенида тохтиди-дә:

– Сәдиқә балани йәр, това гунаһни йәр, һәй яхши оғул, тавузуңдин бир-иккини бәр, –дәп икки қолини көтүрди.

– бу санақлиқ 100 тавуз, биз бири билән сөзлишип қойған. У бу тавуздин бири кәм чиқса алмайду, – дедим чүшәндүрүп.

– Ғәвсиләзәм һәққидә бәрсәң һәргиз кәм болмайду, мана буни бәр,– дәп қамчисиниң сепи билән һарвиниң алдидики йоған бир тавузни түртүп көрсәтти. Мән қолумдики тайиқим билән қамчисини ттирвитип :

– Яқ-яқ, бәрмәймән, – дәп атниң беқиниға бирни уруп, һарвини һәйдәп кәттим.

Қәләндәр қамчисини пуланлитип етини девитп кәлди-дә :

– Сехи җәннити, бехил дозихи, бәрмәмсән? – деди варқирап.

–бәрмәймән,–дедим униң көзигә қадилип.

– бехил бәдбәхт, бәрмисәң мана әмсә, – дәп үсти бишимға қамча билән бирмунчә урувәтти. Мән йәргә чүшүп йиғлап йүрүп униңға чалма аттим. Зомигәр қәләндәр мени атлиқ қоғлап йүрүп йәнә бирнәччә қамча урувәтти вә бирнәччә тавузни чеқивәтти. У йирақтин келиватқан кишиләрни көрди-дә, ат салдуруп йезиға қарап кетип қалди.

мән нимә үчүн униңға бирму тавуз бәрмәй таяқ йедим. У мени тонумиғини билән мән уни тонуйттум. Униң қара дөңдики қәләндәр мәһәллисидә хели обданла бәш-

алтә еғиз өйлүк гулзарлиқ бир һойлиси, икки ешәк, бирнәччә бордақ қой вә семиз икки ети бариди. Униң кки хотуни қоллириға алтун үзүк, қулақлириға алтун һалқиларни селип пузур йүрүшәтти. Қәләндәр һойлисида йоған бир өйни мәйданхана қиливалған. Мәйданхана дегинимиз, қапақ чилимда нәшә чекидиған орун, бу йәрдә һәркүни өзигә охшаш ашиқ дәп аталған нешәхорлар вә башқа бәңгиләр топлинип нешә чекишәтти. Улар көпинчә азна кунлири топлишивилип муқам мәшрәплирни мәшиқ қилатти. Андин кийин рамизан ейида бир айғичә мәһәллә-мәһәллида гүлхан йиқип, таң атқучә мәшрәп оқуп, мәһәллә жамаәтлиридин бирмунчә нәрсиләрни йиғивалатти. Биз яш балилар мәшрәп нахшилирни аңлаш үчүн, қара дөң вә рошән бағларға чиқип тураттуқ. Шуниң үчүн, мән бу қәләндәрниң әһвалини биләттим. Шу сәвәптин мән бу серик сақал һарамтамаққа тавуз бәрмигән идим.әмма у мени тонумай кичик көрүп, йүзидики әвлия, ашиқ, бичарә,қәләндәрлик ниқабини қайрип қоюп, бозәк қилған иди. Бирақ мәнму кейин униңдин келиштүрүп интиқамимни алдим.

Бу вәқә мундақ болғаниди. Күз күнлиринин биридә, мән қумлуқ мәһәллисидә тулуқ һәйдәп йүргәндә мени қамчилған һелиқи серик сақаллиқ қәләндәрниң мәһәллинин күн чиқиш тәрипидин келиватқанлиқини көрүп қалдим. У хаманлардин алған биртағар буғдийини торғитиға, хәқләрдин йиққан йерим тағарчә ненини йетәкликтики көк етиға артипту. Мән дәрһал қоруқ тамлардин артилип йүгүргән пети қошнимиз зорахунниң оғли-ағинәм нурузниң йениға бардим -дә, һелқи ашиқниң мәһәллигә кәлгәнликини ейиттим. Өткәндә мән униңға бу ашиқниң мени бозәк қилғанлиқини сөзләп бәргәндә пиризхан момайниң бу нәвриси: «хәп, бир күни қолға чүшсә сениң өчүңни елп беримән» дегәниди. Нуруз мәндин икки яшла чоң, әмма бәк қорқмас, қавул бала иди. Биз нурузларниң һойлисида калтәк тутуп марап олтурдуқ.

– һәй шәйдибилла, қәләндәр кәлди, бала кәлмисун һәрқайсилириға, сәдиқә балани йәр, това гунаһни йәр, атиғиниңларни бәргәйсиләр, –дәп һойлиниң оттурға кәлгәндә, мән супиниң йендики қариғачниң арқисидин сәкрәп чиқип:

– Мана саңа атиғинимиз, – дәп калтәкни тәңләп алдиға бардим. У мени тонуп қетип турупла қалди. Нуруз келип калтәк билән униң ғолиға бирни уруп, атниң чулвурини қолидин тартип алди.

–төрәм балилирим, мениң немә гунаһим бар,

Мән ғәвсил әзәм ниң мурити, пекир ашиқмән, – дәп ялвурди.

– Һәй зомигәр, сән қандақ ашиқ болисән, сән мени йиқилғанярда булап урғиниңни биләмсән, буланчи оғри, – дәп униң әвлияларни шипи кәлтүрүп ялвурғиниға қаримай, қара яғачқа бағлап қойдуқ. У бирнимләрни оқуп варқиравәргәндин кейин мәһәллидики кишиләр йиғилип, ахири уни қойдурвәтти. Биз униң бир тағар буғдийини өзигә қалдурдуқ, йирим тағар ненини шу мәһәллидики икки йитим балиси бар бир кәмбәғәл тул хотунға апирип бәрдуқ. Бай қәләндәр болса биздин қутулғиниға хош болуп нанму тилимәй, шәһәргә қарап бәдәр қачти.

Кәтмәни бәк чепиң,
Бағда ечилсун тәклик.
Ташни қаттиқ етиң,
Тағда йиқилсун кәклик.

Уйғур хәлқ мақал-тәмсили

Тозимас Чечәкләр

Әһмәд Зияи Вә Униң Әдәбий Иҗадийәт Паалийәтлири Тоғрисида

Һаҗи Әхмәт

50-йиллардин башлап шаирниң һаят йолида дуч кәлгән әгри тоқайлиқ вә дишварчилиқлар униң әдәбий иҗадийәт паалийитиниң пат-пат үзүлүп келишиға сәвәпчи болди.

Әһмәд Зияи 1953-1955 йиллири арлиқида өзиниң еғир шараитта туриватқанлиқиға қаримастин қәшқәрниң әйни вақиттики валиси сәйпуллаюпниң қоллап қуввәтлиши билән улуғ алим мәһмут қәшқәриниң йетүк әсири «түркий тилллар дивани»ни тәрҗимә қилишқа киришип, икки йерим йил җапалиқ әҗир сиңдүрүш нәтиҗисидә бу ишни ғәлбилик тамамлиди. Тәрҗимидә «Түркий Тилллар Дивани»ниң мисирда бесилған қаһирә нусхиси асас қилинған болуп, бир бәткә әсли нусхиси көчүрүлүп, йәнә бир бәткә һазирқи заман Уйғур тилидики тәрҗимиси берилгән иди. Әпсус, 10 йиллиқ қалаймиқанчилиқ мәзгилидә шаирниң қан тәри сңңгән бу шаһ әсәрниң қол язма тәрҗимиси из-дерәксиз йоқилип кәтти.

Аптоном районлуқ әдәбият-сәнәт бирләшмисидә ишлигән 1957-1960 - йиллири арлиқида Әһмәд Зияи йәнә әдәби-илми иҗадийәт билән шуғуллиниш пурситигә еришип, Незариниң «Рабийә-Сәидин», Мулла Шакирниң «Зәпәрнамә» дастанлирини нәшргә тәйярлап, оқурмәнләрни килассик әдәбиятимизниң надир үлгилиридин бәһиримән болуш имканийитигә игә қилди. «Сайра» ,« Нәй Садаси» қатарлиқ шеирларни язди.

У 1957 - йили 7 - айда өткүзүлгән аптоном районлуқ әдәбият-сәнәтчиләр 1 - қурултийида илмий доклад берип, «Ойғур Килассик Әдәбияти Тоғрисида» намлиқ илмий мақалисида Наваий, Лутифи, Сәккаки... Қатарлиқ Ойғур килассик әдәбиятиниң даңлиқ вәкиллирини тонуштуруп «Шинҗаң Гезити»дә елан қилди. У Йәнә Йүсүп Хас Һаҗипниң шаһ әсири «Қутардғу Билик»ниң дәсләпки 10 бап нәсири йәшмисини ишләп чиқти.

1958-1959 - йиллири арлиқида шаир «Рабиә-Сәидин» намлиқ дастанини йезишқа киришип, 12 бапни тамамлиған иди, лекин йезип тамамланмиған бу әсәр кейники йилларда шаир билән биллә палакәтчиликкә учриди. 20 йил давамлашқан сәрсанчилиқтин кейин, яшанған шаир қайта йоруқлуққа еришип, әң ахирқи күч вә зеһний қуввитини йиғип, йәнә әдәбий-илмий паалийитини давамлаштурушқа киришти. 1980 - йилидин кейнки бир нәччә йил мабәйнидә шаирниң яратқан мол әмгәк мивилири һәқиқәтәнму кишини һәйран қалдуриду. Мушу йилларда у башқа тәтқиқатчилар

бирликтә «Қутағу Билик»ниң нәзмий йәшмисини тәйярлаш хизмитигә қатнашти. «Килассик Әдәбиятимизниң Қәдимилики Вә Униң Чәт Тилларниң Тәсиригә Учраш Жәряни», «Тарихий Мирас ‹Кутадғу Билик› Тоғрисида» муһакимә вә баян қатарлиқ әсәрләрни язди. «Рәвзә Тост Сафа» (достлар гүлистани), «Бүйүк Һун Импиратурлиғи Тарихи», «Ислам Пәлсәпә Тарихи», «Қутадғу Билик Инжумәлири», «Қутадғу Билик Индикиси» қатарлиқ китабларни парс тили вә түркчидин тәржимә қилди.

Әһмәд Зияи 1984 -йили 5 -айдин башлап «Рабийә - Сәидин» намлиқ шеирий романини йезишқа киришкән иди. Йерим йилға йәтмигән вақитта 51 баптин түзүлгән, 10 миң мисрадин артуқрақ һәжимдики бу әсәрни йезип тамамлиди. Униң 19 - әсиринң 30 - йиллири Қәшқәр Йеңишәргә қарашлиқ Көкчи йезиси Субиһаналла кәнтидә болуп өткән бир тарихй вәқә асасий материял қилинип, Сәид билән Рабиәдин ибарәт икки яшниң муһәббәт пажиәси тәсвирлиниш арқилиқ, 19 -әсирдики Уйғур йезилириниң турмуши вә шу дәвирниң ижтимаий реаллиқи экс эттүрилиду.

Әһмәд Зияи 1984 -йили 10 - айда «Рабиә-Сәидин» әсиридики қисмән бошлуқни толдуруш мәқсидидә, Қәшқәргә келип, Субһаналла кәнтигә берип, Рабиә-Сәидинниң қәврисини зиярәт қилди вә шу йәрлик пишқәдәмләр билән сөһбәтлишип, керәклик матирялларни игәлләп қайтип кәтти. Журнилимизниң бу санида шаирниң «Рабийә-Сәидин» әсиригә киргүзүлгән ғәзәл вә мухәммәсләрдин бир қисмини тонуштурдуқ.

Ғәзәл вә мухәммәсләр

Ғәзәлләр

1

Гүзәл қиз көңлини басти өзи билмәйдиған бир ғәм,
Вужуди гүлшинини чәйлиди қилди тамам бәрһәм.

Елип бир зәипарни түс, солашти әрғивани йүз,
Муһәббәт йүкиниң астида болди сәрв қәдди хәм.

Еқип нәргәс көзидин гүл йүзигә қәтрә-қәтрә яш,
Қизил гүл бәргигә андағки чүшти данәи шәбнәм.

Дилидә от, көзидә яш вә лекин шу ажайипким,
Бу отниң ялқуни артти, қуюлған сири көзидин нәм.

Гичәк зулғиғә охшаш көңлиғә миң-миң түгүн чүшти,
Қәйәрдә бир теббиким әйләсә дил дәрдигә мәрһәм...

Болур һәр дәрткә бир дәрман вә лекин ишиқ дәрдигә,
Мәшуқтин башқа әмчидин униңға болмиғай бир әм.

Йетәмду яр вәслигә, кетәмду яки әрманда,
Муһәббәт әһлигә бу сир ирор сирләр ара мубһәм.

2

Мени хош талим сөйгүң ара бу койға салғанму,
Селип сөйгүнни көңлүмгә, унңға яр болғанму.

Сәби көңлүм ажайип изтирап ичрә көйәр даим,
Көңүл көзгүсидә эксиң жуласи растму-ялғанму.

Бу қашму, я йеңи ай, япрақ бәрги вә яки я,
Мениң бу яш дилимни атқили бәлләп қоюлғанму.

ирор кирпиклириңниң һәр бири бир оқ һиләк қилғуч,
Етилғанда бу оқлар, ашқниң ундин қутулғанму.

қилурсән бир қараш бирлә көңүлләрни өзүңгә сәйр,
Бу көзму яки нәргәсму, я таң вақтида чолпанму.

йүзүң бир айму яки күн, ечилған яки сәһәрдә гүл,
Гүзәллик гүлшини ичрә сениңдәк гүл ечилғанму.

қизил яқут лебиң я ләил, қизилликләр нәдур онда,
Мәгәр ашиқлириңниң қанлири бирлә боялғанму.

Нәфис хуш ләблириң ичрә, тишиң у нәдигән аппақ,
Нәдур у? Тишиму, я унҗи вә яки дурри ғилтанму.

Көрүп ағзиңни, көңлүм тартти һәсрәт ичидә фәряд,
Ирурму пистә я нуктә вә я ғунчә ечилғанму.

Нәдур у сачму я әнбәр вә яким йәлпүнәр сунбул,
Көңүл қушини авлашқа тузақ қилинип яралғанму.

Әҗип назук бәдәнсән, сәрви қәддиңгә жаһан һәйран,
Фәриштәдурму сән яки фәриму, яки инсанму.

3

Муһәббәт нури дил айнәсидә экс қилғанда,
Әқил-идрак пүтүнләй туйғидин хали қалур унда.

Қолидин ихтиярниң тизгини кәткәй чиқип ахир,
Хиялниң ағмиқини башқуралмай таза чапқанда.

Маңар йолни көрмәктин қалур әқил өзи аҗиз,
Ничоккім херә болғай көз қуяш нуриға баққанда.

Ишиқниң сирини һушниң көзи бирлә тамаша қил,
Келип пәрванә өзи чирағ нуриға урғанда.

Әқил һәйран болур сөйгү әсири бу кичик мәхлук,
Пирилдап айлинип шәмини, өзини отқа яққанда.

Һәқиқи чин муһәббәт болса әзиз сөз ачқанда,
Қәләм тәңлик чикәр ялған муһәббәттин сөз ачқанда.

Мухәммәс

Дил әйникидә жилвә билән әтти әкс яр,
Һөснү-жамал гүли билән толған лалә зар,
Көргәч көңүлдә қалмиди һеч сәбир ихтияр,
Қандақ нәпис гүзәллик ирур бу? Дидим, деди:
Болсаң әгәр булбули ишиқ баһарниң ирур сениң.

Мән мәсит болуп униңки жамали шарабиғә,
Ичкәнсири йолуқтум хумари азабиғә,
Гоя сипилди туз өзи көңлүм кавабиғә,
Қанмайдиған ечсә йүрәк, нәмәйдур дидим? Деди:
Қандурмиған мәйимгә хумариң ирур сениң.

Рәһим әт маңа, қачанғичә саңа тәлмүрәй,
Ашуптә һал, тәлвә болуп чөл ара йүрәи,
Сәндин үмид қандақ қилип әнди мән үзәй,
Билмәймән қайси һалға чүшүпмән? Дидим, деди:
Ишиқ әһли сән мушу һал шуариң ирур сениң.

Данә йүздә хал, сачлири тозақ,
Азад көңүлләрдур әсири униң бирақ,
Тутқунлирин өлтүрәдур, йоқ оңа сорақ,
Қилса киши мушундақ боламду? Дидим, деди:
Ари болур, койом мазариң ирур сениң.

Қумтура Чүши

Абдушүкүр Муһәммәтниң "Анамниң Әслимилири" Намлиқ Топлими Һәққидә

Әсәд Сулайман (Америка)

Кучадики «Қизил Қаға» турасиниң чоқчийип турған қәдимий гәвдиси йирақ-йирақлардин көрүнүп туриду. Тарим қуяши һәр кәчқурун упуқ сизиқиға баш қойғинида «Қизил Қаға» турасиниң қизғуч рәңгә боялған қамити инсан тәсәввурини бүгүнниң қойнидин тарихниң узақ ақимиға елип кетиду. Икки көзиңизни юмуп, көңүлни көзгә айландурған шу дәқиқидә йирақтин келиватқан төгә карвининиң қолдурма садасини, қизил миң өйлиридин аңлиниватқан сирлиқ тиниқларни, Удун шаһзадиси Фәрһадниң Күсән мәликиси Ширин үчүн тағ қиялирини чепип қизил дәрясини ечиватқанлиқини, Комраживаниң бармақлиридин тараватқан муңлуқ Күсән күйлирини, Қараханилар қошуни билән Идиқут қошунлириниң Куча әтрапидики қанлиқ урушлириниң шавқунлирини, Ислам ечип шәрққә йүрүш қилған Туғлуқ Төмүрхан әскәрлириниң сүр-һәйвисини, Рашидин хоҗаниң Куча сепили үстидә айлинип йүргән сиймасини, Молла Муса Сайрамидин Нимшеһитқичә болған илим һәвәскарлириниң Куча Сақсақ мәдрисидики унтулмас һаятини, комзәк көтүргән гүзәл Куча қизиниң марҗанбулақ бойида ейтқан «Миражихан» намлиқ нахшисини аңлайсиз!...

Мана бу ана вәтинимизниң Куча диярида әсирләр бойи давамлишип кәлгән, Тарим дәрясиниң йеник шавқунлири билән Тәклимакан қумлуқиниң чәксиз сүкунати һәмраһ болған мәңгүлүк күй. Өткән әсирниң боран-чапқунлуқ 60 -йиллирида Куча диярида туғулған бир бовақ әмдила икки яшқа киргинидә ата-аниси билән биллә Тәңритағлириниң шималий етикидики Күнәс наһийәсигә «Сүргүн» қилиниду. Униң алтунрәң балилиқи Күнәсниң аралтөпә йезисида аниси билән биллә юртини сеғиниш вә күтүш ичидә өтиду. У 14 яшқа киргән йили, йәни 1982 -йили Аралтөпидин айрилип юрти Кучаға қайтиду. Шуниндин кейин у таки 1985 -йили сабиқ Қәшқәр педагогика иниститутиға оқушқа маңғичә болған 3 йил җәрянида ана юрти Кучада һаятидики әң гүзәл вә унтулғусиз чағлирини өткүзиду. Бу униң һаятидики «Сүргүн» дин халий, «Яқа Юрт» ларниң ғурбәтлири

унтулған, ана юртиниң хошлуқлиридин қанғучә һозурланған йиллар иди. 1990 -йили Қәшқәр педагогика иниститутиниң әдәбият факултетини пүттүргән бу яш йигит Үрүмчигә тәқсим қилинип, Уйғур аптоном районлуқ сода-санаәт мәмури башқуруш мәктипидә оқутқучи болуп ишләйду. Әйни йиллири сәрхиллар топланған, Уйғур алий мәктәп оқуғучилириниң демократийә вә миллий һоқуқ паалийәтлири күчәйгән шундақла йеңи әвлад яш қәләмкәшләрниң ижадийәт қизғинлиқи охчуп турған үрүмчи шәһиридә бу яш йигит һаятиниң йеңи бәтлирини ачиду. 1989 -йилидин аввалқи аз кәм он йил давамлашқан «Ислаһат» вә «Ечиветиш» долқуни гәрчә тйәнәнмен оқуғучилар һәрикитиниң қанлиқ бастурулуши билән пәскуйға йүзләнгән болсиму, лекин ашу қисқиғина дәвр елип кәлгән мәнивий ойғинишниң тәсири 1990 -йилларниң башлиридики үрүмчидә техичә давам қиливататти. Әнә ашу йилларда қәлби кәвәҗәп турған бу йигит әдәбиятқа болған оттәк иштияқи билән қолиға қәләм елип кәплигән шеиларни язди, Уйғур яш шаирлириниң әдәбий муһакимә салонлириға қатнашти, әдәбият нәзәрийәси вә бәдий ижадийәт һәққидә нәччә онлиған обзорларни елан қилди. Һалбуки, пикир вә тәпәккур қайнамлириға чөмүлүп, қәләм күрәшлириниң шиддәтлик еқинлирида өткән 1990 -йиллар бу яш йигитниң шәхий һаяти вә аилә турмушиға ойлап бақмиған аччиқ қисмәтләрниму елип кәлди. Униң қейниакиси,мәрһумсәнәткаркүрәшкүсәнниң 1990 -йилларниң оттурилирида вәтәнни тәрк етип чәтәлгә чиқип кетишкә мәҗбур болуши уларниң пүткүл аилисигә муһаҗирәткә йүзлинишниң сигналини чалди. Паспорт бежириштики бирқанчә йилға созулған баш қетимчилиқлар, Қазақистандики қорқунуч вә вәһимә ичидә өткән җәрянлар, охшаш нишанни көзләп чеградин айрилған әр-аялниң ойлимиған йәрдин икки қитәдики икки дөләткә айрилип кетиши… Буларниң һәммиси униңға мусапирәттики һаятниң асан болмайдиғанлиқини һес қилдуриду...

2003 - йили авғуст айлирида муһаҗирәтниң сирлиқ қовуқи ахири ечилиду. 70 яштин ашқан ғәмгузар ана кучадики өйиниң дәрвазисидин еғир қәдәмлири билән чиқип кетиватқан оғлини яшқа толған көзлири билән узитип қойиду. Шундақ қилип, у туғулған вә чоң болған ашу сөйүмлүк макан, көйүмчан ана, қериндаш вә дост-яәнләр шундақла вәтәнннң езгү сиймаси арқида қәп қалиду. У әмдила бирқанчә яшқа киргән оғлини йетиләп давалғуп турған һессияти билән йирақтики намәлум келәчәккә қарап йол алиду.

Шуниңдин кейинки 15 йиллиқ һаятини шималий явропадики бу тинч әлдә – Шиветсийәдә өткүзгән, мәрһум Күрәш Күсән билән биллә Ескилистуна шәһиридә Уйғур сиясий һәрикитиниң Сикандинавийә әллиридики паалийәт мәркизини бәрпа қилған, Уйғур тилида «Ғәрб Шамили» журнилини нәшир қилдурған, «Шиветсийә Уйғур Комитети» ниң иккинчи қарарлиқ рәисликини өтигән, «Әркин Асия Радийоси» ниң шиветсийәдә турушлуқ ихтиярий мухбири болуп ишлигән, йеқинқи йиллардин буян өзиниң илмий вә бәдий ижадийәтлири билән қайта оттуриға чиққан бу киши мәзкур топламниң муәллипи- Абдушүкүр Муһәммәт Қумтурдур.

Абдушүкүр Муһәммәт худди «Исмим Тартқан Күлпәтләр» намлиқ мақалисида язғинидәк, һаятиниң тәндин көп қисмида ата-аниси қулиқиға әзан товлап қойған өз исми билән чақирилиш, кимлик, паспорт, диплом вә башқа қануний һөҗҗәтләрдә шу бойичә йезилиш имканийитигә еришәлмәйду. Муәллип 40 яштин ашқинида Шиветсийәдики көп қетимлиқ тиришчанлиқлиридин кейин андин

«Қумтур» дегән қанунлуқ фамилигә еришиду. «Қумтур» дегән бу фамилә кучадики қизил қаға турини вә шундақла Кучада Қоштур, Ақтур, Йеңитур дәп атилидиған нәччә онлиған тура-мәһәллиләрни әскә салиду. Бу бәлким Абдушүкүр әпәндиниң җисми шималий Явропада яшаватқили 15 йил болған болсиму, әмма униң көңлиниң, роһиниң вә хияллириниң һаман йирақтики ана юрти Кучада сәйр қилип йүргәнликидин болса керәк.

Мәзкур топламдики мақалиләрниң хели көп қисми мән үчүн натонуш әмәс.

2003 - йилиниң ноябир айлирида тәтқиқат үчүн Шиветсийәгә кәлгинимдә Абдушүкүр әпәнди Шиветсийәниң Ескилистуна шәһиридә яшаватқан икән. Ашу бир йил җәрянида мән Стокһолмда турған болсамму, әмма униң билән учришиш пурситим болмиған иди. Аридин 2 йил өтүп мән Шиветсийәгә иккинчи қетим кәлгинимдә биз Стокһолм шәһәр мәркизидики бир қәһвәханида биринчи қетим көрүштуқ. Шу қетимлиқ сөһбитимиз бизни ортақ темиларда сөзлишәләйдиған вә мундишалайдиған йеқин достларға айландурди. Шуниңдин кейинки 6 йил җәрянида биз талай қетимлар сөзләштуқ, пикирләштуқ, вәтән һәққидики түгимәс хияллиримизни ортақлаштуқ. Абдушүкүр әпәнди һәр қетим көрүшкинимиздә улуғ-кичик тинип, «һәй, бир инсанниң һаятқа болған қизғинлиқи, иҗадийәт күчи вә тәпәккури өз туприқи вә хәлқиниң қойнида туруп яшиғанда түгимәс енергийәгә игә болидикән. Шу тупрақ вә хәлқиниң қойнидин айрилғинида енергийәсиму хорайдикән. Муһаҗирәт һаяти мәндин нурғун нәрсиләрни елип кәтти…» дәйтти. Мана бүгүн у өзиниң бу топлами арқилиқ һаятқа болған қизғинлиқиниң суслашмиғанлиқини, иҗадийәт күчиниң аҗизлашмиғанлиқини, келәчәккә болған үмидиниң йоқалмиғанлиқини көрситип турупту.

Мән буниңдин икки-үч йиллар илгири Абдушүкүр әпәндиниң «Анамниң Әслимилири» намлиқ мақалисини көзүмни яшлиған һалда оқуп чиққанидим. Растни ейтсам, бу мақалә Абдушүкүр әпәндиниң мәзкур топламидики барлиқ әсәрлири ичидики мән әң яқтуридиған бир әсәрдур. Униң бу надир мақалини язған чағдики кәйпиятини вә һес-туйғулирини чоңқур чүшинимән. У шиветсийәдә яшиған шунчә узун йиллар мабәйнидә һәммә кәчмишлирини унтушқа тиришти, әмма ахириқи өмридә орун тутуп йилларчә кесәл каривитида йетип кәткән кучадики анисини әсла есидин чиқиралмиди. Мән абдушүкүр әпәнди билән сирдаш дост болуп өткән шунчә йиллар мабәйнидә униң шиветсийәдә һәр вақит анисини сеғиниш ичидә яшиғанлиқини, «анамниң алдида оғуллуқ бурчумни ада қилалмидим» дәп хурсинғанлиқини, йешиниң улғийишиға әгишип бу хил туйғуниң техиму еғирлашқанлиқини чоңқур һес қилған идим. Дегәндәк муәллипниң бу мақалисида униң бу хил һес-туйғулири чоңқур ипадиләнгән иди. Мәзкур мақалидики анисиниң әслимилирини әслимә қилип язидиған бу алаһидә шәкил оқурмәнни бир аниниң кәчмишлиридин миллитимизниң 20 - әсирдики коллектип кәчүрмишлиригә сөрәп кириду. Абдушүкүр Муһәммәтниң аниси мәрһум Зиннәтхан ана башқа миңлиған аниларға охшашла аддий бир ана һәм шундақла 20-әсирдики Уйғурларниң тарихий вә иҗтимаий өзгиришлиригә шаһит болған оқумушлуқ бир аял иди.

«Анамниң Әслимилири» ни оқуғиниңизда 1936 -йили Зиннәтхан ана 4 яш вақтида дадиси Абдурәһим һаҗи Кучадә елип берилған зор тутқунда қолға елинип ғайип қиливетилиду. Аниси Зәйтунхан турмушниң қистиши билән Үрүмчидә түрмә бақидиған бир сақчиға ятлиқ болиду. Шуниңдин буян чоң анисиниң қолида чоң болған Зиннәтхан ана 1989 -йили, йәни аридин йәрим әсирдин

көпрәк вақит өткәндә өз аниси Зәйтунханни үрүмчидин издәп тапиду. Зиннәтхан ана яш вақитлирида Кучадики чоң содигәр вә жамаәт әрбаби Әзәмхан төрининг Татаристанлик аяли Софийә Ибраһим агейива ханим мудирлиқ қилидиған қизлар мәктипидә оқуйду. У шу йилларда Софийә ханимниң кичик қизи Пакизәм билән өмүрлүк йеқин достларға айланған болсиму, әмма кейинки боран-чапқунлуқ һаят бу бир жүп биғубар достларни айрип ташлайду. Зиннәтхан ана 1940 -йилларда йәнә шаир Лутпулла Мутәллипниң аяли Софийә Байиз билән йеқин достлардин болуп өтиду һәмдә Лутпулла Мутәллипниң бовақ вақтида өлүп кәткән оғли Кәшпулланиң туғулиши вә кейинчә кесәл болуп өлүп кетишигә шаһит болиду. 1950 -йиллардин кейин Зиннәтхан ана Кучадики тунжи әвлад оқутқучилар қатарида Кучаниң Ишхала, Өчкилик қатарлиқ йеза-кәнтлиридә муәллим болуп хизмәт қилиду. Нәччә йүзлигән сәбий қәлбләргә илим нурини төкиду. 1969 -йилиға кәлгәндә хитай даирилириниң тәқип нишаниға айланған бу аилә Кучадин Күнәс наһийәсиниң Аралтөпә йеза қарабулақ кәнтигә сүргүн қилинип 13 йиллиқ сәрсан-сәргәрданлиқни бешидин өткүзиду. «Анамниң Әслимилири» ни оқуған оқурмән мәрһум Зиннәтхан анининг аддий бир ана, бала тәрбийәлигән меһрибан оқутқучи вә турмушниң аччиқ-чүчүклирини йәткичә тартқан бир аилә аялила әмәс, бәлки 20 -әсир Уйғур җәмийитиниң зор иҗтимаий өзгиришлигә шаһит болған бир оқумушлуқ шәхс икәнликини чоңқур дәриҗидә һес қилиду. Муәллипниң қәләм изһариға әгишип Абдушүкүр әпәнди билән бирликтә аллаһниң рәһмитигә еришкән мәрһум Зиннәтхан анини тәң сеғиниду…

Мәзкур топламдики «Исмим Тартқан Күлпәтләр» намлиқ мақалә оқурмәнләргә Уйғур болуп туғулған һәр бир инсанниң һаяти бойи исим-фамилиси сәвәблик дуч келидиған күлпәтлирини ашкара қилиду. Уйғурларниң өз вәтинидила әмәс, бәлки чәтәлләрдиму һәтта исим-фамилиси арқилиқ бәдәл төләйдиғанлиқидәк бир реаллиқни оттуриға қойиду. Дунияниң һечқандақ жайида вә шундақла Уйғурдин башқа һәрқандақ бир хәлқтә көрүлмәйдиған бу тартқулуқлар «Уйғур» болуп яшашниң асан әмәсликини һес қилдуриду.

Муәллип Абдушүкүр әпәнди һаятиниң пишқан йиллирини муһажирәттә–шималий явропадики тинч вә гүзәл әл–Шиветсийәдә өткүзди. У Шиветсийәгә кәлгән дәсләпки чағлиридин башлапла Скандинавийә әллириниң йирақтики Оттура Асия, шу җүмлидин тарим вадиси билән болған тарихий вә мәдәнийәт алақилиригә диққәт қилди. Вақти вә имканийити болсила Шивет архиплири, кутупханилири һәмдә музейлирида сақлиниватқан Уйғурларға даир материяллар билән һәпиләшти. Мәзкур топламдики «Яқуббәгниң Нәсәбнамиси», «Густаф Рәкет Вә Униң Әсәрлири», «Оттура Асиядики Инқилаб Вә Вәзипә», «Ловиса Билән Тохтахун Һәққидә Аңлимиған Һекайиләр» намлиқ бир йүрүш мақалилар Шивет архиплириға көмүлгән Уйғурларға даир мәнбәләрниң учурини тартип чиқириду.

Шивет миссийонерлири тәркибидә 20 -әсирниң башлирида Қәшқәргә кәлгән систера Ловиса қандақ болуп дәрвазивән йигит тохтахун билән тонушуп қалди? Улар оттурисидики ишқий муһәббәт қандақларчә уларниң охшимиған диний етиқади вә улар оттурисидики охшимиған ирқий һәм мәдәнийәт пәрқлири үстидин ғалип кәлди? Җәмийәттин келиватқан шунчә қаршилиқларға қаримастин Кучада 35 йил билләяшиған бу бир жүп әр-аял йәнә немәүчүн ахирида бир-биридин айрилди? Ловисаниң Кучадин Шиветсийәдики бир туғқан сиңлисиға язған 200 парчидин артуқ хәтлири һазир қәйәрдә? Бу соалларға қизиққучилар Абдушүкүр әпәндиниң мәзкур топламдики «Ловисаниң Хәтлири: Ловиса Билән Тохтахун Һәққидә Аңлимиған Һекайиләр» намлиқ мақалисидин қисмән җавабларни тапалайду.

Уйғурлар билән Шиветлар

оттурисидики мәдәнийәт алақилири вә Шиветсийәдә 20 -әсирниң башлирида шәкилләнгән түркологийә тәтқиқати һәққидә сөз болғанда, шүбһисизки, кишиләр Гуннар Ярриңниң намини тилға елишиду. Дәрвәқә, Гуннар Ярриң 1929-1930 -йиллири Қәшқәргә тил тәкшүрүш вә қолязма йиғиш үчүн кәлгән, дин тарқитиш вәзиписи болмиған бирдин-бир тәтқиқатчи оқуғучи иди. Шуниндин кейин Гуннар Ярриңниң Уйғурлар вә уларниң тили билән, болупму Қәшқәр билән болған өмүрлүк риштиси башлиниду. Гәрчә Гуннар Ярриңниң кейинки һаяти давамида униң намини дуняға тонутқини униң дипломатийә саһәсидики мувәппәқийәтлик хизмәтлири болсиму, әмма у һаятиниң ахириқи йиллириғичә Шәрқий Түрки Тили (Уйғур Тили) вә бу тилдики қолязмилар тәтқиқатини әсла тохтитип қоймайду. Шу вәҗидин бу шәхсниң Уйғурларға тонуш болған йүзи дәл униң даңлиқ түрколог вә Уйғуршунас болғанлиқи вә Уйғурлар вәтини билән болған өмүрлүк риштисидур. Һалбуки, Абдушүкүр әпәнди Шиветсийәдә кейинки йилларда нәшир қилинған Шивет шәрқшунаслириниң һаяти вә сиясий мәвқәсигә даир бир қисим тәтқиқат нәтиҗилиригә тайинип туруп, Гуннар Ярриңниң Уйғурларға натонуш болған йәнә бир «Йүзи» ни ечип көрситишкә тиришиду. Әлвәттә, мәйли Гуннар Ярриң болсун, яки Свен Һедин болсун, уларниң 1930 -йиллардин 1940 -йилларғичә болған арилиқта Натсистлар Германийәси билән йеқин мунасивәттә болғанлиқи, һәтта сиясий мәвқә җәһәттин Германийәниң дуня урушида ғәлибә қилишини үмид қилғанлиқидәк шәхсий хаһишлири Шиветсийә илим саһәси үчүн билинмигән бир һадисә әмәс. Кейинки йилларда Шиветсийәдә оттуриға чиққан бир қисим тәнқидий шәрқшунаслар Свен Һедин вә Гуннар Ярриң қатарлиқ шәрқшунасларниң һаятидики бу синарийәләрни оттуриға елип чиқти вә нурғун бәс-муназириләргә сәвәб болди. Һалбуки, бу тема мәсилиниң пүтүн-сүрүг йүзи әмәс. Мәйли қандақ болушидин қәтий нәзәр, әгәр Свен Һединниң 5 қетимлиқ Оттура Асия вә Тарим екиспедитсийәси болмиған болса, Гуннар Ярриңниң 1929 -йилидики Қәшқәр сәпири болмиған болса, шималий явропада 20 -әсирдин буянқи Уйғур тәтқиқати вә түркологийәгә даир мол қолязмилар фонди шәкилләнмигән болатти. Шуңа мениңчә, Абдушүкүр әпәндиниң мәзкур топламға киргүзүлгән «Гуннар Ярриңниң Уйғурларға Натонуш Болған Йәнә Бир Йүзи» намлиқ мақалисини бу шәхскә омумийййүзлүк баһа берештә башқилар ойлап бақмиған бир нуқтиған җүрәт қилған дейишкә болсиму, әмма мәзкур мақалида тилға елинған бир қисим қарашлар вә баянлар арқилиқла Гуннар Ярриңниң омомий образиға һәмдә Уйғур тәтқиқати бойичә елип барған бир өмүрлүк әмгәклиригә баһа бериш анчә мувапиқ болмиса керәк.

Шиветларниң бүгүнки күндә Гуннар Ярриңға қандақ баһа бериши мениңчә Шиветларниң өзиниң иши. Бу бизниң билип беқишимизға вә ойлинип көрүшимизгә тегишлик бир нуқта болсиму, әмма бу нуқтиларға тайинипла Гуннар Ярриңниң түркологийә саһәсидә елип барған бир өмүрлүк әмгәклиригә «Тон Пичиветиш» шәк-шүбһисизки, бизни инкарчилиқ кесилигә муптила қилиду. Мән Гуннар Ярриңға баһа берештә униң башқиларға билинмигән «Натонуш Йүзи» яки униң қандақтур «Ариан Ирқиниң Үстүнлики Үчүн Кәтмән Чапидиған Сиясий Мәвқәси» гә әмәс, бәлки униң Уйғур тили вә мәдәнийити саһәсидә қандақ нәтиҗиләрни мәйданға кәлтүргәнлики һәмдә Уйғурлар үчүн немиләрни қилип бәргәнликигә қараш керәк дегән тәшәббустимән. Һәч болмиғанда, Уйғурларниң нуқтисидин шундақ болуши керәк дәп ойлаймән.

Абдушүкүр әпәндиниң мәзкур

топламида йәнә униң ана юрти Куча дияри һәққидә язған бирмунчә мақалилириму орун алған. Болупму кучадики Сақсақ мәдриси вә униңда оқуған мәшһур шәхсләр, «Миң Тән Атам Мазири», Куча хәлқ нахшиси «Миражихан» қатарлиқ мақалилири апторниң чәтәлдә турупму ана юрти һәққидә тинимсиз издиниш елип барғанлиқини, муһажирәттә юртни сеғиништин ибарәт пүткүл ғурбәттики инсанларға ортақ болған бу туйғуға униң әмәлий издиниш вә әмгәк арқилиқ жаваб қайтурғанлиқини һес қилимиз.

Абдушүкүр Қумтур әпәнди өткән әсирниң 90 -йиллирида Уйғур шеирийити, әдәбият нәзәрийәси вә 20 -әсир чәтәл әдәбиятидики надир язғучиларниң әсәрлири һәққидә бирмунчә мақалә, обзор һәмдә әдәбий тәнқидләрни елан қилған. У йәнә әдәбий тәржимичилик саһәсидиму көплигән әмгәкләрни йоруқлуққа чиқарған. Нобел әдәбият мукапатиға еришкән японийәлик даңлиқ язғучи Ясунари Кавабатаниң «Уйқудики Саһипжамал» намлиқ әсирини Абдушүкүр әпәнди Уйғур тилиға тәржимә қилип, нәшир қилдурған.

Абдушүкүр әпәндиниң мәзкур топламиға киргүзүлгән мақалилири униң охшимиған дәврләрдә вә охшаш болмиған әлләрдә яшиған мәзгиллиридә язған язмилиридин тәшкил тапқан. Биз униң 1990 -йилларда язған язмилириниң көпрәк шеирийәт вә әдәбият темилириға мәркәзләшкәнликини, шиветсийәгә кәлгәндин кейин язған язмилириниң көпрәк Уйғур тарихи, мәдәнийити вә һөжжәт-қолязмиларға беғишланғанлиқини, йеқинқи мәзгилләрдә язған язмилириниң көпрәк ана юрти һәққидики әслимиләрни асас қилғанлиқини һес қилимиз. Бундақ кәң даиригә вә көп хил темиларға беғишланған шундақла макан вә заман чеграсидин һалқип чиққан универсал топлам көп һалларда бир язғучиниң йезиқчилиқ тарихиниң тәрәққият басқучлирини оқурмәнләргә еник көрситип бериду.

Абдушүкүр әпәнди муһажирәттә 15 йил яшиғандин кейин өзигә қайтти. У өз әсәрлири арқилиқ бир милләт пәрзәнтиниң өз миллийитигә вә әслигә қайтишиниң тәбиий бир таллаш икәнликини, жисми муһажирәттә яшисиму, әмма роһийити һаман вәтән тупрақлирини сәйр қилип турған миңлиған Уйғур зиялийлириниң ички дунясини ечип көрсәтти.

Абдушүкүр әпәнди шималий қутупқа йеқин бу әлдә шунчә йиллар яшап турупму балтиқ деңизиниң соғуқ долқунлири билән Скандинавийә орманлириниң сирлиқ жимжитлиқини чүшимиди. Униң чүшлиридә заһир болғини йәнила йирақтики вәтининиң көрүнүшлири, кучадики «Қизил Қаға» турасида экс-әткән қизғуч шәпәқ нури вә мәрһум анисиниң әслимилиридә қетип қалған Кучаниң қайнақ һаятидур. Абдушүкүр әпәнди әмди өзиниң әсла бузуп тәләппуз қилинидиған вә мәжбурий теңилған исимлар билән аталмайдиғанлиқини, «Қумтур» дегән сөйүмлүк исимниң Скандинавийә йерим арилиниң узаққа созулған соғуқ күнлиридә униңға иллиқлиқ вә муһәббәт ата қилидиғанлиқини обдан билиду.

Дәрвәқә, Қумтура чүши давамлишиду, қумтур әпәндиниң йеңидин-йеңи язмилириму давамлиқ йоруқлуққа чиқиду. Мән буниңға чоңқур ишинимән.

2018 -йил 21 -июл, америка вашингтон

Вәтән Сөйгүси

(Һекайә)

Айшә Булут (Түркийә)

Әли тақәтсизлик ичидә анисини күтиватапти. Бовиси бәкла яшинип қалғачқа, әли билән биллә ойниялмайтти. У ичидә : «кашки тағам кәлгән болса, йеңи оюнчуқларни алғач кәлсә... » дегәнләрни ойлиди. Униң тағиси наһайити йирақ бир йәрдә иди. Аниси униң башқа бир дөләттә икәнликини ейтқаниди. «башқа дөләт» қәйәр болғийтти? Аниси: «бизниң дөлитимиз түркийә, дуняда бизниң дөлитимизгә охшаш йәнә нурғунлиған дөләтләр бар, у йәрләрдә башқа тил қоллинилиду.» дегәниди әмма әли анчә чүшинип кәтмигәниди. У тағиси йәнә бир қетим кәлгәндә униңдин яхши сорап биливелишни көңлигә пүкти.

Әли сиртқа қариғач буларни ойлаватапти, у шунчилик хиялға патқанидики, анисиниң қол пулаңлатқинини хели тәстә илға қилди. Аниси алдираш келиватапти, әли ишиккә қарап йүгүрди, ишик ечилиши билән аниси әлини сиғиниш илкидә қучақлиди, һедини пурап, мәңзилиригә сөйди.

– саңа бир хошхәвирим бар, деди аниси һаяжан билән, – әтә тағаң келиду. Әли хушаллиқидин сәкрәп кәтти.

Бу кечә һәммәйлән үчүн наһайити узун туюлди. Әлиниң аниси сәһәр туруп тәйярлиқларни башливәтти. Тағиси әң яктуруп йәйдиған тамақлар етилди. Һәммәйләндә бир хил һаяжан, жиддийчилик бар иди, патпарақчилик әттигәндин кәчкичә давамлашти. Әли болса дәризиниң түвидин пәкәт нери кәтмиди. Дадиси иштин қайтип келип, «қени маңайли, тағаңни күтивалғили чиқимиз» дейиши билән дәрһал машиниға қарап йүгүрди. Әли дадиси вә бовиси билән бирликтә машинида йолға чиқти.

Әлиниң бихәтәрлик бәлвиғини тақивелиш тоғрисидики агаһландуруши чоңларни күлдүрүвәтти. Улар тағисини айдурурмдин елип өйгә кәлгүчә алаһәзәл икки саәт өткәниди. Әли һәммидин бәк тағисиниң өзигә немә елип кәлгәнликигә қизиқатти, лекин пәқәтла сорииялмайватапти. Улар өйгә кәлгәндә өйниң ичи худди байрам болғандәк қиззип кәтти. Һәммәйлән қайтидин қучақлишип көрүшти вә кийимлирини алмаштуруп, йүз – қоллирини юйғандин кейин дастиханға кәлди. Тағиси әлини техиму узун сақлатмаслиқ үчүн орнидин туруп әлигә әкәлгән совғатни бәрди. Посулкиниң ичидин тизгинәклик машина чиқти. У машина бәкму чирайлиқ болуп, әли буниңдин бурун бундақ чирайлиқ вә қизил машинини көрүп бақмиғаниди. У тағисиға есилип туруп рәһмәт ейтти. Дастихандики һәммәйлән бәк хушал иди. Арлиқта әлиниң тағиси сеғинишни тилға алди, вәтинини, вәтининиң тамақлирини, мивелирини, һавасиниму бәк сеғинғанлиқини, йолларда кетип берипму инсанларниң иллиқ күлүмсирәшлирини издигәнлирини ейтип бәрди. Әли көңли йерим һалда тағисиға қариди:

– сән яшаватқан йәр бәк начар йәрму таға? – дәп сориди.

Тағиси күлүмсиригиничә әлиниң бешини силиди:

– бәк начар әмәс жийәним, – деди вә йәнә қошуп қойди, - әслидә гүзәл вә заманиви бир йәр. Һәммә йәр тәртиплик, пакизә әмма һечқандақ бир нәрсә вәтәнгә болған сеғинишни басалмайду. Тамақлири башқичә, инсанлири башқичә, өрп-адәтлириму башқичә, бу йәргә охшимайду.

Әли гаңгирап қалғаниди. Тағиси өзи яшаватқан йәрни һәм гүзәл дәп тәрипләйду һәм униң көзлири һәсрәткә толғаниди. Тамақтин кейин әли астағинә тағисиниң

йениға кәлди вә тағисидин вәтинини немишқа бунчилик сеғинғанлиқини сориди. Сеғинишниң немә икәнликини аниси техи йеқиндила униңға чүшәндүрүп қойғаниди. Тағиси униңға һәммә дөләтниң өзиниң мәдәнийити болидиғанлиқини, маарипи, тили, тарихиниң охшимайдиғанлиқини, у йәрдики инсанларниң бизниң дөлитимизгә нисбәтән натонуш икәнликини дәп бәрди. У йәрдә яшаш үчүн уларға охшаш иш-һәрикәт қилиш керәкликиниму ейтти. Әң яхши мисални дадиси алди:

– қара оғлум, анаң йоқ чағда бир күн хошниларниң өйидә туруп турдуң. Улар саңа һаһайити яхши қариди, сени яхши миһман қилди. Лекин сән йәнила хушал болалмиғанлиқиңни ейттиң. Һәтта тамақлирини яқтурмиғанлиқиңни ейтқанидиңғу. Кәчтә у йәрдә қонуп қалмаслиқ үчүн немиләрни ойдуруп чиқармидиң. Тағаңму худди саңа охшаш бу йәрдә көнүп адәтләнгән нәрсиләрни у йәрдин тапалмапту.

Әли аста – аста чүшинишкә башлиди.

– һәммә адәмниң вәтини муқәддәс вә қиммәтликтур, – деди бовиси, – бизму бу вәтәнгә игә болуш үчүн чәкмигән риязәтләр қалмиди. Әли бовисиға есилип туруп:

– дәп бәргинә женим бова! – дәп ялвуруши билән һәммәйлән деққитини йиғип қулақ салди:

– узун йиллар илгири дөлитимизни дүшмәнләр ишғал қиливалғаниди. Бизгә я вәтәнни ташлап кечиш вә яки женимизни алқанға елип дүшмәнгә қарши көрәш қилиштин башқа йол йоқ иди. Җәң қораллиримиз бәк аз иди, хәлқимизниң йәйдиған нениму, әскәрлиримизниң путиға кийгүдәк айиғиму йоқ иди. Дүшмән дөләтләр болса бәк күчлүк иди. Наһайити еғир урушлар болди, нурғун бәдәлләрни төлидуқ, лекин һармидуқ, талмидуқ, зерикмидуқ, қорқмастин көрәш қилдуқ, ахириғичә уруштуқ. Ахирида ғәлибә қилдуқ. Һәрбир ғерич туприқимиз үчүн наһайити җапа тарттуқ, вәтәнни әнә шундақ қоғдап қалдуқ, дүшмәнләрни әнә шундақ қоғлап чиқардуқ. Дүшмәнләр кәтти, әмма улардин қалғини йиқилған, өрүлгән, һәммә йери көйүп харабигә айланған бир дөләт болди. У күнләрдә ачлиқ, йоқсуллуқ билән болған көрәш башланди. Биз йәнә бошашмастин, үмидсизләнмәстин көрәш қилдуқ, бу гүзәл вәтәнни әнә шундақ қуруп чиқтуқ, бу вәтәнни қәдирлишимиз лазим оғлум.

Бовисиниң гепи түгигәндә әли ойчан һаләттә олтуратти. Андин у дадисиға өрүлүп:

– сениң өйимизни сетивелиш үчүн җапа тартқиниңға охшашму дада? – деди.

– шундақ оғлум. Лекин вәтәнгә игә болуш техиму қийин иди. Мән бу өйни алмисам башқа бир өй алалаймән әмма башқа бир вәтән йоқ, – деди дадиси.

Әли уларниң ейтқанлирини чүшәнди. Биз игә чиқмисақ, қолимиздики һәммә нәрсини йоқитип қойимиз. Бәзи нәрсини йоқатсақ қайтидин тепивалғили болиду, лекин « вәтән» қолдин кәтсә һәргиз қайтип кәлмәйду. Вәтинимизни қоғдишимиз лазим. Әң муһими, вәтинимизни сөйүшимиз лазим. Чүнки һечқандақ бир йәр бизниң вәтинимизгә охшимайду.

Сәһбәтләр түгәп ухлайдиған чағда әли һазирғичә һес қилип бақмиған бир хушаллиқ ичидә карвитиға чиқти. Аввал тағиси кәлди, кейин вәтән сөйгүсини өгәнгәниди әли. У сәһәрдә болғанда өгәнгәнлирини достлириға ейтип бәрмәкчи болди.

« Сөйимән вәтинимни,
Бардур у йәрдә бирлик вә иттипақлиқ.
Сөйимән вәтинимни,
Бардур у йәрдә сөйгү вә һөрмәт.
Сөйимән вәтинимни,
бардур у йәрдә тинчлиқ.
Сөйимән вәтинимни,
бардур у йәрдә үмид вә ишәнч.
Сөйимән вәтинимни,
яшаймиз у йәрдә һозур ичидә.»

Түркчидин Уйғурчилаштурғучи: Әсма Илһам

Ойған

Абдухалиқ Уйғур

Әй пеқир Уйғур, ойған, уйқуң йетәр,
Сәндә мал йоқ, әмди кәтсә жан кетәр.
Бу өлүмдин өзүңни қутқузмисаң,
Аһ, сениң һалиң хәтәр, һалиң хәтәр.

Қоп! Дидим, бишиң көтүр! Уйқуңни ач!
Рәқибиң башини кәс,қанини чач !
Көз ечип әтрапқа обдан бақмисаң,
Өлисән арманда бир күн наилаж.

Һилиму жансизға охшайду тениң,
Шуңа йоқму анчә өлүмдин ғемиң?
Қичқарсам қимирлимайла ятисән,
Ойғанмай өлмәкчиму сән шу петиң?!

Көзүңни йоған ечип әтрапқа бақ,
Өз иқбалиң һәққидә ойла узақ.
Кәтсә қолдин бу ғәнимәт пурсити,
Келәчәк ишиң чатақ, ишиң чатақ.

Ечинар көңлүм саңа әй Уйғурум,
Сәпдишим, қириндишим, биртуғқиним.
Көйүнүп һалиңға, ойғатсам сени,
Аңлимайсән зади, немә болғиниң?

Келиду бир күн пушайман қилисән,
Тәктигә гәпниң шучағда йетисән.
«хәп» десәң учаға үлгүрмәй қалар,
Шунда Уйғур сөзигә тән берисән.

1920 - йили
Шаирниң «Ачил» намлиқ шеирлар топлимидин елинди.

Шерлар

Таһир һамут (америка)

Һалқиш Пәйти

Қараңғу көксүмни һәҗиләп оқуғучи сүбһи.
Бүгүнки чисилани пәләмпәйгә айландурди.
У ишләткән пичақ чүшүмдин ашқан йоруқлук иди,
Ойғуниңлар.
Һалқш пәйти кәлди.

Кечичә ялғуз ухлиған бир түп земистан дәрихи.
Худди ялғуз йетип пачиқини пачиқиға сүркәп
Пачиқиниң түки чүшүп кәткән сәтәң чокандәк.
Кирпикигә илинишп қалған хиялларни.
Туруңлар.
Һалқиш пәйти кәлди.

Реалликқа йүзлиниши керәк миң яшлиқ мәддаһниң
Гәплири арқида қалди, униңға йетишип маңалмиди.
Кочилар вә адәмләр ағзини ечип асманға қаришип туратти.
Меңиңлар.
Һалқиш пәйти кәлди.

Унтуш— әскә алалмаслиқла әмәс,
Өлүмму бизни қутулдуралиши натайин.
Бизни әслимәликкә мәҗбурлаватқан нәрсә немә?
Барчә дәртләрни растинла һаят қалғучилар тартамду?
Ойлаңлар.
Һалқиш пәйти кәлди.

Апторниң «Арилиқ вә Башқилар» намлиқ китабидин елинди.

Ишик алдида қалған бир парчә йочун төмүр завалда кичиклиди,
Һардуқум чиққанда уни сүртивалимән.
Һәммә жанлиқ вә жансизлар қайтип кәлди.
Чесила қисқарди. Орунлар қисқарди.
Олтуруңлар.
Һалқиш пәйти кәлди.

Шәпәқ әмди хияллиримизни йүзимизгә яйди.
Йенимиз йәр тартип туратти. Оһ дедуқ.
Қуяшниң ғериб пети қалғанлиқини унутивәрдуқ.
Йәнә бир күн тинч-өтүп кәтти, дедуқ.
Ухлаңлар.
Һалқиш пәйти кәлди.

Кечә сулири ямрашқа башлиди.
Биз белиқ қарнида ухлидуқ.
Мәрвайитларға қолимиз йәткәндә,
Мән бизниң чүшимиздин йенип чиққан сөйгүмни издидим.
Чүшәкәңлар.
Һалқиш пәйти кәлди....

Биз мушундақ һалқиялмидуқ,
Йәнә шу өз игизликимиздә идуқ. Пакар кечидә.
Ағзимизни чоң ечип торусқа қариғанчә
Һалқишниң кейинки пәйитлирини күтүшкә мәжбур идуқ.
Шәксизки, таң атқанда, сүбһи қараңғу көксимизни йәнә йорутиду.

2016 - йили Феврал, Үрүмчи

Мән Өлгәндә

Мән өлгәндә есиңдә болсун,
Байриқиңни чүшүрмә йерим.
Җәситимни тапсаң көмүп қой,
Тапалмисаң өкүнмә женим.

Мән билимән, демәйду һечким,
Өзүмни еғир йоқитиш.
Мән әмәсму артуқчә адәм,
Мән әмәсму матәмгә матәм,
Маңила хас үнсиз йоқилиш.

Мән өлгәндә есиңдә болсун,
Дә жаһанға: күлүп өлди у.
Ишәнгәндә сөзигә һәммә,
Андин ейитқин: ялған күлди у!

1987 - йили Декабир, Бейҗиң

Шерлар

Муһәммәтҗан Ясин (Қирғизистан)

Алим Дегән

— Атақлиқ Уйғур алими Әзиз Наренбайев тәвәллудиниң 80 йиллиқиға беғишланған

Бу һаят бир мөҗизә, тилсим икән,
Йоллрида гүли бар, чатқал тикән.
Һәрисидин қуркмиған һәсәл йегән,
Махтинимиз һәр качан мәғрурлинип,
Сизчә болур, болса гәр, алим дегән.

Жан бәрдиңиз ирпану-илим десә,
Тапкуси шан ким әгәр билим десә,
Вәтинини байлиқим, женим десә,
Әл ғемини әл билән биллә йесә,
Сизчә болур, болса гәр, алим дегән.

Әждадимиз шәһрити тапти ронақ,
Тарихимиз бетиму ачти қучақ,
Төһпиңизни санисиақ йәтмәс санақ,
Пән бабида әҗриңиз пүтмәс булақ,
Сизчә болур, болса гәр, алим дегән.

Бовиларниң һөрмитидин сақлап һаман,
Роһиға шам яктиңиз әйләп диван,
Нәччә сирлар ечилип кирди зуван,
Қалсиму бизгә бүгүн бақмай заман,
Сизчә болур, болса гәр, алим дегән.

Қанчә шагирти сәп болуп турди мана,
Рәһмитини ейтишип, оқуп сана,
Бир ғәмгузар өзиңиз гоя ата,
Йүксилиштә боп қанат һәм башпана,
Сизчә болур, болса гәр, алим дегән.

Һәр сөзиңиз һәқ, десәк, гояки оқ,
Сиз билән талай мирас көрди йоруқ,
Өтмиди дәқиқиңиз һич чағ қуруқ,
Мевә бәрди териған һәрдан-уруқ,
Сизчә болур, болса гәр, алим дегән.

Даң қазанған хәлқимиз аләм ара,
Нам талашқанлар дилин қилип яра-

Апторниң «Вәтән Муһәббити» намлиқ топлимидин елинди.

Болди әлләр алдида йүзи қара,
Билмигәнләр чүшинәр бара-бара,
Сизчә болур, болса гәр, алим дегән.

Чарчимаң, алға бесиң қип тәнтәнә,
Шан-шәрәп бизгә әзәлдин әнәнә,
Күтимиз сиздин талай һммәт йәнә,
Қутлудук,
Байрам: бүгүнки той-сәнә,
Сизчә болур, болса гәр, алим дегән.

2003 -Йили 12 -айниң 24 -күни

Ана Юрт Меһри

нәгә барсам ана юрт меһри,
йүрүкимни алиду чолғап.
меһир дегән шунчә боларму,
вә шунчә кетәмду орнап.

көйдүриду дилимни бир от,
гәр йирақта, йирақта йүрсәм.
һеч арам бәрмәс бир минут,
қанчә һаят пәйзини сүрсәм.

көз алдимда униң тағлири,
зумрәт кәби тавланған асман.
көз алдимда гүзәл бағлири,
еһ вадилар турар бепаян.

мәптун қилмас өзигә саһиллар,
нилуфәр һәм ачмас көңлүмни.
қар гүллири музда чечәкләп,
тунжи қетим алған мәйлимни
гаһ қиримда йүримән хошал,
гаһ сибирдә болимән меһман.
гаһ алмута көрсәтсә жамал,
гаһ ташкәнттә болдум қәдирдан.

достлар билән өмрүм қайғусиз,
достлар билән биргидур күлкәм.
көрсәт бәхт кучқан йигит-қиз,
көз алдимға келиду өлкәм.
вәтинимниң меһри өзгичә,
һәмдә кәчти, ишқи өзгичә.

Башқидин

— Йеңи мустәқилликкә еришкәнләргә беғишлаймән—

Сүбһи таң ачти чирай, упуқ қизарди башқидин,
Күй-нава, нәғмә билән дост гүл тизарди башқидин.

Амити оңдин келип болди хожа өз-өзигә,
Йүксилиш һәрким ойи,даван ашарди башқидин.

Чоң сепил чүшкәч ғулап тәкти билән һәм тәлтүкүс,
Әнә, бак, йеңичә бир тарих ачарди башқидин.

Нә үчүн күлмәй бүгүн туққанлар күлсә шадиман,
Ләйлигә шәйда болуп мәжнун яшарди башқидин.

Бир нийәт-мәқсәт билән қилған ишиң тапқай камал,
Чарчимас, мәнзил таман карван барарди башқидин.

Боғдаму күткән талай арман ара өз бәхтини,
Гәр тәхт кәлсә түмән дастан язди башқидин.

2002 -йили 4 -айниң 8 -күни

Шеирлар

Раһилә Камал (Шиветсийә)

Тәлпүнүш

Шунчә левән , этиварлик яр,
Босуғамни дәссәп турмиғин!
Зариққанмән вәслиңгә шунчә,
Йүрикимгә хәнҗәр урмиғин!

Ертип қойғин яшлирини һәм,
Саңа тартуқ болған йүрәкниң.
Әҗәп рәһмиң кәлмиди тәңрим,
Яки қәдри йоқ бу тиләкниң?!

Һәққә қайтиш қийинму шунчә?!
Бу қапқара қабаһәтлик чүш.
Ғайиптинму сениң қудритиң?!
Қуран кәби асмандин чүшүш.

Биз айрилдуқ санақсиз йиллар,
Дилда көйәр сән салған меһир.
Рәнҗисәмму, қақшисамму гәр,
Бар сениңдә қудрәтлик сеһир.

Чаһар бағлар қузғунға қалди,
Сән кәлмигәч бағлар җанани.
Күттүм сени өмрүмдин узун,
Зариқишниң йоқтур паяни.

Еримәктә сән язған тарих,
Ерип кәтсун һеҗранму аста.
Маңа баққан мискин йүзүңдин,
Балқип турар бир нур , бир зия.

Издидим

Бәзидә вәслиңни көрситип ғилпал,
Вә гаһи ишқиңда титритип ғал - ғал,
Бозлиған бир үнгә мөктүң еһтимал!?
Издидим нәдә сән еһ сөйүмлүк яр!?

Кирпикиң нур кәби төкүләр тал-тал,
Зулпуңму өзгигә охшимас бир тал,
Аһ саңа көймәскә барму я амал!?
Издидим нәдә сән еһ сөйүмлүк яр!?

Көрүнмәс бир үмид қилиду пал-пал,
Көрсәткин сән уни өзүңдин аввал,
Болмасму бизгә һәм тәңсизлик увал!?
Издидим нәдә сән еһ сөйүмлүк яр!?

Қилмидим сәбримни зорлуқта қамал,
Ташлиғин бир нигаһ, көрсәткин җамал,
Бу қисқа өмүрни қилмайли малал,
Издидим нәдә сән еһ сөйүмлүк яр!?

Йопурмақ

Ялиңач каинат кәтмә аһ уруп,
Мән бир тал йопурмақ мәвҗутмән бу тап.
Титригән тенимни қалдим йошуруп,
Яш билән нәмләнгән көзүңдә чақнап.

Көзлириң көрәлмәс чақнашлиримни,
Күйүмни аңлашни билмәйсән оңшап.
Күндүзгә созулған әвришим қолум,
Кечәңниң қойнида қалди ялтирап.

Турисән үн-түнсиз өзүңгә бекип,
Мән бир тал япраққа охшаш шу қәдәр.
Аһ! Бу дәм немә дәр көңлүң истики,
От йеқип қойғандәк упуққа қәдәр.

Аддий бәк аддий бир тал йопурмақ,
Пәришан қәлбимни қучақлап ятқан.
Аддий бәк аддий бир тал йопурмақ,
Сапсериқ ялтирап туриду һәрвақ,
Шу аддий җилвилик сүкүти билән,
Ана йәр бағрида ятқан , рәң қатқан.

Йетəлмидим

Кəчтим, дедим һечбир сəндин кечəлмидим,
Саңа сəвда бу кочидин кетəлмидим,
Бу бинава көңүлни шад етəлмидим,
Йетəлмидим əй бивапа йетəлмидим.

Маржанлириң сиртмақ болди бойнумдики,
Гүл висалиң апəт болди қойнумдики,
Нəгə кəтти гүлгүн жанан оюмдики,
Йетəлмидим əй бивапа йетəлмидим.

Кəтмикимни қилғанидиң сəн ихтияр,
Йитмəк билəн болсам идим һəм бəхтияр,
Қара сəвда өмримизгə болди яр,
Йетəлмидим əй бивапа йетəлмидим.

Қизимға

Дəризəм түвидə тинмайду ямғур,
Көзүм яш, йүриким қетида һислар.
Кəл қизим бешиңни мəйдəмгə қойғин,
Яшлиқим, арминим саңа мужəссəм.
Унутма ямғурлуқ бу уһсинишлар,
Йүрикиң қетиға мəңгүлүк ойғин.

Қарайсəн көзүмгə қойисəн соал,
Йиғлаңғу апам дəп, қалдиң еһтимал,
Бу қандақ пəйтлəр билмəйсəн қизим,
Ямғурлуқ түнлəрдə чиқмайду һилал,

Бир чағлар чоң болуп болисəн сəнəм,
Толмисун чирайлиқ көзлириңгə нəм,
Пəрваз қил көклəрдə əй омақ əркəм,
Шу чағда билисəн анаң дилини,
Көз йеши, һəсрити, арманлирини,
Ақтурсаң қəлбиңниң чоңқур қетини,
Таписəн анаңниң һаяжинини.

Иккимиз бир тəндин төрəлгəн шəйи,
Сəндə бар һəммиси мəндə тепилар,
Пəқəтла яшиған дəвримиз башқа,
Өтмүштин кəлгүси чиқар, йейилар.

Иккимиз бир роһтин төрəлгəн вужуд,
Бир ишқа тəнпүнсəк бир иштин бизар,
Қорқимиз есил нəрсилəрни һалак қилиштин,
Виждансиз яшисақ йүзлəр қизирар.

Ямғурға қетилған көз яш иккимиз,
Ким ямғур? Ким көз яш? Билəлмəс һечким.
Билмəклəр гүллəрниң қəтригə бақсун,
Сүп - сүзүк ялтирап чақнаймиз қизим.

Тапқини Гүл Кəлтүрəр,
Тапмиғини Бир Баш Пияз.
Тапқини Қой Өлтүрəр,
Тапмиғини Чөҗə Хораз.

Уйғур Хəлқ Мақал-Тəмсили

муқəддəс вəзипə

(һекайə)

Һəбибулла Аблимит (Германийə)

(Беши Өткəнки Санда)

(4)

Əмди Сали өткəн күнлəрни санидиАридин икки ай шундақ тез өтуп кəткəн болуп, Давутни пүтунлəй унтуғаниди. Чүнки у пүтүн əс-яди билəн мушу икки йетимниң турмушини орунлаштуруш билəн болуп кəткəниди. Яндики пулни санидиПул мəккигə турмақ, ташкəнткə беришқиму йəтмəйтти, сəпəргə тəйярлиған нəрсилирниң һəммисини йəп түгəткəн иди. У ичидə: «əмди Давут мəккигə ялғуз баридиған болди. У мубарəк тупрақта мениң үчүн дуа қилип қояр. Көрүнүп туруптики бу муқəддəс вəзипини əмди мəн өлгəнгə қəдəр орундиялмайдиған болдум. Алəмлəрниң рəбби бəкму шəпқəтликтур, ишиниманки, у мени кəчүриду» дəп ойлиди вə «əмди өйгə қайтиш вақти кəлди» деди ичидə.

Таң сəһəрдə көтүрүлгəн қуяш, отқаштəк йүзи билəн күлүп турған ишиқ илаһидəк йеза мəһəллисигə қарап тəбəссум қилатти. Кəң асман бəəйни лалирəң дақидəк көрүнəтти. Ишқиваз лачин самада жəвлан қилмақта иди. Сеғизханлар дəрəх шахлирида қақилдишатти. Йеза кочиси шунчилик рəтлик, пакиз, салқин иди. Һəтта əмди қаряғачларға қушқашларму шунчилик рəтлик чаңға салғаниди. Сали əмди ана вə қиз, жүмлидин пүтүн мəһəллидикилəр билəн хошлишивататти. Салиниң қилған яхши ишлири, ана -қиз вə йеза хəлқигə қилған миһри-шəпқити вə өчмəс хатирлири пүтүн мəһəллə хəлқиниң болупму кичик қизниң қəлбидə чоңқур өчмəс изларни қалдурғаниди. Сөйгүдин ибарəт адəм қəлбидики һессият ялқуни өзиниң нуранə ғунчисини һəмишə өзигə натунуш нəрсə үстидила ечилдуратти. Демəк Салибовайниң инсаний сөйгүси

натонуш бир йезида чечәк ачқаниди. Узутуп чиққан адәмләр топи ичидә кичик қиз анисиниң етикини тутуп коча ағзида туратти. Қиз Салиға йиғлимаслиққа вәдә қилғаниди. Қиз әмди гүзәл көзлиридики яшни қап-қара көз қарчуқлири ичидә тутуп турушни вәдисигә вапа қилишниң өлчими қилғандәк қилатти. Қара чачлириниң бирқанчә тели қуяш нури чүшкәнсири ялтирайтти. Аптапта көйгән инчикә бармақлири қуяш нүри астида башқичә бир нур чачидиған нәрсидәк адәмниң көзини қамаштуратти. Бу қиз каримаққа, бир очум тупрақтин яритилған инсанларға охшимайтти, бир пәриштә кәби иди!. Кичик пәриштиниң ниң мана мушу симаси Салибовайниң көңлидә мәңгүлүк нүрлуқ излар қалдурди. Салиниң көп-көк көзлиригә чичилған бир нурниң җуласи мәңгүлук орнап кәткәниди. Сали улардин айрилған болсиму, униң пакиз роһи, әмгәкчан қоли, мәрт, есил пәзилити деһқанларини өз-ара һәмкарлишип, меһри шәпкәт йәткүзүш арқилиқигиликтикләшроһиғаигәқилғаниди. Әмди уларниң иҗтимаий вә тәбиий муһити пүтүнләй яхшилинип, парлақ бир кәлгүсигә муйәссәр болғаниди. Сөйгү-яхшилик адашқан йәлкәнгә алтун қирғақ болған иди.

Улуғ тәңри әслидинла инсанларни миһри-муһәббәт үстигә апиридә қилған, маһийитини пәзиләтлик қилғаниди. Өзара ярдәмлишип, бәхткә еришишни мәқсәт қилип бирләшкән қәвимниң иҗтимаий җәмийити әлвәттә әнә ашундақ гүлләп-яшниған пәзиләтлик җәмийәт болиду. Әнә шундақ өзара ярдәмлишип, бәхткә еришишни мәқсәт қилған қовм-пәзиләтлик қовм болиду. Пүтүн инсанийәт әнә шундақ пәзиләтлик болса бу дуня пәзиләт гүлзарлиқиға пүркәнгән болатти.

Сали җигәр рәңлик атниң үстидә тик олтуруп, етизлиқ йолларда кетиватати. У өзиниң меһнити сиңгән бу екинзарлиқлар билән хошлишиватати. Алтун язниң әлвәк пәслидә, қоюқ өскән буғдайлар, бой тартқан қонақлар, өскиләң чөпләр қучақ ичип пүтүн етизлиқни өз қойниға алғаниди. Ериктики еқиватқан сәдәптәк сүзүк тағ сулириниң астидики ушшақ ташлар қуяшниң алтун нурида мәрвайиттәк чақнап, торун атниң көзлирини қамаштуратти. Қоюқ өскән бедиликләр арисидин «витвалдақ… витвалдақ» дәп муңлуқ сайриған бөдүниләр, Сали билән хошлишиватати. Тәбиәт өз гүзәлликини әзәлдин бери яхшилиқ, меһри-муһәббәт, мәртлик, паклиқ билән өзини бәхтияр қилған Салиға көз-көз қиливатқандәк қилатти . Мана ,лалә гүл йүзидә һәсәл һәриси билән кепинәк өз маҗиралирини қозғиғаниди. Мана, булбул намсиз бир гүлзарлиқ ичидә гүл һәққидә мәрсийә оқуватти. Мана зәңгәр рәң асманниң астиға аҗайип гүзәл ечилған ақ, йешил, қизил, серик рәңлик, тоқ япрақлиқ гүлләрдин паяндаз селинғаниди. Мана паяндаз үстидә, зәйнәпниң левидә мәй ичип, ғәрқ мәс болған каккук нава қилмақта иди.

…………………………..

Шу тәрса тилсиматниң чулвури ирпанда болғандәк, бу тәрса етизларниң чулвури миһнәттә иди. Демәк Салиниң шәпқәтлик қәлби билән миһнәткәш қоли болса мушу етизлиқтин каинатқичә туташқан иди. Униң миһри-муһәббәткә толған сөз вә һәркити ашу гүзәл тәбиәт қойнида келип қалғаниди. Сали шундақ қилип өйгә қайтип кәлди. Вападар аяли билән оғли өй билән дуканниң ишлирини көңулдикидәк елип маңғаниди. Һәм улар Салиниң кәлгинидин шунчилик хош болғанти, әмма йәнә Салидин,«немә болди, немә үчүн ялғуз йерим йолдин қайтип кәлдиң, немә үчүн Давуттин айрилип яндиң ? » Дәп бирмунчә соалларни сорайтти. У пәқәтла:«улуғ тәңри несип қилмапту. Йолда пулумни йүттүрүп қойдум. Шуңа Давуттин айрилип қайтип яндим. Мени кәчүруңлар» дәп, салмақлиқ билән җавап бәрди. Давутниң аялиму кирип Давутни сориғаниди . «Мән пулумни йүттүрүп қойғандин кийин, Давут

йолини давам қилип меңишқа мәҗбур қалди. Худайим буйриса у муқәддәс вәзипини бижа кәлтүрүп аз вақиттин кийин чоқум қайтип килиду» дәп уларни хатирҗәм қилди.

Әмма қазанчи мәһәллисиниң доқмушида Сали тоғрулуқ параңлар қиззип кәткәниди. Бәзиләр «бундақ улуғ сәпәрдә нийәт бәк муһим, әгәр нийитиң халис болмиса, әнә ашундақ пулни оғри алидиған гәп» десә йәнә бәзиләр һәй бу ишниң ичидә башқа бир иш бар. Шундақ әқиллиқ, яхши бир адәмниң йолда пулни йүттүрүп қоюп, арқисиға қайтишиға һәргиз адәмниң ишәнгүси кәлмәйду. «Дәйтти. Йәнә бәзи адаләтни тавутқа Салидиған бөһтан җамаәт :изиндин тикән үнсә, әвлатлириңниң путиға санҗилиду, дигәндәк, бу тақа йол азавиға чидимай қайтип кәлгән гунаһниң увалиға балилири қалмиса болаттиғу» дәп бөһтан чаплайтти.

Сали өзини вә өз муһитини әйнән билгән киши болғачқа, ошуқ гәп қилмай өз ишини қиливәрди. «Нурниң һөкүмранлиқи сайиләргә орун қалдурмайду» дәп бир вақитлардин кийин бу ишларму ун-тунсиз җимип кәтти.

(5)

Әмди Давут «чапан» шу маңғанчә чимкәткә берип тохтиғаниди. У йәрдә бир мәзгил Салини сақлиди вә йолдин өткән карванларға Салиниң туркини тәсвирләп берип, улардин көргән-көрмигәнликини сориди. Әмма у һәммисидин «көрмидуқ» дигән җавапқа иришкәниди. Ахири Сали кәлмигәндин кийин, «бәлки Сали башқа бир йол билән мениң алдимға өтүп кәткән охшайду» дәп ойлиди. Лекин Салиниң кәлмигинидин йәнила ичи тит-тит болатти. У һаң левидә йилтизлири ечилип қалған диқмақ дәрәхтәк әнсизликтин халий болалмиғаниди. Бир нәччә күндин кийин һәҗ сәпиригә маңған өзбек карванлириға қошулуп йолини давам қилди вә узун бир сәпәрдин кийин әзәрбәйҗанға кәлди вә у йәрдә ат-улақларни өтәңчигә қаритип қоюп, парахот билән 7-айниң башлирида истанбулға йетип кәлгән иди. Бу дәвр, тарихта 500 йилдин ошуқ сәлтәнәт сүрүп 1-дуня урушида мәғлуп болған османийә империторлиқиниң ахирқи дәвригә тоғра келәтти. Истанбулни әнгилийә бисивалған мәзгил иди.

Истанбул кочилири, өзлириниң ғәлибә хошаллиқидин һозурлинип, уруш хумарлиқини тәнтәнә қилип, мәғрур йүрүшкән енгилис әскәрлири билән толған ,нормал пукралар болса муһтаҗлиқ ичидә қалғаниди. Һәрйәрдә чоңқур олтурушуп кәткән көзләр, қарайған қоруқлар, аччиқ тәр пуриқи, һарғин тинишлар, чоңқур изтирапқа чөккән кишиләр учрайтти. Трамвайлар, кона қәләләр, кона рәстиләр, игиз һәйвәтлик қәд көтүрүп турған мәсчитләр, көп-көк тиниқ деңиз, һич бир вақит көрүп бақмиған чоң турхунлиридин қап-қара ис чиқирип кетиватқан әҗнәби парахотлири көрүнүп туратти. Топ капи сарайниң үстидики топланған қара булутлар көк асманни қарайтқаниди. Әмма батур түрк хәлқи үмидини әсла йоқатмиғаниди. Генирал мустапа камалниң башчилиқида вәтән уруши башланғаниди. Униң үчүн пүтүн яшларни анатолийигә сәпәрвәрлик қилиш һәркити һәр йәрдә башланғаниди. Һәтта йолдишидин айрилған тул аяллар баллирини әгәштүрүп көрәшкә атланғаниди.

Улар өз қәлбидә: «биз әрсиз яшиялаймиз, әмма, баллиримиз вә биз вәтәнсиз яшиялмаймиз» дәп ойлайтти. Давут қошуливалған һәҗ қилғучи өзбекләр гурупписи, қирим татарлиридин бири ачқан пакиз, рәтлик орунлаштурған меһманханиға орунлашқаниди. Тамақ вақтида вәтәнни қутқузуш уруши тоғрисида параң болди. Қиримлиқ татар хожайин әслидә оқумушлуқ, билимлик һәм бай өткән киши болуп, қиримни руслар бесивалғанда түркийигә келип панаһланғаникән. У һазирқи дуня вәзийити җүмлидин түркийиниң сиясий,

иҗтимаий әһвалидин толуқ хәвәрдар болуп, мустапа камалниң җәңгивар қошунлири тоғрисида тәсирлик һекайиләрни сөзләп бәрди. У ахирида: «пәзиләтлик дөләтниң ташқи җәһәттики вәзиписи дөләт вә хәлқни ташқи дүшмәнләрниң таҗавузидин қоғдаш. Әмди таҗавузчилиқ урушини қозғаш рәзилликтин ибарәт болуп, өз ара кирип йоқутуш һайванат дунясидики һөкүмранлиқ принсипидур. Буларни инсанларға қоллиниш рәзилликтур. Башқиларниң земиниға бесип кирип, уларни бойсундурушни мәқсәт қилған уруш һәққанийәтсизликтин ибарәт. Әмди өз дөлитини мустәмликичиләрдин қутулдуруш үчүн елип берилған һәрқандақ уруш һәққанийәт урушидур. Бундақ һөрлүк үчүн көрәш қилған һәрбир киши пәзиләтлик кишидур» деди.

Бу гуруппида вапат болған дадисиниң вәсийитигә асасән һәҗгә маңған нәмәнгәнлик доғилақ, ақ йүзлүк кәлгән, күч-қувვәткә толған бир Уйғур йигити бариди. Уйғур йигит қиримлиқ татар хоҗайинниң бу тәсирлик һекмәткә бай сөзлиридин қаттиқ тәсирләнгән болуп, орнидин туруп: «түркийә пүтүн җаһан түрклириниң қорғини. Әгәр бу қорған йиқилса түрк хәлқи панаһлинидиған җай қалмайду. Униң үчүн бизниң һазирқи муқәддәс вәзипимиз машу қорғанни қоғдаштин ибарәт!» Деди.

Һәқиқәт шуни көрситип туруптики, дәл шу чағда һақарәтлиниватқан түрк хәлқиниң виждани, вәтини,қорғини иди. Уйғур йигитниң сөзи билән тәң арқа-арқидин башқиларму сөз қилишти. Шундақ қилип бу оттуз кишлик гуруппидин икки қолида қорал тутқидәк кишиләр өзлириниң һәҗ сәпирини машу йәрдә тохтутуп, пидайи болуп кәтти. Тарих аҗайип әзимәтләрни яритиду вә йоқитиду. Униң әқидилик мәшғулати болса паалийәт елип барған бүгүнниң йеңи әзимәтлирини пәрпа қилишидин ибарәт. Өз ғорурини дәпсәндә қилған, җасарәтсиз мискинни, аләмниң рәһимсиз қумлири ғәриқ қиливеду. Давут һаятниң рәңсиз қипялиңач чинлиқи алдида көзини увулиди. Баятин өз көзи билән көрүватқанлар алдида теңиркап қалди вә ичидә: «улуғ тәңрим мушу улуғ сәпиримни асан қилғайсән. Һәҗдин ибарәт бу муқәддәс пәризни ада қилишқа муйәссәр қилғайсән» дәп дуа қилди.

(6)

Давут ахири бу муқәддәс земин мәккигә аяқ басқаниди. Тирнақлири пакиз елинған, сақаллири рәтлик яситилған, вуҗудидики пүтүн кирләр тазиланған, устигә аппақ еһрам артивалғаниди. У йолда тартқан пүтүн җапалирини унтуп, йеп-йеңи бир роһқа игә башқичә бир адәм болуп қалғаниди. Мана бу мубарәк тупрақниң һасилатлиридин бири иди. У әмди кәбиниң әтрапини айлинип тавап қиливатқан инсанлар деңизиға қошулди. Кәбиниң атрапида айлинип дуа қиливататти вә каллисида йәнила Салини ойлайтти, әтрапидики миллйонлиған инсанлар арисидин Салини изләйтти, һәммиси көзигә көктин чүшкән аппақ булуттәк көрүнди. Шу әснада көзигә Салиниң симаси намайән болди вә әтрапида он икки пидайниң симаси көрүнди. У: « бу мумкин әмәс, Салиниң алдимға өтуп кетиши мумкин әмәс. Болупму бу он икки пидайичу, улар анатолийигә йол алған идиғу?»… Давут мана машу әндишә ичидә уларғиму дуа қилишқа башлиди. Әмди у өзини пүтүнләй унтиғаниди. Һәрәмниң ичидә намаз қилип, улуғ тәңригә дуа қилди, ичидики музлар еригәндәк бир роһий һаләттә иди. У бирдинла йенида йәнә Салини көргәндәк болди.

Бүгүн арафат теғиға чиқип рәсмий һәҗ паалийити елип баридиған күн болуп, милйонлап кишиләр бу йәргә йиғилғаниди. Бу йәрдә һәммә адәм баравәр иди. Баравәрлик инсанийәтниң иззити вә иптихариниң җәвһри. Баравәрлик туйғуси адаләт вә йүксилишниң

мәшили иди. Давутниң пүтүн вужуди иллип кәткәниди. Униң роһи бирдинла қараңғу зиндандин қутулуп, йоруқлуққа чиққандәк вә тәңриниң қудрәтлик күчини көргәндәк болди. Бу йәр һичқандәк гияһ йоқ ташлиқ болсиму, униңға йәр йүзидики әң көп дәрәх, әң көп қуяш нури, техиму көк асман бар бир мәнзиридәк туюлди. Пүтүн кешиләр униңға көктин чүшкән аппақ булуттәк көрүнәтти. Шундақ иссиқ болсиму уссузлиқини тәңригә болған түгимәс муһәббәт булақлири билән қандурғаниди. Бирдинла көз алдидин роһлар өткәндәк, роһлар йеник нәпәс еливатқандәк туюлди. Көзигә йәнә Сали вә он икки пидаий көрүнгәндәк болди. Салиниң бәдини титриди, әмма виждани раһәт иди. Чүнки у шу тапта муқәддәс вәзипини орундаватəтти. Ичидә иллиқ сөйгүниң оти янатти. Чүнки бу йәр «биринчи гунаһниң» игилири болған, қәлби сөйгу муһәббәт кәвсәри билән суғурулған адәм ата билән һава анининиң мубарәк аяғлири тегип, сөйгү, яхшилиқ, пәзиләтләрниң земинға апиридә болған жай иди. Чүнки бу йәр һижирйәниң онинчи йили (милади 632 -йили) сөүмлүк пәйғәмбиримиз муһәммәд сәлләллаву әләйһи вәсәлләмниң әң ахирқи кетимлиқ һәждә, видалишиш хутбиси сөзлигән мубарәк жай иди. Өз вақтида муһәммәд пәйғәмбиримиз биз инсанларға әң ахирқи кетим мундақ хитап қилған:«бисмиллаһир раһманирраһим. Әй инсанлар! Сөзлиримни яхши аңлаңлар!, Билмәймән, бәлки бу йилдин кийин сизләр билән бу йәрдә йәнә бир қитим учришаламдим. Инсанлар!, Бүгүнки күнлириңлар қандақ муқәддәс бир күн болса, бу айлириңлар қандақ муқәддәс бир ай болса, бу шәһәр (мәккә) қандақ мубарәк бир шәһәр болса, жениңлар, мелиңлар, ар-номусуңларму шундақ муқәддәстур. Һәр түрлүк тажавуздин сақланғандур, һәргиз мениндин кийин бурунқи жаһилийәт дәвригә қайтмаңлар вә бирбириңларниң бойниға .....Қилич урмаңлар! Бу вәсийитимни, бу йәрдикиләр башқиларға йәткүзсун. Әй муминләр!, Сизләргә икки аманәтни қалдурмақчимән, уларға есилсаңлар йолуңлардин һич азмайсиләр. У аманәтләр аллаһниң китаби» қура́н кәрим вә пәйғәмбәр сәлләллаву әләйһи вәсәлләмниң сүннитидур....

Кәч кирип қалғаниди. Мәккә асминида юлтузлар парқирайтти, упукта йүксәлгән һилал ай, шу пәйттә кәбиниң устидә нурлуқ бир пәридәк ялтирап туратти. Давутниң хиялиға сөйүмлүк аялиниң меһрибан симаси вә баллириниң йиқимлиқ чеһри кәлгәниди.

(7)

Давут бүгүн өзиниң муқәддәс вәзиписини ада қилип, өзи туғулуп өскән, өзи үчүн нурлуқ чирақ йеқилған, роһиға тенчлиқ ата қилидиған йәнә бир муқәддәс жай илиға қарап атланғаниди. У йол үстидә истанбулдики қирим татар хожайинниң пакиз меһманханисиға чүшүп, өмүрниң қамусиға мәнә қошуш үчүн қоллириға қорал алған он икки пидаийиниң мустапа камал ата түрк башчилиқидики вәтәнни қутқузуш урушида өзлириниң иссиқ қанлирини аққузуп, қәһриманларчә қурбан болғанлиқини аңлиди. Мана бу түркийә жумһурийитидин ибарәт мәзмут қорғанниң оттура асиядики пидакар, баһадир әзимәтләрниң иссиқ қанлири билән түрк миллитиниң иссиқ қанлири қошулушидин қурулғанлиқииниң бир әмәлий пакити иди.

Давут давамлиқ сәпирини давам қиливататти. У йол устидә қәдинас дости Салидин айрилған һелиқи вәйранә йезиға келип қалғаниди. Әмма,йеза кәч күзниң алтун нурлирида астида бәһәйвәт көрүнәтти. Пүтүн йәр өзгәргән, буғдайлар орулған, хаманлар сорулғаниди. Япрақлири сарғайған дәрәх шахлири арисидики рәтлик селинған қуш чаңгилири, шилдирлап еқиватқан маржандәк тағ сулири, кишиләр йүзидики тәбәссум, пакиз рәтлик һойлилар.. Димәк һәр йәрни, һәр кимни муһәббәт – сөйгүниң долқун – өркиши қаплиғандәк қилатти. Лачинму бу мәһәллиниң

һөснидин зоқлинип, зәңгәр асманда бәхтияр қанат қақмақта иди. Давутниң өзиму өзгәргән болуп , қәлбидә сөйгүниң уруқи бих тартқаниди. Сөйгәнсери, униң сөйгү туйғуси ашмақта. Давут булақ бешиға келип, оруқлап кәткән жигәр рәңлик етиниң чулвурини тартип тохтиди. Булақ бишида пакиз, рәтлик кийингән, сақал-бурутлири пакиз елинған, пакар бойлуқ, доғилақ кәлгән бир адәм су еливататти. Чиғриқ чөгиләватати. Йеп-йеңи арқан чиғриққа ретимлик йөгиливататти. Чиғриқниң оң учиға бир тал кона упрап непизлап кәткән тақа миқланғаниди. Чиғриқ һәр 360 гирадус айланғанда тақиниң сүзүк йүзигә кәч куз қуяшниң алтун нури чүшәттидә, валлилдап пақирап өз нурини әтрапқа сехийлик билән чачатти. Дәл машу чағда тақидин чақниған бир тал нур учқуни Давут һажиниң көзини қамаштурди. Давут һажи тақини көрүп, қәдинас дости Сали «тақа» ядиға кәлди вә доғилақ адәмгә Салиниң тәкки_туркини дәп, у тоғрилуқ сориди. Пакар бойлуқ, доғилақ адәм һаяжан ичидә Салиниң пүтүн яхши иш-излирини бир-бирләп һекайә қилип бәрди. Салиниң ашу яхшилиқи пүтүн йеза хәлқиниң һаятини өзгәрткәниди. Бу йәрдики һәммә нәрсиниң гүзәлликигә пәқәт вә пәқәтла Сали бовайниң бивастә сәвәп болғанлиғини аңлиди. Давут һажиниң көзини қамаштуруп, ачқузмиған чиғриққа миқланған тақа болса Сали бовай мингән атниң чүшүп қалған тақиси икән. Йеза хәлқи һәр қетим қудуқтин су алғанда Сали бовайни хатириләп туруш үчүн, бовай өз қоли билән ясиған бу чиғриққа михлап қойғаникән. Пакар, доғлақ кәлгән адәм ахирида:« биз пүтүн йезидикиләр үмидимизни йоқатқанидуқ. У бизгә үмид бәрди. Бизгә сөйгүни ,инсандәк яшашни өгәтти. Бизгә бу дунядиму яхши инсанларниң барлиқини көрсәтти, бизгә аллаһни тонутти. Сали бовай әслидә улуғ аллаһ тәрипидин бизгә әвәткән хизир икәнтуқ. У өзиниң нәрдин кәлгәнликиниму димәйла кәтти.» Деди.

Давут һажиниң шу таптики туйғуси худди чиғриққа михланған тақидәк валвул қилип чақнап кәтти. Муқәддәс макан мәккидә уни вә он икки пидаийини көргәндәк мәнзирә көз алдиға кәлди. Давут һажи доғилақ, пакар адәм билән хошлушуп һелиқи кәлгән йоллар билән удул өзиниң қәдинас мәһәллиси қазанчи доқмушиға келип қалғаниди. Доқмушта параңлишип олтурған бикарчилар йәнила жайида туратти. Давут һажини йерақтин көрүпла, һой Давут «чапан» кәпқаптиғу дийиштию андин дәрһал «чапан» дегән бу қәдинас ләқәмниң орниға «һажи» дегән мубарәк намни алмаштурди. Һәммиси «һажим хош кәлдиңиз, аман – есән қайтип кәпсиз, йолларда жапа тармиғансиз мубарәк болсун» дәп сәмимий көрүшти һәтта арисидин бирси Давут һажиниң чапининиң пәшлирини йүзигә сүркигәнләр, қоллириға сөйгәнләрму болди. Арисидин вижик бири :«нийәтлири халис адәм икәнла билмәптуқ, нийити дуруст болмиғанларниму көрдуқ, өйидин талаға чиқалмай, дәрәх чатап йүриду» дәп билжирлиди. Давут һажиға бу гәпләр яқмиған болсиму, йәнә улар билән сәмимий хошлушуп, алдирапла удул өйигә қарап маңди. Чүнки йол бойи, «мән кәткәндин кийин аялим билән балам немә қилғанду? Турмушта қийналғанмиду? Оғлум ишоқәтни қандақ елип барғанду?» Дәп уларниң ғемини қилса йәнә бир тәрәптин Салини ойлап кәлгәниди. Давут һажини көрүпла аяли һажимға есилип буқулдап йиғлап кәтти. Бу бир тәрәптин хошаллиқ йеғиси болса йәнә бир тәрәптин өз дәртлирини төкиватати. Чүнки Давут һажи кәткәндин кийин өйниң ишлири таза көңүлдикидәк йүрүшмигәниди. Һүнәрни чала өгәнгән оғли һич иш қилмай бар дәсмини йетип йәп, һәтта бәзидә өйгә мәс кирип, момайни көңүлниң арамини қоймиғаниди. Иқтисад жәһәттинму қийнилип қалғаниди. Маддий вә мәнивий жәһәттә бөһран ичидә қалған мушундақ бир пәйттә, йолдишиниң өйгә туюқсиз үниши момайни бәкму һаяжанға салғаниди.

(8)

Таң қуяшиниң жилвиси миңларчә тоз қанатлириниң жәвланидәк қазанчи мәһәллә асминиға бәһәйвәт шола ташлап туратти. Сали бовайниң қороси үстидә бир парчә булут аққудәк ләйләп йүрәтти. Сали бовай күзниң нәм һаваси қаплиған бағда, терәкләрниң шахлирини чатавататти. Терәкләрниң түвидики өстәңдә шох су чуруқлайтти. Шахлири бир – биригә чирмишип кәткән терәкләрниң сарғайған йопурмақлири күн нурида серик кепинәктәк ғилилдап, гоя асмандин алтун тәңгә төкүливатқандәк билинәтти. Давутниң кәлгинини аңлиған Сали көңлидә, қолидики ишлирини түгитипла униң қешиға чиқишни ойлап турғанда, Давут һажи «әссаламуәләйкум» дәпла Салиниң қорусиға кирип кәлди. Сали Давутниң үнини аңлиди-дә, қолидики ишни ташлап, униң алдиға қарап маңди. Иккиси нәччә он йил айрилған қериндашлардәк сәмимий кучақлишип көрүшти. Ашу тинимсиз чавак чилип, пичирлишип туридиған шох йопурмақлар икки бовайға һәвәсләнмәктә иди.

Сали, Давут һажиниң мубарәк земин мәккигә берип муқәддәс вәзипини ғәлбилик орундап, һажи болуп кәлгәнликини тәбрикниди вә «хош кәлдиң, бизни аләмчә бәхтияр қилдиң, йолларда көп жапа тартмиғансән» дәп сориди.

Давут һажи: «қандақ болатти хошнам, сәнсиз бираз тәс болди. Әмма йәнә улуғ аллаһниң илтипати билән, мубарәк маканға берип тавап қилип кәлдуқ. Сениң үчүн дуа қилдим вә саңа зәмзәм суйидинму алғач кәлдим. Лекинзә аллаһ һажимизни қобул қилдиму, қилмидиму? Бу бизгә намәлум...»

Сали салмақлиқ билән: «яқ һажим ундақ демисләә, иншааллаһ қобул қилди. Тәңри миһрибандур. Тәңри бизләрниң алаһидиликиимизгә, өткүзгән гунаһ вә яхшилиқимизға қарап әмәс, бәлки өзиниң улуғлиқи вә шәпкәтликигә қарап гунаһлиримизни кәчүриду вә дуа, ибадәтлиримизни қобул қилиду» деди.

Давут һажи :«мән һәммини билдим. Мән қайтишта, сени ташлап кетип қалған һелиқи йезиға килип, сән ясиған булақ бешида ...» Дийишигә, Сали каттиқрақ йөтөлүп, Давут һажиниң сөзини кәсти-дә:«бу тәңриниң илкидики иш, һажим. Пешанимизгә пүтүлгини шундаққән. Жүр өйгә кирип бир пиялидин чай ичәйли һәмдә бу мубарәк зәмзәм сүйигә еғиз тәкгүзәй» дәп гәпни буриди.

Давут һажи булақ бишида аңлиғанлирини, истанбулдики он икки пидаий тоғрисида вә кәбә әтрапида, арапатта көргәнлиридин һич сөз ачмиди. У һәммини чүшәнгәниди. У аллаһниң, инсанлардин миһри-муһәббәт вә яхши иш – һәркәтләрни қилишқа, аввал немини қилиш зөрур болса шуни қилишқа, ибадәтни тоғра, халс нийәт билән қилишқа үндәйдиғанлиқини чүшәнгәниди. Болупму «аллаһ кимгә яхшилиқни ирадә қилса, уни динни чүшинидиған қилиду» дегән бу һәдисткә қариғанда техиму чуңқур әһмийәткә игә икәнликини чоңқур мәнаси билән тонуп йәткәниди.

Хатимә:

Илиниң қазанчи мәһәлисидики Сали «тақа» билән Давут «чапан» ниң һекайиси мана мушу йәрдә ахирлашти. Аридин йиллар арқа-арқидин судәк еқип кәтти. Йиллар давамида бу мәһәлидин ни-ни алимлар, шаирлар, нахшичи - сазәндиләр, даңлиқ маарипчилар, батурлар, қәһриманлар, есил пәзиләтлик кишиләр йетишип чиқти вә чиқиватиду. Тарихтики вәқә вә һадисләр тәкрарлиниватиду, әмма лекин Сали билән Давутниң қоросидин ақидиған «шағилиқ өстәң» куруп кәткәниди. Чүнки ләнзә бешидики миңлиған булақ көзлиридин аққан яшлар куруп тугигәниди.

2016 - Йили 10 - айниң 16 - күни Германийә

Ғунчилар Қәлимидин

Илмий Издиниш-Келәчикимизниң Парлақ Йоли

Ғуламдунов Ғуламжан (Қазақистан)

«Түгмән » Уйғур оттура мәктипиниң 10 –синип оқуғучиси

Улуғ алим Махмут Қәшқәрийниң «Дивану Луғәтит Түрк » дуняға кәлгәнликигә миң йилға йеқин вақит өтсиму, у та һазирғичә өз әһмийитини йоқатмай, бәлки әсирләр өткәнсери көмүлүп ятқан уюл алтун кәби өзини түгимәс хәзинә сүпитидә намаян қилмақта. Уйғур алими Маһмут Қәшқәрий яратқан «Дивану Луғәтит Түрк »кә охшаш иккинчи әмгәкни илим-пән дунясида тепиш қийин. Мениңму шаһ әсәрни үгиниш,чүшинишкә қизиқишим қозғилип қолға алдим, бу тәвәррүк китабниң бир нәччә тилларға тәржимә қилинғанлиқини вә 5 - синиптин башлап дурданә Луғәт һәққидә аз болсиму хәвәрдар идим. Шу вәжидин мени 7500 сөзни өз ичигә алған өз дәвридики әң йирик үч томлуқ луғәтни 15 йил издинип, икки йил ичидә утуқлуқ тамамап, пүткүл Түрк хәлқигә бай мирас, вә әдәбий ялдама болуп қалсун дәп совға қилған алимниң әмгикини оқуп,

* Бу Йил Алмутада өткүзүлгән «ана тил демәк-хәлқимни сөймәк фестивали »да, «Түркий Тиллар Дивананидики Мақал-Тәмсиллириниң Мәнәви Топларға Бөлүнүши » намилқ илмий мақалис билән алаһидә мукапатқа еишкән. Бу Мақалида оқуғучимиз бу паалийәткә болған өз көз қаришини вә чүшәнчисини йәкүнләп чиққан.

аз болсиму тәтқиқат йүргүзүшни тоғра таптим. Буниңға сәвәпкар болуватқан Улуғ алимниң яркин хатирисигә 1010 йиллиқиға беғишлинип уюштурулуватқан «Ана Тил Демәк-Хәлқимни Сөймәк Фестивали ». Фестивал низамнамиси бойичә илмий лайиһәгә сунулған мавзулар мени бирдина өзигә жәлп қилди. Бу луғәттә алимларниң тәтқиқ қилишичә 300 гә йеқин фолклор үлгилири бар екән. Махмут Қәшқәрий өз әмгикидә Түркий тиллиқ хәлқләрниң луғәт байлиқи һәм уларниң өзгичиликини көрситип беришни мәқсәт қилип, униңға мисаллар сүпитидә шу дәвирдики жанлиқ вә әдәбий тилниң үлгилирини көрситиду. Бу арқилиқ биз хәлқ яратқан еғиз әдәбияти вә язма әдәбияти билән тонушимиз. Алим қошақлар вә бейитар, шеирий вә нәсрий парчиларидин пайдиланғанда, уларни, бир тәрәптин, өз әмгикиниң йөнилиши вә мәзмуниға қарап таллиса, иккинчи тәрәптин, уларниң әдиийликиниң, көпчилик арисида омумлишишини көздә тутқаниди, алим сөзи билән ейтқанда, «Түркий хәлиқлириң көргән билгәнлирини ипадиләйдиған шеир вә қошақлирини, қайғулуқ вә хошаллиқ күнлиридә ейтқан чоңқур мәналиқ мақал вә тәмсиллирини» топлиған. Мәнму өзүмниң қабилийитимгә қарап, биринчи қәдәмдә Улуғ алим топлиған мақал-тәмсилләр үстидә йүргүзүп илмий лайиһәмдә төвәндики нуқтиларни оттуриға қоймақчимән:

1.1. Илмий Лайиһиниң Өзгичилики

Диванда берилгән мақал –тәмсилләрниң мәнисигә қарап түрләргә бөлүниши, уларниң ичидә бүгүнки күндә қоллиниватқанлири барму, уларниң һазирқи заманда тилимизда ишлитилиши һәққидә издинишим.

1.2.Илмий лайиһәниң тәхмини

Ашу диванда ишлитилгән бизниң әждатар ижат қилған хәлқ мақал-тәмсиллиригә охшаш мавзуларға бөлүнәмду вә уларниң мәна жәһәттин Ортақлиқи.

1.3. Илмий Лайиһәниң Мәқсиди

Мәқсәт: дивандики мақал- тәмсилләрни оқуп өгинип, қандақ мавзуларға бөлүшкә, бириктүрүшкә болидиғанлиқини, һазирқи заманда ишлитилиши Яки өзгәргән, йеқин вариянти барлиқи вә бәзи мақалларниң аңлитидиған мәналирини лайиһәмниң асасий убекти сүпитидә қаридим.

3. **Йәкүнләш**

Хуласиләп ейтсам, өзиниң ажайип кәшпиятлири билән дуня мәдәнийитиниң тәрәққиятида һаһайити зор рол ойниған әмгәкчан, ижаткар Уйғур хәлқиниң 11 - әсирдә өткән улуғ тилшунас алими, мутәпәккүри, маарипчиси вә мәшһур жамаәт әрбаби Махмут Қәшқәрий яратқан бу төһпә, Түркий хәлиқлириниң тиллиридин матерял топап чиққан бу шаһанә әсәр, Түркий тиларда сөзлишидиған барлиқ милләтләр үчүн тепилмас байлиқ икәнликигә, әдипинң мирасини бираз болсиму өгиниш арқилиқ чүшинип йәттим. Алимниң әбәдий ядикарлиқ

вә путмәс-түгимәс байлиқ болуп қалсун дәп, Улуғ тәңригә сиғинип, мәзкур китапни түзүп чиқтим вә униңға «Түркий Тилар Дивани» дәп ат қойдум вә у әсәрни Әрәп тилида яратқанлиқи, униң Түрк тилини билмәсликидә әмәс, эксичә шу дәврдә һөкүмранлиқ қилған Әрәп тилида, Уйғур тилимизниң гүзәлликини, молликини, бәйгигә чүшкән икки аттәк, башқа тиллардин һеч келишмайдиғанлиқини дәллиләш үчүн язғанлиқида иди. Бу илмий лайиһә билән «Ана Тил Демәк – Хәлқимни Сөймәк » фестивалиға қатнишип атақлиқ алимар Емелжан Һошурув ака, Маһинур Низамова һәдиләр алдида, уларниң пикир- мәслиһәтлирини алғинимға бәк хурсән болдум. Илмий лайиһәмни баһалап «әң үлгилик илмий хизмәт» намиға мунасип көрүп тәғдирлигинидин мәмнун болуп, миллий ғурурум көтирилип, көтирәңгү роһта йеңи күч-куввәтләр билән қайттим. Келәчәктә мәнивий йеңилиниш, аң сәвийәмизни йеңилаштин башлисақ, келәчикимизниң парлақ йоли икәнликини чүшәндим. Мошундақ фестивални уюштурған қәлбинур аруп қизиға вә униң гуррупписиға алқишим чәксиз. Мошундақ паалийәтләрниң һәр йили өткүзүлүшигә тиләкдашмән. Бизгә Уйғур тилидин дәрс бериватқан, йолйоруқ көрситип, илим-билимниң вәзликини аянмай өгитиватқан устазим Хәйринсахан Иминоваға чәксиз рәһмәт ейтимән.

Мән Бовамниң Пәхри

(Муәллипниң бу паалийәткә беғишлап язған шеири)

Нәсли Уйғур алими,
Түркий тиллар маһири.
Есил сөзлүк келиду,
Махмут опал шуңқари.

Қәшқәрийчә тил өгән,
Қериндашни таписән.
Тенимәйду тил билгән,
Жаһан кезип жүрисән.

Түркий тиллар луғити,
Әждадимниң тарихи.
Шу тилни сақлап йүргән,
Мән бовамниң пәхри.

Шеирлар

Аккузаев Таймер (Қазақситан)

Чулуқай йезиси «Жамалидин Бусақов» намидики оттура мәктипиниң 2- «ә» синип оқуғучиси

Жамалидин Бовамға

Намиңизда қурулди мәктипимиз,
Сизни көрмидуқ, лекин өчмәйду намиңиз.
Билим елип мән, охшап сизгә бова,
Әсәрләр йезиш арминим мениң!

Бу кетимки «Ана Тил Демәк-Хәлқимни Сөймәк Фестивали» да мукапатқа еришкән омақ шаиримиз.

Мәктәп
Достлар билән тонуштурған,
Мени мошу мәктипим.
Баралмай қалған күнләрдә,
Ечиндурған мәктипим.

Қиш
Қиш ейи кәлди,
Йәр жаһанни ухлитип.
Ақ қарға ориди,
Һәммә йәрни ухлутуп.

Жаза

Нишанава Рухшана (Өзбекистан)

«Әркин Вахидов» намидики ихтисаслиқлар мәктипи
7 - синип оқуғучиси

Маңә, чәттә тур деди,
Дәрс вақти маңа устаз.
Әйибим немә тапалмай,
Ойлинип қалдимғу бираз.

Аччиқим келиду әҗәб,
Йенимда болмиса һичким.
Қараймән қайта-қайта,
Савакдашлар йәнә жим.

Әпсус, жаза еникку,
Қилған едимғу савап!
Синиқида дустум үчүн
Ейтип бәргәнтим жаваб!

Өзбекчидин Мурат Орхун Уйғурчилаштурған

Мәктипим

Дилнур Талғатова (Қазақситан)
"А. Рози Бақийев" намидики 153- мәктәп гимназия 9-синип оқуғучиси

Абдулла дәп еейтқанда,
Мәғрурлиинп кетимән.
Чүнки ашу мәктәптә,
Билим елип келмән.

Мәктипим сән ғурурум,
Өчмәй қалған изим сән.

Барчиға аян болған,
Уйғур мәктәп бири сән.

Аддий әмәс — гимназия,
Мәғрурлинип оқуймән.
Ашу улуғ мәктәптә,
Ана тилда сөзләймән.

Махтинишим, ғурурум,
Өзүңсән, ана мәктәп.
Гүлләп, яшнап өрлигин,
Келәчәк парлақ мәктәп.

* «Ғунчә» Журнили 2013–йили 3–сан.

Билим

Әзиз Әйса Әлкүн (Әнгилийә)

Путүн дунядики Уйғур өсмүрлиригә атап!

Билим һаятниң шанидур,
Билим бәхтниң канидур,
Билим башлар бизни алға,
Билимсиз вәтиним хардур!

Биз оқуп билим алимиз,
Илим-мәрипәт ғайимиз,
Келәчәк болиду парлақ,
Биз вәтән оғул-қизимиз!

Бовам лутпулла бизгә дегән:
«Яшлиқ у, тириш-тирмаш өгән.»
Билим деңизида шуңқармиз,
Вәтән үчүн висал издигән!

Яшнайду Уйғур билим билән,
Алмишип күлкә йиға билән,
Наданлиқ түгәр биздин әбәд,
Қураллансақ илим-пән билән.

Билим адәм зиннитидур,
У бәхитниң қиммитидур.
Билим билән көкләйду әл,
Билими бар биләк күчидур!

Биз оқуймиз, һерип-талмаймиз,
Әждад йолидин һич янмаймиз !
Милләт шәнигә төһпә қошуп,
Юлтуз болуп әлгә чақнаймиз.

2018- йили 1- Сентәбир, Лондон

Икки Шеир

Унутқан Дуня

Есивалдим өйүмгә, күндә көрәй дәп,
Сирлири көп, биләлмигән дуняни.
Издәймән деңиздин, аралдин өтүп,
Аварә тапалмай хилвәт маканни…

Нимҗанла көрүндүң хәритәмдә сән,
Паянсиз қум болуп, гияһсиз қақас.
Чаңқиған әзим тарим, толғинип һалсиз…
Уйқуда тәкти-макан шәписиз тимтас.

Әсирләр ухлапму қанмиған чеғи,
Сеһирлик уйқусидин турмиған чеғи.
Шу сәвәб унутқан дуня өзиму,
Рәңлири заманниң чүшмигән чеғи…

Қистайман гаһида өзүмни зариқип,
Сизсам башқичә қилип дуняни.
Қалдимму әқлимдин мән адишип,
Көрмәйла кетәйму мушу аләмни …

Болмапту қилғиним есип өйүмгә,
Селиштуруп мени туғқан тупрақни.
Охчиди йүрәктин зәрдаб көзүмгә,
Яшайму йошуруп көйгән пирақни…

Тәң әмәс һеч бир йәр ана тупраққа!
Һечким һәм болалмас охшап анамға!
Көримән сени һәр вақ әқил көзүмдә.
Оғлуңмән тонутай сени дуняға!

2000 - йили 10 - ай, Миюнхен

Ғожимуһәммәд Сәнму Кетипсән!

(Мәрсийә)

Ғожимуһәммәд, сәнму кетипсән,
Бәлким висалға әмди йетипсән …
Бәлким муһәббәт көйдүрмәс сени,
Жәннәт пәрисигә жөр болупсән!

Ғожимуһәммәд, сәнму кетипсән,
Қәдирдан шаир, биздин йүтүпсән.
Әлвида дейәлмидуқ биз саңа,
Жуда отиға бизни селипсән.

Ғожимуһәммәд, сәнму кетипсән,
Шеириңни әбәд ядикар етипсән,
Мәшрәптәк һәқниң күйчиси болуп,
Өлмәс роһларға роһлар кетипсән!

Ғожимуһәммәд, сәнму кетипсән,
Ахирқи қурни қанда йезипсән,
Муһәббәт – нәпирәт алимдә көйүп,
Мискин дилға мусибәт селипсән !

Ғожимуһәммәд, сәнму кетипсән,
Ахир жәннәттә әркин болупсән,
Шериң мәшәл боп янар чоғдәк,
Әлкүн қәлбидин орун елипсән!

2018 - йили 12 - Июл, Лондон

Нәсирләр

Әхәт Имин

Мәктәп Пәләмпийидә

Һелиму есимдә, бир чағларда – йеңидин тайтаңлап меңиватқан чағлиримда, биналарниң пәләмпийидин анам мени қолумдин йетилап чиқиратти.

Мана әмди мәктәп бинасиниң пәләмпийидин өзүм чиқип кетиватимән.

«Уйғур Балилар Әдәбиятидин Нәмуниләр» намлиқ китабдин елинди

Бүгүн сентәбир, бүгүн мән анамниң қойнидин өзүм чиқип мәктәп қойниға кирдим.

Анам мениң тунҗи устазим, у маңа инсан тилида сөзләшни өгәтти, атам — мениң тунҗи тәрбийчим, у маңа чин һаятни күзитишни өгәтти. Атам-анам — ярилишимдила маңа несип итилгән бу көйүмчан йетәкчилирим маңа өз ғәйрити билән тиришчанлиқни, өз үмиди билән үмидварлиқни сиңдүрди.

Мән хәлқимгә болған отлуқ меһир, билимгә болған тиришчанлиқ, кәлгүсигә болған зор үмид билән мәктәп кучиқиға кәлдим.

Анам маңа: «мәктәп инсанлар жуғлиған илим-пәнниң төплики. Сән униңға башқилар ясап қойған пәләмпәйдин өрләйсән, мәсилә пәқәт көңүл қоюштила» дегән.

Раст, шундақ охшайду. Мән әмди биринчи пәләмпәйгә қәдәм қойғиливатимән. Алдимдикиләр бүгүн бәлким иккинчи, үчүнчи… пәләмпәйләргә қәдәм қоюватса керәк. Мән пәләмпәйгә көтүрүливитип атамниң бүгүн әтигән маңа қилған муну сөзини әсләп қалдим: « балам, әқил пәләмпийи башқиларниң әмгикидин һасил болған. Униңдин көтүрүлүп мәктәптин ибарәт илм-пән төпиликигә чиққиниңда иш техи түгигән һесабланмайду. Билим чоққиси тик вә хәтәрлик. Билгинки, униңда башқилар ясап қойған пәләмпәй болмайду.»

Мән бу гәпни таза чүшинип кетәлмидим. Ишқилип, билимниң егиз чоққисиға қизилтағиниң чоққисиға чиққандәк пәләмпәй билән чиққили болмайдиған охшайду. Лекин мәктәп төпиликигә анам ейитқандәк, таза көңүл қоюп тиришип өрлисәм, башқилар ясап қойған пәләмпәйдин чиққанда уни көзитип. Чүшинип чиқишини көзлисәм, мәндинму ажайип бир әқил парлимасму!?

Әгәр бири мени қолумдин тартип чоқиға йеқинлатса, мән уни йәлкәмгә дәссәтип техиму егизгә чиқарсам, о маңа қолини узатса, мән…

Ех, илим-пән чоққиси, сән түз йол болмисиму, пәләмпәй болмисиму, инсан саңа қарап йол ачалайду, саңа чиқидиған пәләмпәй ясиялайду.

Арзуюм шу: мәнму мушундақ пәләмпәй болимән.

Мән Тамчә Болсам ...

Мән тамчә болсам, егиз қяларниң үстидики йешил мухлардин саәтниң чикилдишидәк реим билән тамчисам, янбағирдики кичикташ — акамниң сәндилидәк таш ююлса, мән йәнә тамчивәрсәм, у мениң ғәйритимдин һәйран болуп мәңгүлүк юмуқ көзлирини ачса — демәкчимәнки, униңда көзлиримдәк кичик төшүкчиләр пәйда болса, мән йәнә тамчивәрсәм, униң көзлири йоғинап-йоғинап еғиздәк болса, чөчәктәк болса, мән йәнә тамчисам, чөчәк суға лиқ толса…

Айһай, бу чағда мән немә қилаттим, биләмсиләр?

У чағда мән учурум болмиған куш балилирини чақираттим:

– Келиңлар, учалмайдиған бала кушлар, чөчикимдин су ичиңлар, мән билән уссузлуқиңлар қенип, тениңларға мағдур кирип, кейин асманда учсаңлар, мәнму силәргә охшаш хуш болимән, чүнки асманда пәрваз қиливатқан җисмиңларға мәнму тамчә болуп қошулған.

Меһир-Муһәббәт

(һекайә)

Ғоҗимуһәммәт Муһәммәт

Нәдисән миһир-муһәббәт, нәдисән әй миһир-муһәббәт!

Пүткүл инсанийәтниң қандашлиқини ойлисам «инсан»дин йиргинип кетимән, иптидаий замандики өмлүккә һәвәс қилимән. Таш сайда чәксиз ғириплик вә тәнһалик илкидә ятмақта. Бирәр миһрибан қол сийлап қойса варқирап йерилатти. Улар билмәйду, мәнзилгә пәқәт чин муһәббәтла йәткүзиду, «муһәббәтсиз қилған ибадәт, илтижалар тәңригә йәтмәйду». Муһәббәтсиз икки адәм гоя икки дуняниң адими. Ликин панийда дуня пәқәт бир. Биздики дуня әнә шундақ миңлап, милйонлап парчиланмақта...

Бир күни сәпәрдә идим, адәмсиз чөлдә бала көтүрүвалған бир уятчан диһқан чокини машинини тости.

– Кирани төливитиң, мәнзил қаяққин?– Диди шопур униңға.

– Қумбағқа, мана,– у, гүллүк тамбилиниң ич янчуқидин кирлишип кәткән латиға оралған пулни елип узатти.

– У йәргә сәккиз кой, йәнә бир кой бириң,– шопур пулни санап болуп униңға қайтуруп бәрди.

– Худа рәһмәт қилсун укам, йенимда бари, йоқи мушукән...

– Хойма тойдум бу диһқан қәләндәрләрдин, бу гипиңни партийигә дә, мән диһқанларниң һамийиси әмәс. Маң, чүшүп кәт.

У чүшүп кәтти, машина меңип кәтти.

– Әҗәпму инсапсиз бирнимикән,– диди йенимдики сақаллиқ киши,-чиқиривалса болмамду, бир койниң ишиғу шу.

– Немисини дәйсиз,– диди йәнә бир киши,– биз хәқтә инсап, миһир-муһәббәт көтүрүлүп кәтти.

Ғулғула башланди:

– Бағри ташлиқимиз һаман бизни һалак қилиду...

– Өз ара ятлишип кәттуқ...

– Өз қериндишимизға бир койлуқму меһримиз қалмиди...

Мәнму сөз қаттим:

– Меһир-муһәббәт инақ-иттипақлиқниң

«Шинҗаң Мәдәнийити» журнили 2002 - йил 3- санидин елинди.

асаси иди, өз-ара көйүнүш, қоллаш билән ортақ күчкә игә болаттуқ. Ортақ күчтин адаққичә, һәрқандақ күлпәтму үзүлмәс полат арқан кәбий етиқад туғулатти. Әпсус...Биз һәммимиз йиганә. Дост ярәнләр ара, той-төкүн, өлүм йетимләр ара йиганә. Һәммимиз бир макандa, бирхил муһитта яшаймиз. Лекин тәнһа. Өз нәпсимиз бизни йиганилик далалириға һәйдәп сәрсан-сәргәрдан қиливәткән. Йиганилик җасаритимизни сундуруп, ишәнчимизни өлтүрмәктә. Пәқәт меһир-муһәббәтла бизни бу қорқунчлуқ йиганилиқтин халас қилатти. Һәммимиз шопурни бир койға чидимиди дәп әйипләп кәттуқ. Қини қайсимиз: «мә, кәм қалған бир койни мән бериветәй» дийәлидуқ? Демидидуқ. Чүнки биз йиганә, һәтта мәнму...

Һәммимиз җимҗит вә йиганә һалда истираплиқ ойларға паттуқ. Сәпиримизгә хәйирлик болғайму?!

Тәйярлиғучи: Рәна Яшар (Норвегийә)

Әсләтмә Картиси

(Һекайә)

Вәрлин (Франсийә)

Картиниң әң астинқи қурлириға мундақ йезилғаниди: «саәт он бирдә Лос Ипадәмдин рази болуп қалса,әтила берип уни йәттә қетим сөйүп қоймән вә тизлинип туруп той тәклипини қоймән.»

Лос билән ажришишимдики сәвәб толиму аддий иди. Мән интайин унутқақ, даим униң бовисиниң исмини, йилда бир келидиған ашиқ-мәшуқлар байримини, уни күндә кәм дегәндиму йәттә қетим сөйүп қоюшни унтуп қалимән. Униң ғорури чидиялмиди болғай, ажришип кетишни тәләп қилди. Дәрһал қошулдум,чүнки мениңму ғорурум бар-дә.

Бир йил өтүп кәтти. Үстәл үстидики һелиқи қәғәзгә қаридим. Униңда, «әгәр 1995 -йили 14 - фиевралғичә (бу тонушқинимизға үч йил, той қилғинимизға икки йил, ажрашқинимизға бир йил болған хатирә күн) Лос башқа бирсини тепивалмиса һәм бу өйгә қайтип кәлмисә униңға қайта той қилиш тәклипини қоймән» дәп йезилғаниди.

Бүгүн 13 -феврал, кәч саәт тоққуз. Униң күлбәмгә қайтип келиш еһтималлиқи асасән йоққа чиққачқа һәрикәткә өттүм.

– Анәт капәтро Лос ханим, мән рол франсива лип. Әтә тонушқинимизниң үч йиллиқ хатирә күни. Мән достлиқимизни интайин қәдирләймән. Әтә чүштин бурун күлбәмгә қәдәм тәшрип қилаларсизму?

– Тәклипиңиздин толиму хушалмән, әтә чүшкәбир достумниңкигә бармақчи идим. Чүштин бурун саәт сәккиздә өйиңизгә берип, он бирғичә олтуруп кетимән...

Телефун үзүлди.

Қизғин муһәббәтлишиватқан вақитлиримизда униң маңа язған келин, келин хәтлирини елип чиқип, бир әсләтмә картиси түздүм. Униңға әтә саәт алтидин он бирғичә қилишқа тәгишлик ишларни тәпсилий яздим.

Өйдә игизлики мәндин пакарраք, Лостин игизрәк бир ишкап бар иди. Ишкапниң әң игиз йеригә бу қиммәтлик қәғәзни орунлаштурдум.Планимниң техиму әтраплиқ болиши үчүн ишкап йәниға бир әйнәк есипму қойдум.

Әтиси әтигән саәт алтидә қоңғурақлиқ

саәт мени дәл вақтида ойғатти. Орнумдин сәкрәп турдум-дә, ишкап алдиға бардим: «саәт алтидин йәттигичә шәхсий вә өй тазилиқи қилимән.» Тазилиққа һәқиқәтән бир саәт кәтти. Андин ишкап алдиға йәнә бардим: саәт йәттидин сәккизгичә волф гүл дукиниға берип, у яхши көридиған қизил әтиргүлдин үч тал сетивелип, дәризә алдидики ақ лоңқиға селип қойимән. Андин ләда базириға берип, у амрақ сәвзә ширнисидин үч ботулка сетивалимән. «Бу ишларни бежирип болғанда саәт дәл сәккиз болди. Саәт сәккиздә ишик қоңғуриқиниң авазини аңлаймән вә ишикни ачимән...» Ишик қоңғуриқи челинди.

Мән уни әдәп билән қарши алдим. «Мөһтирәм бовиңиз анәт әмус валәри әпәнди қандақрақ? Бүгүн ашиқ мәшуқлар байрими,достиңизниң сизни өйигә тәклип қилғиниға қариғанда, бүгүн униң үчүн яхши бир күн охшимамду?»

У күлүмсиригиничә аддийла җаваб бәрди.Униң тәбәссүмидин илһамлинип ишкап алдиға йәнә бардим «келәр айниң 31 -күни йигирмә үч яшқа киридиған туғулған күниңиз. Майкәл дәйлис кристиан, шакләр мәрдил калина вә әрмунд буәйя сузан қатарлиқ достлириңиз билән җәм болғиңиз бардур? Туғулған күниңизни тәбрикләш кечиликигә һәммә достиңизни тәклип қиламсиз? «Мән һәммә достиңизни» дегән сөзни дәвитип сәл тинивалдим.

«Әлбәттә,достлирим келишни халисила...» Мән роһлинип дивандин қопуп кәттим.

.....

«Һәҗәп саәткә, әйнәккә қарап галистукиңизни түзәп кәттиңиз, бирәр ишиңиз бармиди - я?» Саәт он бир болай дегәндә, у муһәббәтттин мәст болуп, харамушлишип кәтәниди. Мән болсам ишкап алдиға берип, ахирқи һүниримни ишқа салмақчи боливататтим.

Униң сөзини аңлап қаттиқ чөчүп кәттим вә кекәчлигинимчә чүшәндүрүшкә башлидим: «мениңчәазрақ иссип кәткәндәк қилимән... Бу йил баһар бәк балдур кәлди, сизниңчичу?» Интайин чиң бағливәткән галистукумни күчәп тарттим. У қошилидиғанлиқини билдүрди: «униси раст, өйүмдики он бир түп шаптул дәрихи...» Мән шамалдурғучни дәрһал ечип ейтқан сөзүмни испатлимақчи болдум.

Саәт он бирдә интайин моһим бир ишни қилишим керәклики еник есимдә. Бирақ Лосниң соали мени әндиктүривәткәниди. Лосниң нәзәрини мәндин башқа йәргә ағдурмайдиғанлиқи еник. Бирақ көзлирим шәйтанниң кәйнигә кирип қоңғурақлиқ саәткә қарап салди. Он биргә бир минутла қалғаниди. Мән чирайимға һапила-шапила күлкә йүгүртүп, Лосқа қаридим, бирақ уму маңа әгишип саәткә қариғаникән.

Бәхтимгә яриша, Лос орнидин турмиди. Һәр һалда йәнә бир минут вақит бар. Гәрчә калламдин өтмисиму, путлирим орнидин қозғилип дәлдәңшигиничә ишкап тәрәпкә маңди.

Һечнәрсигә қаримай ишкап алдиға барғинимда, һелиқи қәғәзниң йоқап кәткәнликини байқидим. У өлгүр қәғәзни өлгүр шамалдурғуч өлгүр ишкапниң кәйнигә учуривәткәниди.

Мән Лосниң алдида бир йил авалқидәкла ихтиярсиз һаңвекип, бешимни қашлиғинимчә турупла қалдим. Көзлирим галваңлиқ билән пиркирайтти. Йүкүнүп туруп униңдин әпу соримақчи болдум.

Саәт он бир болди. У кәтти.

Ишкапни һарғин һаләттә йөткидим. Әсләтмә картиси у йәрдә топа-чаңға милинип җиммидә туратти. Ахирқи қурларға: «саәт он бирдә, Лос мубада ипадәмдин йетәрлик рази болса, етилип берип, уни йәттә қетим сөйүп қойимән вә тизлинип той қилиш тәклипини қойимән» дәп йезилғаниди.

Меһриниса Исмайил тәрҗимиси(Германийә)

Йоқлуқ

(Нәсир)

Абдуләһәд Абдулла тивиш (түркийә)

Йоқлуқ ажайип бир нәрсә, у бәзидә адәмни шунчилик хош қилидуки, адәм һәммә нәрсигә варқириғуси келиду, тағларға қарап, «ахири йоқ болди, әң ахирида қутулдуқ», дәп товлиғуси, суларға қарап, «ниманчә гүзәл дуня бу», дегиничә чиқириғуси келиду.

Бәзидә инсанни шунчилик азаплайдуки, яшашниң һечбир ләззити вә мәниси қалмиғанидәк туюлуп кетиду. Һәммә нәрсини ташлап қоюшни көңлигә пүкиду, өзини качатлайду, кимләрниду тиллиғуси, күчи йәтсә йоқлуққа сәвәп болған ашу рәзил адәмләрни, пәс нәрсиләрни йәр билән йәксан қилип чәйлигүси, шу арқилиқ йоқлуқниң азабини чиқармақчи болиду вә һәтта ашу йоқлуқ билән биргә мәнму йоқ болсамчу, дәп арзу қилишиду.

Йоқлуқ ғәлитә бир нәрсики, барида инсанға билинмәйду, еникраки инсан билмәйду яки қәстән барлиқидин қусур издәйду, арқисидин гәп тапиду, вә һәтта ора колайду, ешиға зәһәр қатиду; әмма йоқлуқида, айрилғинида, қолдин кәткинидә инсан қәдри шунчилик өтилидуки, йоқлуқниң башланған күнила пүтүн дунядин айрилғандәк туйғуға келип қалиду, тәмтирәйду, гаңгирайду, йоқлуқ һәққидә қәсидиләр, мәрсийәләр язиду...

Йоқлуқ адәмни һәйран қалдуридиған бир әпсунға охшайду. Бәзиләр бу әпсунниң тәсиридә адишиду, өзини йоқитиду, һаят мәқсәтлиридин йирақлишиду; бәзиләр әпсунниң бир мирасхори болмиғанлиқидин һәсрәт чекишиду вә ойғиниду, йолини қайтидин тапиду.

Йоқлуқ асмандин вақитсизла өчкән чолпан юлтузға охшайдуки, инсанлар кечини гүзәл қилидиған бу юлтузни қайта көрәләрмизму дейшкиничә башлирини қамаллап асманға бақиду. Бәзиләргә асманда қараңғулуқтин башқа нәрсә көрүнмәйду, бәзилири болса ғува болсиму ажиз чақнаватқан юлтузларни көриду вә йоқлуқниң орнини толдуруш йолиға чүшиду.

Йоқлуқ икки йүзлүк адәмгә охшайду, бир йүзидә дүшмәнгә күлүп бақиду, йәнә бир йүзидә достқа ейтип түгәткүсиз қайғуни әкс әттүриду. Әмма һәқиқәт шуки,дүшмәнләр униң күлкисигә алдиниду, достлар қайғусида, сеғинишида сәгәклишиду, ойғиниду, ахирида қаршилиқ көрситиду.

Қаршилиқ нәтижисидә,, қолидикини қәдирләйду, йоқлуқни вә қолидин кәткәнлирини қайтидин қолиға елиш үчүн бир өмүр, әвлатму-әвлат күрәш қилиду.

Йоқлуқ әслидә йоқулуш әмәс қайтидин бар болуш, бар қилиштурки, буниңсиз барлиқниң һеч қәдри билинмәйду, инсан наңкорлуқ йолиға маңиду.

Шуңа йоқлуққа- сеғинишқа, қолдин кетишкә үмидварлиқ билән бeқиш керәк, «сәпириң әң гүзәл бир мәнзилгә қарап давамлашсун» дейиш керәк.

Икки Шеир

Линда Клаккән (Норвегийә)

Икки Миң Йиллиқ Нур Мусаписи

Әмбәлдики ундәк,
Мискин һаләттә,
Хемир юғуруш тәрәддутида мән,
Бир ноқтиға йиғилған.
Ечитқу, су, туз, вә азрақ һәсәл,
Тизла берикип өз күчини көрситәр.
У чимлиққа йошуринивелип,
Хошнимизниң мүшүкини күзәтмәктә.
Худди аптаппәрәс,
Чечикигә қонған һәрини тутмақчи болғандәк,
Икки миң йиллиқ нур мусаписидә,
Аптаппәрәстин чиққан нур түгәй дәп қалғанда!

Тоған

Таш вә шеғилларни көп елишимиз керәк,
Дәряни тизгинләш үчүн.
Андин,
Көз яшлиримизниң еқип киришини тосимиз,
Һәр бир бошлуқни һим етип.
У, йирақта туруп тоғанниң икки тәрипидин
үзүп, өткили болидиғанлиқини пәрәз қилиду.
Арқидин, маңа вақирап туруп
Тоғанни ечиш сигнали бериду
Биз қийналмайла һәм тоғра һәм тез сулһи
түзимиз - дә
Дәряға тенчлиқ елип келимиз.

Норвигийә тилидин Мутәллип Сәйдулла тәржимиси(Норвегийә)

Налә-Зар

Дохтур Турғунжан Уйғур Түрк оғли

Хиял дәрясиға шуңғуп тәпәккур белиқим кәлсә,
Көз тегип йирақларға тәлмүрүп қарисам йоқ!

Тәсәввур чөллиридә кәзгән әқил дулдулум кишнәр,
Чаң тозандин кейин дурбонда қарисам йоқ.

Зәһәрдә суғуруп язған мәктуп оқлириң тәгди,
Көзүңгә қадилип туруп өксүп берәй дисәм сән йоқ!

Ниманчә гүл кәби һөснүң рәсимдә дәрғәзәп бақтиң,
Еиқип бағримға мән сени сөйүп берәй десәм сән йоқ!.

Бу ялғузлуқ азабида сениң дәшнамлириң қалтис,
Бу һалимму итму қайилдур өлүп берәй десәм сән йоқ!

Йетәр әмди йүрәк әзмә шаһитим улуғ рәббим,
Сәбир қил мунәввирим күлүп берәй десәм сән йоқ!

Башта сөйгән болсаң мәнму көйгән болсам,
Ғериби вәйранни өлтүрсәң туруп берәй десәм сән йоқ.

1989 -йили 12 -айниң 26 -күни
Қәһриман Мараш, Түркийә

Қәлбим Матәмдә Бүгүн

(һекайә)

Гүлбәһрәм Хошайева (Қазақистан)

«Сән нәдә? Немә билән бәнт? Немә үчүн иждийәт сәһнисидә көрүнмәй кәттиң?»

Суалиң тоғра, хәлқим. Сән билән муңдишиш үчүн, сеғинғанда дидарлишиш үчүн, қолумға қәләм елишқа мәндә мадар йоқ. Чүнки, көңлүмдә матәм, қәлбимдә көз-яш, йүригимдә болса, орни толмас йоқитиш бүгүн.

Немә дегән чапсан вә алдирақсан бу аләм! Мән һаятниң қанун-шәртлирини башкөтәрмәй орунлаш билән бәнт болуп йүргинимдә, вужудумни жудалиқ дәрди егиләп үлгүрди.

У, худаниң қудрити!, Наданмедим яки бәхитликмедим, билмидим. Әйтавур, өзәмни «йоқитиш» қа охшаш дәһшәтлик әһвалға техичила тәйярлимиған екәнмән. Юртумни, учума болған иссиқ увамни сеғинип барсам, һәмишәм меһир-муһәббәт билән қучақ ечип күтүвалидиған момам, дадам вә апам болғачқа, өзәм аллиқачан бала-чақилиқ болуп кәтсәмму, қәлбимдики балилиқ һиссиятлири техичила йирақлап кәтмигән екән. Момам иссиқ алқини, апам мезилик әткән чейи, дадам юмшақ гөши билән қарши еливәрсә, әтимаһлим, һаят мушундақла өтидиған чеғи, дегән охшаймән.

Уларни көрүшүм биләнла, мүрәмдики аиливий, хизмәт, иждий вә башқа түрлүк-түмән хил вәзипилиримни бир аз вақит арқамға ташлап, өзәмни пәқәт нәврә вә пәрзәнт сүпитидә сезишкә теришаттим. Улармү, худди шундақ шараит яритип берәтти вә аләмдә мәндин артуқ бәхтияр инсан йоқтәк сәзгән мән қәдирданлиримниң иссиқ бағриға шуңғуп кирип кетәттим.

Сиртқа чиқсам, өзәм өскән кәң-таша һойла-бағлирим, тап-таза һава, беғимни арилап еқиватқан мөлдүрдәк сүзүк сүйүм, әтрапимда болса, бебаһа қиммәт адәмлирим... Мошуларниң һәммиси мениң, гүзәл балилиқ чағлиримни йенип-йенип әслитип, әшу дәвиргә һаман йетиләйти.

Әпсус, мениң, мушу хил арамбәхш һиссиятлирим бирдинла тар-мар болди. Қисқа вақит ичидила байиқидәк гүзәл жайлар ғерипликта вә мискинликтә қалди. Мениң татлиқ һиссиятлирим дәл мошу йәрдә

тохтиди,халас. Чүнки бәхтияр чеғимниң, баш қәһриманлириниң бири бақи дунияға сәпәр қилған еди. Бу — кутлуқ өйүмизниң бәрикити вә полаттәк түврүки, һәммимизниң тағдәк йөлики болған мениң қәдирданим — дадам еди.

Мана, қәдирданим, әзизим дада, йиғлап-қахшап йүрүп сени бақи дунияға узитиватқинимға алтә ай бопту, сәнсиз қараңғу қишму келип кәтти. Сән бар чағда көкләп турған йопурмақлар, өзәңгә охшаш ғазаң болуп үлгүрди. Алтә ай ичидә өткән күнләр вә түнләр аиләң, бала-чақаң үчүн қанчилик дәриҗидә еғир болғанлиғини ейтмиғиним яхширақтур дәймән.

Күнләр вә айлар өткәнсири, йүрәктики сақаймас яриниң ағриқи күчийиверидикән, керишқандәк бу йилқи қиш, худди узақ йиллар яғалмай йүргәндәк, үстүнни келин қар билән қаплап ташлиди. Бу күнләрдә сениң дәрдиңни ялғуз тарталмай, апамниң бәзлишигә муһтаж болуп, униңға телефон қилсам, худа панаһ бәрсун, униң әһвали мениңкидин он һәссә еғир болуп чиқатти. Мән дәрһал өзәмни бесип:

– Атисидин айрилған мән едимғу, сән мени бәзләп тәсәлли беришниң орниға, өзәң техичила һазидиғу, ағрип йетип қалғуң келиватамду яки? – Дәп жемиләп қойимән.

Уни сәл болсимубесиш үчүн әлвәттә, телефонни қойғандин кейин өзүм униңдинму ешип чүшимән. Андин апамниң сөзлирини әсләймән.

– Дадаңни келин қар бесивалди. У әмди мениң муң-зармимни техиму аңлимас болди, – дәйду у бир күни.
– Бу дәртләрни қандақ тартишимни биләлмәй. Ейтқина, дадаңға охшаш миһрибан, көйүмчан адәмләр һаятта Нурғунму?–Дәйду у йәнә бир күни.

– Униң ахирқи күнләрдә маңған, турған йәрлирини миң пекираймән, ағрип йүргән вақтида «салқинда ятимән» дәп бағдики суға йеқин жайға кариват қоюваған әмәсмиди. Һәр күни таң сәһәрдә әшу йәргә берип, униң билән сөзлишип қайтимән. Йеқинда баққа кетип барсам, бағлақлик турған ети маңа қарап алайтәнла кишнәп кәтти. Маңа у мениңдин «егәм нәдә мениң?», Дәп сораватқандәк билинди. Мән униңға «сәнму маңа охшаш дәрт тартиветипсәндә, жанивар, мәнму сениң егәңниң нәгә кәткәнликини биләлмәй қалдим», дәп налә қилдим, – дәйду апам йиғисидин тохтимай йәнә бир қетимда.

Апамниму чүшинишкә болиду дада. Өзи үчүн бир өмүр пәрванә болған саңа охшаш җүптидин айрилиш һәр қандақ, адәмгә тәстур, бәлки, буму сениң униңға 52 йил давамида йәткүзгән әқидә вә садақитиңниң нәтиҗисидур, дәймән.

Туюқсиз ядимға өткән йили апамни оператсийәгә яткузған вақтимиз кәлди. Апамни оператсийә залиға елип кәтти. Дадам бирдә үстүнки қәвәткә, бирдә астинқи қәвәткә миң қатнивәттиғу дәймән. Тамака дегән кәйни-кәйнидин чекиливатиду. Тәлийимизгә оператсийә оңушлуқ болди. Лекин врачлар кәч саәт онларда бизни «әтә келиңлар, апаңлар техи ойғанмиди», дәп сиртқа қоғлашқа башлиди. Аңғичә дадам бизгә «силәр кетивериңлар, мән у яқ-бу яққа меңип таң атқичә йүрүп туримән. Апаңлар ойғанғанда бирәримиз болсиму мушу йәрдә болмаймизму», дәп ләммидә яш толған көзлири билән маңа қариди. Бу ноябирниң оттуриси еди. Шу күни қар йеғип, бәләкчила соғ болуп кәткән. Һәммимиз ялаң кийим билән келиваған икәнмиз. Дадамниң үсти-беши техиму ялаң. Униң үстигә врачлар бизни чиқириветип, ишикни аллиқачан иливалған еди. Дадам әшу соғда талада йүрүп турғидәкмиш...

Инилирим болса маңа:
–Қени, бир нәрсә демәмсән?–Дегәндәк нәзәр ташлиди. Мән униң вападарлиқиға тәврәндим вә пәхирләндим, әлвәттә. Әмма :

– Бу соғуқта талада тоңлап қалисәнғу, әтә әтигән саәт алтидә кәлмәймизму, – дәп сөрәп дегидәк елип кәткәнидим уни шу күни.

Шу пәйттики униң мискин қияпити хели вақитларғичә көз алдимдин кәтмәй келиведи.

Апамни өйгә чиқарғандин кейин мән мәлигә уни йоқлап бардим. Дадам өз адити бойичә миңпәрванә. Мән қайтқан чағда болсау:

– Сениң ишиң нурғун, тола келивәрмигин, биз бу йәрдә башқиаларға. Мән өзәмла апаңни бир йил қолини суға тәккүзмәй бақивалимән, –дегән еди. Әмма үч-төрт айдин кейинла өзиниң анчила сақлиқи болмай қалди. Шунчә тиришип бақсиму, һеч мижәзи болмиғач:

– Хәп, муну чидимасликни қара. Қени мениң апаңни бир йил бақимән дегән вәдәм. Уялмай, қизармай ләхмә болувалғинимни қаримамсән, — дәп һәсрәтлинәтти.

Лекин аддий туму билән башланған, бу кесәлниң мениң дадамниң жениға тикилип кәлгән әҗәл болуп қалидиғинини у чағда ким билиду дәйсән.

Муну пәләкниң гәрдишини қаримамсән. Пәқәт бир йилдин кейин, дәл 18 -ноябр күни, о дуняға сәпәр қилди.

***

Қәдирлик дада!, Сән һаят чағда өзәндин йошуруп йүргән ялғуз сирим қеливеди. Бүгүн рәсимиң алдида әшу мәхпий гепимни саңа ачмақчимән. Чүнки бу сир мениң дилимни азаплап, арамимни қоймиди.

...Сениң кесилиң созулуп кәткәчкә, мән сени тәкшүртүп көрүш үчүн алмутиға елип кәлдим. Сақийип чиқидиғиниңға җәзмән ишәнгән һалда дәрһал дохтурханиға ятқуздум, әтисила сениң барлиқ әзалириңни тәкшүрүш җәрияни башланди. Мән иштин келип, саңа тамақ тәйярлашқа кириштим, кәйпиятим үстүн, чүнки сени дәл вақтида дохтурханиға ятқузғинимға өзүмдин хош. Уйғурчә нахша-сазларниму қоювәттим. Саәт бәштә вәдә бойичә йениңға бармақчи едим.

Саәт үчтин он бәш минут өткәндә телефон жириңлап кәтти. Бу сән ятқан бөлүминиң башлиқи екән. Мән турупкини тутқан петим қетипла қалдим, андин:

– Мумкин әмәс, мумкин әмәс. Силәр хаталашқан болушуңлар мумкин,–дедим әндикип.

Мән йерим саәттәк вақит арилиқида врачниң немә дегинини, өзәмниң немә дегинимни әсләш вә ениқлаш билән болдум. У маңа сениң кесилиңниң наһайири еғир болуши еһтималлиқини ейтқан еди. (Әшу касапәтниң етини атимайла қояйчу, женим дада, сән наһайити әқиллиқ вә сәзгүр адәмғу, дәрһалла биливалисән, билимән).Биз һәйран, сениң бу кесәлгә дучар боп келишиңни ойлапму бақмаптикәнмән. Аста-аста һошумға келип, бу хәвәрниң қанчилик дәрижидә дәһшәтлик икәнликини билдим, пәқәт бир саәттин кейин, пүткүл вуҗудумға йиға ямишип, жалақлап титрәп, өз-өзүмгә егә болалмай қалдим. «Хәп» десәм хәплирим сиғар жай йоқ. Мениң дәртлирим әшу бир дәһшәтлик телефондин башлинип кәткән еди, дада.

Бир қарисам дохтурханиға, һәтта сән ятқан үчинчи қәвәткә келип қаптимән. Көзлирим қизирип, ишшип кәткән, дәрһал һошумни йиғдим, чүнки сән алдимға туюқсиз чиқип кәлдиң. Пәқәт шу пәйттә саңа «әтә тамақ йемәй мени күткин, мән иссиқ тамақ әкилимән», дегиним ядимға чүшти. Сән кәчки ғизаға бармай, мени күтүп йүргән екәнсән, мениң қолумда болса, тамамән һеч нәрсә йоқ иди. Тәйярлаватқан тамиқимни телефон кәлгән пәйттә тохтитип қойғанлиғим шу чағда бирдинла ядимға кәлди. «Әмди қандақ қилай, немә дәп қоюшум керәк», сениң көзүңгә удул қариялмай, ичимдә гәп тоқуватимән.

– Бешим... Бешим керишкәндәк ағрип... Иштинму қоюп бәрмәй тутувелип... Саңа... Саңа һеч нәрсә әкиләлмәй қалдим...

Дудуқлап йүрүп бир нәрсиләрни дедим, әйтавур ялған гәпниң қамлашмай кетидиғиничу, техи.

Сән ғизаниң әмәс, мениң ғемимни қилишқа башлидиң.

– Бешиң ағриватса немишқа кәлдиң, балам? Дора ичип ятсаң болмамду? Һазир болсиму берип ятқин, – дәп вайим йәп кәттиң.

– Яқ, һазир хели яхши болуп қалдим, һә, раст, дохтурлар немә деди? Иш билән болуп уларғиму йолуқалмидим, – дедим аранла көзүмни сениң көзлириңдин қачурмақтимән, әкси һалда пүткүл вужудумни чулғувалған қайғу-әләмни сезип қалисән, (әң болмиғанда надан-саддирақ адәм болсаңмиғу, кашки) вәзийәт интайин кәскин, өзүмни қандақ тутушни билмәйвататтим. Сән болсаң дохтурларниң наһайити диққәтчан, миһрибан екәнликини, өзәңни бир әмәс, ондин ошуқ врач тәкшүргинини вә сени бу йәргә дәл вақтида йәткүзүп кәлгинимни разимәнлик билән сөзлимәктә едиң. «Вай, бечарә дадамәй», дәймән ичимдә, сән хошал болғансири йүригимниң әң инчикә томурлириғичә қисилип, өпкәмни өртәтти. Әмма наһайити еһтиятчан вә ғәйрәтлик болушум керәк. Башқичә болғанда, сениң үстүн роһи һлитиңни бир мәһәлдила бузуветиишим мумкин. Кәйпиятимниң қандақ болушидин қәтий нәзәр, сени дәл мошу «хушаллиқ»да амалимниң баричә узақрақ тутушум керәк. 'Кәйпиятимниң қаш-қапиқиға қарап олтиридиған вақит бу әмәс!– Дәймән өзүмгә қәтий. Әмма бу ролни елиш җәриянида ички сезимлиримниң қанчилик дәрижидә азапта қалғанлиқини бир өзүм бир аллаһ билиду, җеним дада.

Бу күнлири пүткүл вужудумни игиливалған«әмди немә қилимән? Қандақ қилсам дадамниң һаятини сақлап қалалаймән? Яшашқа қанчилик имканийити бар униң?», Дегән тәшвишлик суаллар билән дохтурларниң кәйнидин йүгрүп йүргән болсамму, сениң йениңға келип күлүмсирәш билән «бүгүн чирайиң хели яхши, дорилар йеқиватқан охшайду, аз күндә техиму яхши болуп кетисән, дохтурларму шундақ дейишиватиду», дегәнгә охшаш ясалма сөзләрни ейтиштин ялтаймидим. Һә, врачларниң сән йетип икки күндин кейинла «дадиңизни »өзиниң« дохтурханисиға ятқузуп тәкшүртүң. Биздики тәхмин әнә шундақ» дәватқинини, мениң уларға «дадамға немә дәп чүшәндүримән? Барлиқ шәртиңларни орунлашқа мән тәйяр, илтимас, пәқәт мушу йәрдә йәнә бир аз ятсунчу», дәп ялвуруп йүргинимни сән нәдин билисән, әзизим дадам.

Сениңйениңдинпәқәтиккичамдамнери кәткәндин кейинки һалимни дохтурхана билән өй арилиғидики йоллар билиду, қаяшим мениң.

Шу-шу болди, саңа чиқирилған әшу һөкүмниң раст-ялғиниға йетиш үчүн сени дохтурханидин дохтурханиға миң хил баһанә-сәвәпләр билән йөткәш, тәкшүртүш ишини давам қилдим. Сән болсаң мениңдин «һеч йериңдә җиддий ағриқ йоқ екән дәйсәну, мени у яқ, бу яққа сөрәп һалимни қоймайсән», дәп хапа болдуң. Сениң ейтқиниң наһайити тоғра, дада бирақ, маңа муну муһим мәсилини ениқлаш лазим. Қеришқандәк дохтурларму һәр хил тәхмин қилишни давам қилди, амма көпчилики әшу «дәһшәт кесәлни» ни сәндә бар дәп иқрар қилишти.

Мән әмди хәлқ тибабәтчиликигә аит барлиқ давалаш усуллирини, интернет барму, гезит вә журналлар барму, әйтавур, һәммәяқтин оқуған, аңлиғинимни издәштүрүп тепип, дора ясашқа, сени давалашқа, йәни бу шум кесәл билән күрәш қилишқа кириштим. Сән мениң қиливатқан ишлиримға һәйран болушни давам қилдиң. Һә, мән болсам сени давалашни.

Әпсус, ата җеним, миң әпсус, мән кечикип қалған екәнмән. Сениң һаятиң үчүн күрәшни башлиған пәйтимдә, аллаһ егәм саңа әң еғир һөкүмини чиқирип үлгүргән икән.

Сениң һалиң күндин-күнгә начарлишишқа башлиди. Мән типчәклигәнсири, сениң өмрүңниң гүли һаман солмақта еди. Нә қилай, түврүкүм дадам, нә етәй, сепилим дадам, мән бу

күрәштә йеңилиш билән тиз пүктүм. Һәммә дора-дәрмәклиримни қучақлиған, һеч чарисиз тепирлиған петим қалдим, дада.

Саһидәм (ялғуз сиңлим) һемишәм йениңда йүргәчкиму, яки униң тәқдири оңушлуқ болмай, икки бала билән ялғуз қалғачқиму әйтавур, униңға башқичила амрақ идиң, мән өткән йили язлиқ тәтилдә уни бир аз ишләп кәтсун, дәп шәһәргә елип кәлсәм, сән телефонда «саһидәмни әвәтивәткин», дәп йенип-йенип сораврдиң. Уму сениң әһвалиңға мунасивәтлик көңли арамсизлинип, мәһәллигә кәтти.

– Мән ишиктин кирип кәлсәм, дадам диванда олтурған екән. Чирайи наһайити начарлишип кетипту. Мени көрүши билән үмчийип, «сән нәгә кәттиң, қизим, мән сени көрмәй қалимәнмекин дәп қорқиведим», дәп йиғлап кәтти. Дадам һемишәм наһайити җиддий сүзлүк, һәтта чирайи сүрлүкрәк йүруйдиған. Һә, лазим болса, чақчақниму наһайити орунлуқ қилидиған адәм болғачқа, униң бу һалға чүшүп қалғиниға йүрәк-бағрим титилип кәтти. Аз вақит ичидила сунмас дадамни сундуруп қойған әшу кесәлгә ләнәт оқудум, – дәйду у дадамни әсләп олтарғинимизда.

– Өткән йилила талада қаршивирған йеғиватиатти. Өйүмни яхши исситалмай икки қизим билән шүмшийип олтураттим, апам билән дадам кирип кәлди, — дәйду саһидәм көз яшлирини сүртиветип, – дадамниң қолтуғида деризә әйнәклириниң тешиға қақидиған челлофан қәғәз, болка вә миқлири бар иди.

– Тала соғуқ болуп кәткәчкә, сени музлап қалдимекин дәп апаң иккимиз әнсирәп олтиралмидуқ, – дәп у дәрһал байиқи қәғизини қекишқа башлиди. Апам иккимиз өйниң ичидә туруп шивирғанниң униң яқисиға қарни толдуривәткинини көрүп:

– Болди, соғ бесилғанда қақарсән,– дегинимизгә унимай, үсти-беши аппақ қарға көмүлүп қалсиму, һим қилип йепивәтмигичә өйгә кирмигән еди. Әшу қәғәзниң иссиғиму яки апам билән дадамниң миһри-муһәббитиму, әйтавур, өйимиз дәрһал иссип кәткәндәк билингәниди маңа.

Дадам «қорқма балам, мән бар, дадаң техи тирик», дәп қоятти. Мән һәқиқәтәнму қорқматтим, дадам немәмла түгисә етиға яки ешигигә сөритип йетип келәтти. Өзиму техи қавул едиғу.

Сениң яхши көридиған қизиң саһидәмниң йеши тоққуз таримидин төкүлүп, хелиғичә сөзлийәлмәй қалди, дада.

Сән түгәтмәй кәткән муһим ишиң қалди, дада бизни «ата-анини егиз көтирип, маканиға йәткүзүш һәр бир пәрзәнтниң пәрзи вә қәрзи», дәп тәрбийилигән едиң, бизғу пәрзимизни орунлап, сени бақи җайиңға егиз көтирип узаттуқ. Һә, өзәң болсаң, ялғуз анаңни ташлап, у аләмгә йүрүп кәттиң, анаң бешиңда олтуруп:

– Вапасиз, бирәһим, балам, қери анаңни айимай ташлап кәткиниңни қара, мән саңа бала болдум, сән маңа ата болдуң, қулунум, сән мениң бешимда олтарсаң болмайтиму, бу немә күн еди маңа, – дәп бозлап қалди. Җаһанниң бу хил тәңсизлики җенимға патти, дада.

Мениң үчүн тепишмақ болған бир пәйт қалди, дада. Әлвәттә, у пәқәт мән үчүн тепишмақ. Саңа чоқум бәлгүлүк һадисидур, бәлки, мән сени йоқлап кәткинимгә техи бирла күн боливиди, апам бизни, «қайтип келиңлар, дадаңлар ағриватиду», дәп чақиртивалди. Мундақ пәйтләрдә йолниң йирақлиғиниң җениңға патидиғиничу! Мән йетип барғичә «қачан йетип келиду», дәп бир нәччә кәтим сориған болсаңму, «неманчә узақ маңиду» дәп һәмминиң арамини қоймиған болсаңму мени көргәндин кейин немишқиду мән тәрәпкә һеч қаримидиң. Алдинқи күнила өзәм бәргән қаймақтин бир қошуқни «сениң қолуңдин ахирқи кәтим дәм тартивалай

дедим», дәп қәлб тарлиримни әйвәшкә кәлмәс қилип үзүп ташлиған едиң. Һә, бир күндин кейинла мениң чирайимға бақмас болуп қапсән. Шуниңдин кейин пәқәт үч күнла яттиң. Әмма мән тәрәпкә қаримиған петиңчә кәттиң. Сән немә ойда маңа намәлум, амма бу әһвал мени терә-перән қилип, йүрикимни пичақ билән тиливәткәндәк яра қилди, дада қолуңни тутупқина олтиралмиғинимға, өзәмгә беғишланған бирәр еғиз сөзүңни аңлиялмиғинимға ичилирим тал-тал тилинди. Адәттә, мән келиватқан пәйттә, йерим күн илгири дәрвазини ечиветидиған дадамни униң һаятиниң ахирқи күнлири йоқитип қойғинимға чидимай қалдим, дада.

Әмди, дада, сениң алдиңда орундимиған ялғуз вәзипәм қалди. У сениң һаятиңниң ахирқи саәтлиридә йүз берип үлгүргән вәқә. Әшу бир дәһшәтлик әһвалдин пәқәт йерим саәтчә илгири сән һәммимизгә тәкши қарап, андин алдираш:

– Маңа разилиқиңларни бәрмисәңлар болмиди, наһайити қийнилип кетип баримән, - дедиң, (аһ, тәкдирим! Мушу хил сөзләрни аңлаш жәрянини чидамлиқ бәндилириңгә салған екәнсән. Мениму шу күнгә йәткүздүң, нә қилай) һәммә жим, лекин мән дәрһал :

– Яқ, яқ, яқ, ағриқниң күчидин шундақ дәватиду,– дәп йеқинму кәлтүрмигән едим. Бу мениң сени у қараңғу аләмгә қиймиғанлиғимдин едиғу, дада. Һәммила гепи жай-жайида сөзләватқан адәмниң көзигә қарап: «рази бол, дада», – дәп ихтиярий хошлишип, узитип қоюш мүмкинмеди. Шу пәйттики ейтилмай қалған сөзлиримни сени өз қойниға алған ана йәр арқилиқ йоллаймән, қобул қил қаяшим мениң.

– Қиммәтликим дада, мән саңа көңлүңдикидәк пәрзәнт болалидимму, билмәймән. Амма, аллаһ гува, йүригим билән териштим. Мобада пүткүл һаятимда бирәр кетим билип-билмәй рәнжиткән болсам, яки тилиңни алмай қалған болсам баш егип кәчүрүм сораймән.

Пәкәт мәндин рази бол, дада. Мән сәндин икки дуния разимән, сән маңа әң алий - атидин болдуң, улуғум, дада.

Қәдирликим, тәғдирниң язмишиниң хилму-хиллиғиға, аллаһниң буйруқиниң улуғлиғиға қол қойдум. Көнмәскә мән бәндиниң чариси бармеди?! Саңа, ғәмгүзарим, өзүң алдириған бақи дунияда һаваси болуқ, йери юмшақ, тағдәк егиз макан тиләймән.

Мана, әзиз хәлқим, әмди мениң һаятимда наһайити көйүмчан, һәр сөзини өткүр вә әқил билән ейтидиған, нахша-сазларни интайин яхши көридиған вә өзи уларни чирайлиқ аһаң билән орундайдиған, чақчақниму ажайип устилиқ билән ишлитидиған дадам йоқ. Униң тоғрилиқ хатирлиримниң кичиккинә бир қисмини сир қилип төктүм. Көрүп турупсәнки, мениң көңлүм бәк мискин бүгүн.

Чүнки мән атамдин айрилдим, хәлқим.

Ата-анаңни бешида көтүр,

Балилириңни қолуңда.

Уйғур хәлқ мақал-тәмсиллири

Уйғур Җәмийтидики «Ночи» вә «Почи»

Тохти Музарт

Илавә:
Доктур Тохти Мозарт әпәндиниң «оттура әсир Уйғур җәмийити», униң нәччә йиллиқ юрт ичи вә сиртидики қиммәтлик материяллардин пайдилинип вә өзи бивастә Уйғурлар арисиға чөкүп, материяллар топлап, издинишиниң мәсули. Тохти Мозарт өз әсиридә оттура асия болупму Уйғур җәмийитиниң оттура әсиридики сияси, иҗтимаий һадисиләрни, ислам дининиң Уйғур җәмийитидики тарқилиши, тәрәққияти вә өзгиришлирини, хоҗилар, мәзһәпләр, сүлүк вә еқимлар оттурисидики мунасивәтләр үстидә издинип, шу темини чөридигән иҗтимаий һадисиси үстидики тәтқиқатини бизгә сунуш арқилиқ, Уйғурларниң оттура әсирдики диний, сияси вә иҗтимаий җәмийәт әһвалдики бошлуқни толдурған. Биз төвәндә кәң оқурмәнләрниң күндилик турмушимизда көп учритидиған «ночи» билән «почи» ниң Уйғур җәмийитидики мәвкәси вә ролини көздә тутуп ушбу әсәрниң 6 - баби 4 - бөликидики Уйғур җәмийитидики «ночи» билән «почи» ни диққитиңларға сундуқ.

Özet:
"Orta Çağ Uygur Toplumu" yıllar boyunca Dr.Tohti Mozart'in Uygur toplumu üzerine yaptığı araştırmanın sonucudur. Orta Çağ Uygur toplumunda yeni devletler ve kültürler ortaya çıkmıştır. Bunlar hakimiyet için yarışan mezhepler ve vahşi krallıklar haline gelmiştir. Şeyihlerin altında mistik bir kültür gelişmiş, etnik bilginler ve şairler sofistike edebiyat üretmiştir. Dr. Tohti, okurları Orta Çağ Uygur toplumundaki yenilikler ve karmaşalar, süreklilik ve süreksizlik hakkında bilgilendirmiştir. Yabancılarla karışmış insanlarla dolu Orta çağ'ı, uğraşılan yeni fikirleri, düzeltilmeye çalışılan güclerin farklı toplumlarla yaptığı kültür alışverişindeki Ortaçağ'ı aydınlatmıştır. Biz Orta Çağ Uygur toplumunda, en tanıdık, hala toplumumuzda en yaygın olan Nochi (Kahraman) ve Pochi (palavracı) kavramları içeren bölümünü tercüme ettik.

Апторниң "Оттура Әсир Уйғур Җәмийити " намлиқ әсириниң 6 -баб 4 - бөликдин тәрҗимә қилинди.

Absract:
Abtract Uyghur Society in the middle Ages is the result of Dr Tohti Mozart's research on Uyghur Society for years. During the middle Ages in Uyghur society, new states and cultures began to emerge, developing into sects and predatory kingdoms that competed for powers. A mystic culture flourished under the Hoja, producing epic scholars and poets such and sophisticated literature. Dr Tohti gave readers apex information of the era of innovation and turmoil, continuities and discontinuities, he enlightened the Middle Ages which was full of people encountering the unfamiliar, dealing with new ideas, restate power, and co-operating with different societies. We have translated fourth section in chapter ٦ of the book, which contain most familiar concepts; still they are dominant impression in our society; Nochi (Hero) and Pochi (braggart).

Оттура әсиридики Уйғур жәмийтидә оттура асиядики суфизим еқиминиң мәһсули-Нәқишбәндийә пирқиси тарқилип киргәндин башлап,Уйғур жәмийтидә йеңи бир тармақ-ишан мәзһипи шәкилләнди.Әң ахирида йәнә «ишкийә» вә «исһақийә»ни барлиққа кәлтүрди.(Йәни қара тағлиқлар белән ақ тағлиқлар)[37].

Дәл бумәзһәпләрниң даһийлири һоқук-мәнпәәт талишиш белән боп кәткән пәйттә, һәтта қериндашлар өз-ара қирғинчилик қилишиватқан пәйттә, хәлк арсида йәни авам хәлк вә жәмийәтниң әң төвән қатлимидин бир қисим қәһриман баһадирлар, дәрвишләр вә қарақчилар барлиққа кәлди. Улар бәзидә «адәм өлтуруп от коюш, мал-дуня булаш» арқилиқ, һөкүмранларни, юқири қатлам ақ сөңәкләрни, байларни дат дегүзиветәтти. Улар «ночи» яки «почи» дәп атилатти.

1.«Ночи» вә «почи»

(1) «Ночи»: Уйғур тилида ночиниң аһаң тәрҗимиси болуп, әсли мәнииси «әзимәт», «баһадир», «қәһриман», «әркәк» иди.

(2) «Почи» Уйғур тилида «почи»ниң аһаң тәҗимиси болуп, әсли мәниси «по атқучи», «гәплам қилип қолидин иш кәлмәйдиған», «дәрвиш» иди. Уларниң пәйда болишиниң суфизим тәриқити вә тармақ мәзһәплириниң Уйғур раюнида тарқилиши билән зич мунасивәтлик болуп, оттура әсир ислам жәмийтидә пәйда болған әйяр пәһливан йәни жанбаз вә дәрвиш горуһи белән техиму мәнбәдаш иди.

Оттура әсирдә ислам жәмийтидики бу «баһадир» лар әң дәсләптә 9 -әсирдики Аббасийлар сулалиси һөкүмранлиқидики Бағдат вә Хурасан раюнлирида пәйда болған[38]. «Баһадир» әрәпчә «әйяр» (көплүк шәкли «әйярән»); әсли мәниси «жаһанкәзди], »истедатлик киши, «қарақчи», «лүкчәк» дегәндәк. Ундин башқа йәнә «шуттар (мәниси тәдан, накәс, почи)» , «аһдас» (яш киши), лут (тәвраттики киши исми) қатарлиқлар. Парс тилида «жаван-мәрдан» (мәниси батур), «пәһлаван» (чечән,батур,келишкән) дегәндәк. Тарихта тунжи ислам «баһадир» иниң исми «әбуһурян» болуп, персийәниң хурасан раюнидики катта баһадирдур. У 807 -йили пәйда болған. Орта әсирдики ислам жәмийти болупму ирақ, иран вә орта асия раюнида пәйда болған «баһадир» вә «дәрвиш» горуһиниң өз дәвридики жәмийәткә көрсәткән тәсири күчлүк болғаниди. Ундақта бу хил «баһадир батур» луқ белән «мутиһәм көккөз» луқ әпти вә орни өзара алмишип турған, йәни феодал һөкүмранлар, ақсоңәкләрниң нәзәридә улар бир очум «мутиһәм көккөзләр» иди, әмгәкчи хәлқниң нәзиридә болса «байни булап, кәмбәғәлләрни йөләйдиған» «пидай баһадирлар вә тәнһа қәһриманлар» иди.

Оттура әсирдә Уйғур жәмийтигә тарқилип киргән «ночи» вә «почи» дәл «әйяран» ниң Уйғурчә вариянтидур. Гәрчә уларда һоқук болмисиму, яки есилзадә жәмәт күчлиригә игә әмәс болсиму, һәммиси аддий авам, йетим балилар, сәргәрданлар арисидин йетишип чиққан «палван баһадир»лардур, уларниң «хәлк үчүн әскиләрни йоқитиш», «өзини пида қилип, башқиларни қутқузуш», «кәмбәғәлләргә ярдәм қилиш» тәк «палван»лиқ хисләтлири Уйғур хәлқи арсида әвлаттин-әвлатқа тарқилип, «қәһриманлиқ қиссисиға» айланған. Мәсилән, или диярида кәң тарқалған «чин төмүр батур», қәшқәр раюнида тарқалған «сейит ночи» қатарлиқлар. Бу әпсанивий шәхсләрниң пәйда болуши, дәл алдида қәйт қилғинимдәк,

суфизимниң тәсәввуп тәрикити Уйғур җәмийтигә тарқилиип киргәндин кейин йәнә нурғун сулук-пирқиләргә бөлүниши белән зич мунасивәтлик. Бу йәнә «баһадирлар вә дәрвиш» ләрниң тәсириниң шәкиллинишигә асаси шәртләрни һазирлап бәргән.

Оттура асия, қәдимки йипәк йолиниң аң ават түгүнлиридин бири болуп, явру-асия мәдәнийтиниң алмаштурулишидики бекити, йиғилиш түгүнидур. 14 -Әсирдә суфизимниң тәсәввуп тәрикити ислам мәдәнийтиниң муһим қисми болуп, бу раюнда тездин әвж алған. Бу хил тарихий шараитта нәқишбәндийә сулуки 14-әсирдә орта асияда барлиққа кәлгән. Бу сулукниң бәрпачиси баһавуддин нәқишбәнди (1317 - 1389). Униң әсли исми Муһәммәд Бин Баһаулиддин Әлбухаридур. Нәқишбәнд ниң мәниси «нәқиш», «нәққаш» түр, ейтилишичә, у дуа қилғанда көкси алдида қол ишарити белән рәсим сизғанлиқ мәнисидә болуп, бу намда аталған, йәнә бәзиләрниң ейтишичә у мәсҗидниң түврук-айванлирини куран айәтлириниң һөснихәтлири белән безигәнлики үчүн; йәнә униң ләқиминиң мәнасини «камаләттә тәңдашсиз илму кәламни нәқиш қилғучи» дәп чүшәнгәнләрму, һәтта техиму сирлиқ һалда «камаләткә йәткән қәлбниң мукәммәл шәклидур» дәп чүшәнгәнләрму болған.

Ревайәт қилинишичә,баһавудун бухари һежирйә 717-йили (1317-йили)туғулуп, һежийрйә 791-йили (1389-йили) вапат болған. У өз юрти бухараниң йенидики йезида 18 яшқа киргәндә Бухара билән Рамитан арисидики Саммас йезисиға әвәтилип, мәшһур суфи баба саммасидин суфиизим тәрикитини өгәнгән. Устазиниң истиқамәт усули бойичә юқири авазда зикир қилиш керәк иди. (Зикир әрәпчә, мәниси «әслимәк» болуп, аллаһни мәдһийләйдиған, яд етиидиған диний мурасимдур.) Бирақ баһавудун нәқишбәнди товән авазда оқушни ихтияр қилди. Бу хил укуш усули җәһәттики охшимаслиқ устаз-шагирт мунасивитини бузди. Дейишичә,ахири баба самас устаз баһавудунниң мәхпий оқуш усулини етирап қилди һәмдә өлүштин бурун уни озигә из басархәлипә қилип тәйинлиди.

Баһавудун бухара қатарлиқ җайларда йилларчә сәйярә оқуп, тәсәввуфни тәтқиқ қилип, интайин чоңқур мәлуматқа игә болди. У «пани аләм заһиррийдур, аллаһ болса батинийдур» дәп қарайтти. Тәлимати интайин күчлүк диаликтик пураққа игә иди. У вә униң муртлири бу дуняға әһмийәт бәрди, тәркидунячилиққа вә заһидлиққа қарши туруп, реал турмуштин бәһримән болушни тәшәббус қилди, әмгәк қилишни вә һүнәр игиләшни тәрғип қилди.Тәсириниң күчийишигә әгишип, кишиләр бир йәргә йиғилип, сүкүттә дуа қилишип, ибадәт қилип, қәлбини паклайтти һәм намаз, истиқамәтниң ташқи шәклигә әһмийәт бәрмәйтти бәлки төвән муқамда зикир ейтатти, мөтидил тәсәввуфқа тәвә иди.

15-Әсирдә нәқишбәндийә сулуки озлириниң 3 -пири хожа әһрар дәврини күтивалди. Бу вақит шәрқи чағатай ханлиқи хизир хоҗаханниң нәвриси увәйисхан ханлик тәхт талишииштин кечиип чиқип, бухара әтрапида сәргәрдан болған чағларда бу сулук белән учрашти.Увәйсханниң чоң оғли юнусхан замани дәл хожа әһрарниң әң гулләнгән дәвридур. Юнусхан «қериған вақтида, күнсери өткән ишларға пушайман қилип, аллаһқа ихлас билән тевинди». Әһрарниң әң буйүк шиагирти боп қалди[39].

Нәтиҗидә хожа әһрарниң даңлиқ шагирти дамолла мәвлана муһәммәд ғази мәһмудханниң мәнивий устазиға айланди.

Әһрар бу даңлиқ диний устаз һежирйә 895 -йили (1490 -йили) аләмдин өтти. Избасари мәвлана муһәммәд ғазиму һежирйә 921 -йили (1515-йили) вапат болди. Шундақ қилип, нәқишбәндийә сулукиниң рәһбәрлик һоқуқи тәдрижи һалда мәхдум әзәмниң земмисигә чүшүп, 5 -новәтлик пири болди. Униң софизим тәсәввуфиниң илми сәвәбидин, орта асиядики суфилар арсида катта юқири абройға игә иди, кейинкиләр тәрпидин «динниң нури вә түврүки» дәп тәрипләнди[40]. У сунни мәзһәп болуш белән, суфиларниң даим ханиқада яшишини тәшәббус қилди, у йәнә тәнһа заһид истиқамәт қилишни рәт қилди, нәқишбәндийә сулукиниң сулук қаидә-түзүмлириниму тәңшиди, «төвән авазда зикир қилиш», «һәдийә тапшуруш», уларниң «чуқан» селип зикир қилишиға вә сама усули ойнишиға иҗазәт бәрди, һәмдә музика һум селишқа зөрүр икәнликини етирап қилди. У

өзиниң алдинқи новәтлик устазиға охшаш интайин зор тәсиргә игә суфи даһидур. Мәхдум әзәм (мәниси «бүйүк һөкүмран) му 1542-1543 -йили (һежирйә 949-йили) вапат болди.

Униң тәрбийилигән нурғун шагиртлири арисида ишан калан (йәни мамут йүсүпниң бовеси) «ишқийә» йәни «ақ тағлиқлар» ни бәрпа қилди. 7-Оғли исһақбәг «исһақийә» йәни «қара тағлиқлар»ни бәрпа қилди. Қериндаш иккәйләнниң сулук-мәсләклири пиринсип җәһәттә чоң пәрқ қилмайтти. Ақ тағлиқлар ибадәттә куран оқуғанда мәхпий қираәт қилатти, бу «хуптийә»дәп аталди, «қара тағлиқлар» болса қираәтни юқири авазда қилатти, бу «җәһриййә» дәп аталди. Әмма улар даим йоқилаң ушшақ ишлар тоғрилиқму талишип қалатти. Ахири бу хил диний талаш -тартиш тәрәққий қилип, һаят -маматлиқ һөкүмранлиқ һоқуқини талишиш көришигә айлинип, авам пуқраларниму өчмәнлик деңизиға башлап кирди. Қериндашларниң озара қирғиничилиқи вә талаш-тартиши топтоғра 300 йил давам қилди.

Уйғур җәмийтидә суфиларниң тәриқитидә йәнә 4 фиркә йәни 4 сулук (сулук әрәпчә, әсли мәниси «саяһәт») болуп, тәриқәт мәшғулидики тәсәввуф мусаписини көрситиду. Мәсилән: инақийә: асаслиқи тәриқәтниң хатирә күнлиридә яки бәлгилик күнләрдә яки вақитта «ахшамлири муртлар ибадәтгаһқа йиғилип (адәттә суфиниң өйигә), ишикни шәписиз тақап, таки сәһәргичә нәшид ейтиип, намаз оқуп дуа қилиду».

Исһақийә: асаслиқи «күндүзи суфилар йиғилип, яки һалқа шәкилдә олтуруп »қуран оқуйду, андин нәшид оқуйду, арқидин сама усули ойнап «һай!Һай! Вай!» Дәп йиғлишип варқиришиду, бу арқилиқ өткән вәлииси -устазлирини дуа қилип әсләйду.

Даванийә: асаслиқи «һәрһәптә (җүмә) кечиси йиғилип катта әвлия мазарлириға йиғилип, ибадәт вә дуа қилиду һәм йиғлишип таки таң атқанға қәдәр давам қилишиду.»

Ишқийә: алди беләп тәриқәткә киргәнләрдин төвәнамәйезишни, устазға шәртсиз бойсунушни җекиләйду һәмдә давамлиқ етикафта устазларни әсләшла тәриқәт йолиниң қаидисидурдәйду.Тәриқәт йоли яхши муртлар өсүп устазларниң избасари болалайду43…

2. «Увәйис» тәриқити

Яркәнт ханлиқи курулушниң дәсләпки мәзгилидә, әһрарниң нәвриси вә хожа муһәммәд юсуп сәмәрқәндтин қәшқәргә келиду, сәид хан дәрһал хожиниң тәриқитигә өзини беғишлап, өзиниң пири қилип қол бериду.Сәидхан вапат болғандин кейин, чоң оғли абдулрәшид тәхткә олтурди. Кучадики әршидин хожиниң җәмәт күчлиригә тақабил туруш үчүн, рәшидхан муһәммәд шәрифкә тайиниду.

Муһәммәд шәриф оттура асия сайрамлиқ (һазирқи қазақистан чимкәнт). У 7 яшта дадисидин айрилған болуп, аилиси бәкму кәмбәғәл иди. «Муһәммәд шәрифхан тәзкириси»дә хатирлинишичә у «сәид әвлади» болуп,өзини әлиниң 22-әвлад нәвриси дәп атиған, хожилар тәзкирисиниң нәсәб шәҗәриси муһәммәд пәйғәмбәргә тутишиду. Униң аилисиниң «улуғлуқ нәсәби»ни испатлаш мумкин әмәс, бирақ униң аниси тоқумичи болуп, кәмбәғәл аилә иди, у йипчиликтин киргән азғинә

Кирим билән уни оқутқниниң дәлиллири мәвҗут.У балағәткә йәткәндин кейин сәмәрқәндтики йәсәви еқимидики илму калам мәдрисидә оқуди[44].

У йәрдә суфийзимниң һәр хил китаблири вә тәриқәт йоллирини өгәнгән, тәсәввуфларниң истиқамити белән мәшғул болған, һәм «қетирқинип теришип» устазиниң ишәнчигә еришкән, һәмдә мурт қобул қилиш, суфиизим тәрикитини таркитиш салаһийтигә игә шәйх устаз болған (әрәпчә аһаң тәрҗимә болуп, мәниси «бузруквар»).

Муһәммәд шәриф сәмәрқәндтә 30 йил истиқамәт қилғандин кейин, сиртқа сәпәр қилған.У аввал «әң караматкә игә» муқәддәс мазарлардин бири «хожа әһмәд йәсәви»ниң қәбрисини, андин у қәшқәрниң шәрқидики атушқа келип, сатуқ буғрахан мәқбәрисини зиярәт қилиду. Бу зиярәт давамида «билмәстин мазарниң сирини ечивәткәнлики учун мәккигә берип һәҗ қилип, гунаһини юйған». Һәҗдин кейин һиндистан қатарлиқ җайларда сәргәрдан болуп ахири йәкәнгә йетип кәлгән.

У Яркәнт һудуди ичидә даим мазарлар арисида йүргән, кийнишлири ғәлитә, соз-һәркәтлири

сирлиқ болғач, нами бара-бара тарқилишқа башлиған.Кейин у рәшидхан билән тонушқан, һәм ханниң алдида карамәт көрситиш

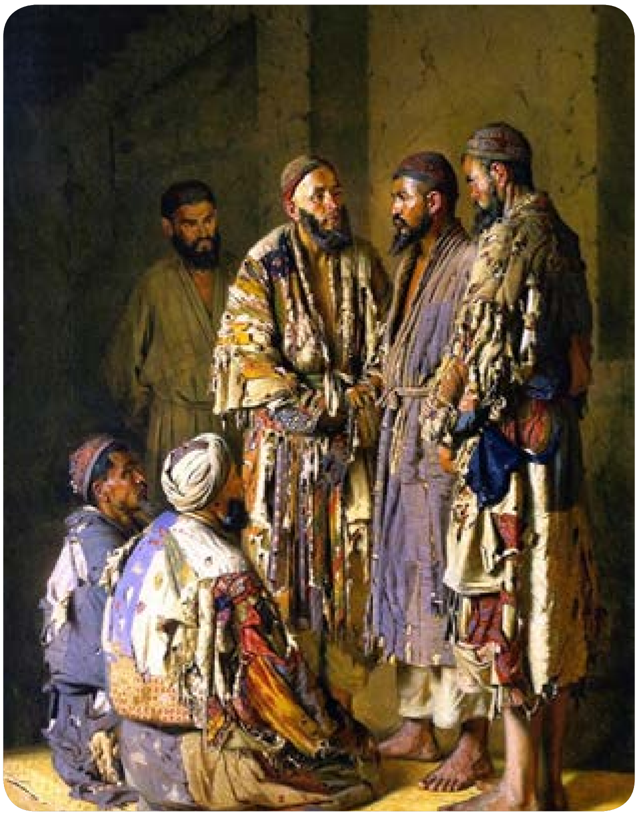

Тәсвирий сүрәт: әпиюнханидики сиясийонлар*

арқилик, озиниң аллаһқа әң йеқинлишалиған киши икәнликини ипадилигән, шуңлашқа рәшидханниң мәрһәмитигә еришкән һәмдә ханниң йетәкчи устазиға айланған. У йәкәндә он нәччә йил турған.Арида иккинчи қетим атушқа берип сатуқ буғрахан мазирини тавап қилған һәм у йәрдә йәттә йил заһид болған[45].

Муһәммәд шәриф гәрчә асаслиқи йәкән раюнида дин тәблиғ қилған болсиму, бирак қәшқәр, йеңисар, ақсу, куча, турпан вә хотән қатарлиқ раюнларда азболмиған әгәшкүчилири, муртлири һәр йили алдиға келип тәблиғ-худбилирини аңлиған. У суфизим тәрқитини тарқитиш билән бир вақитта, йәкән долитидә озиниң пирқиси-увәйисни бәрпа қилған. Әсли мәнаси «һәйвәт» яки «тәһдид күчигә игә киши». «Увәйисхан тәзкирси» дә хатирлинишичә хан вә хожа бухил кудрәткә игә адәмләргә тәвәмиш. Бу пирқә тарим ойманлиқидики һәр бостанлиқлардики муртлар асасида шәкилләнгән Уйғур суфий коллективи иди. Пири яки устази «шәйх» дәп атилатти, қол астида «хәлипә» (пирниң вакаләтчиси), пирқиниң шагирти «суфи», адәттики муртлири «мурт» (әгәшкучи)лар бар иди. Бу пирқиниң ичидә интайин қаттиқ тәшкилгә игә иди. Бу сулук оттура асия, кичик асиядики йәсәвичиләрниң суфизим тәшәббуслири вә ибадәт шәкиллирини сақлап келиш билән бир вақитта йәнә Уйғурларниң бәзи қәдимий өрп-адәтлири вә шаман дининиң удумлирини қобул қилип, йәнә Уйғурларниң хәлқ арсидики орп-адәтлири билән юғурлуп, Уйғурларниң хәлк арсидики тәсәввуфни шәкилләндүргәниди.

Муһәммәд шериф тәхминән һежирйә 973-йили)(1566-1566)-йили вапат болған, дейлишичә 95 яшта икән. У олгәндин кейин чоң шагирти муһәммәд вәли софи шәйхлиқни давамлаштурған. Кейин уму абдулкәримханниң мәнивий устази болған. Амма «увәйис»ниң Уйғур раюнидатаки һазирға қәдәрмуртлири һәм тәсири бар. Муәллип техи бала вахтида юртида 3 софини көргән. Улар давут софи, ибраһим софи, молла нияз софилардур. Улар та 20-әсирниң 80-90 йиллириғичә яшиған.

3.Сирлиқ софиниң тешидики ночи вә почи

Башта дәп өткинимдәк суфиниң әсли мәниси «истиқамәт, нәпсини йиғмақ, ихлас билән аллаһни яд әтмәк» тур.Бирак нәқишбәндийә тәриқитиниң софилири йәкән ханлиқиға киргәндин кейин, мәнсәбдар-байлар билән апақ-чапақ болуп, диний һоқук вә дуняишлири һоқуқини талишип юқири орун вә имтиязға еришкән. Мәсилән:«ақ тағлиқ, қара тағлиқ» софилар пири. Шуңлашқа суфизимниң «тәвбә, сәбир, шукур, қанаәт, сүкүт, мутләқ аллаһқа буйсунуш» қатарлиқ диний әһкамларниң һәқиқий мәнисигә хилаплиқ қилшқан яки йирақлап кәткән. Шуниң билән йәнә суфиларниң тешида

Ķстурма рәссим: Васили Веришчайин :Нешәханидики Сийсионлар, Ташкәнт, 1870 -йиллар.

Мақалиниң әсли нусхисда бундрк бир рәссим ишлитилмигән болуп, тәрҗимә қилғучиларниң тәклипигә асасән қистурлди.

Politicians in opium shop. Tashkent (1870)- Vasily Vereshchagin

исламниң «баһадирлири вә дәрвиш» күчлири пәйда болған йәни «ночи вә почилар».

Уйғур җәмийтидә пәйда болған ночи вә почилар болса тәсәввуфчи софилардин айрилип чиққан техиму «сирлиқ» кишиләриди.

Мән бала вақтимда, башланғуч мәктәпкә барғучә өз көзүм белән мундақ мәнзирини көргәнтим: бизниң юрттики бир йезида бир «ночи» болуп, 7-айдики пижғирим иссиқта бешиға тумақ, үстигә қой терә жува, путиға пийма кийип йезиниң топа йоллиридайүрәтти. 12-Айдики қәһритан соғуқта болса учисиға пәқәт бир тал калтә йәң мата коңләк, астиға ақ рәңлик кәндир тамбал кийип қарлиқ йолларда меңип йүрәтти. Мән һәйран болуп чоңлардин сорайттим: «улар тоңмамду?». Чоңлар дәйти: «улар ночи,бу улар корсәткән карамәтләр». Бу әһвал 20-әсирниң 70-йиллириниң ахирғичә давамлашти. У дәвр вә бурун бундақ адәмләрни коргили болатти: «өйни тәрк әткән, тирикчиликни ташлиған, пахма баш яланаяғ, жулдур кийинип, қой териси артип, қолида һаса, үстигә һошуқ есивалған болуп,көпинчә ғәлитә қияпәттә, иссиқ-соғуқтин качмайду, йол бойи тиләмчилик қилиду.Киши учратсила бечариларчә сөзләйду. Әгәр озини қамдиялмиса, я кишиләрниң мазарлиридайиғилип, яки ғарларда туриду, истиқамәт дәп атилиду, дәрвиш санилиду.(Бу жайдики «дәрвиш» парсчә мәниси өйму-ой тиләш, әрәпчә «фәқир» мәниси «кәмбәғәл».) Тарихта бу хил дәрвишләрқәшқәр, йәкән, хотән вә куча тәрәпләрдә көп учрайду.

Уйғур җәмийтидә «молла», «имам», «ахун» йәнә «шәйх», «пир», «ишан» һәммиси суфи тәриқитиниң «кадирлири»дур.

Молла әсли мәниси «хожайин», «һимайичи», Уйғурларда ислам дини алимлирини көрситиду. Пир әсли мәниси устаздур.

Ишан: велям бартолдниң испатлишичә бу соз әсли парс тилиидики үчинчи шәхс көплүк шәкли «улар»[47] болуп, кейин оттура асиядики түркләрқобулқилип,һоқуққучлириниңһөрмәт нами болуп өзгәргән. Кейинчә йәнә оттура асиядики ислам дини көчүрүп қолланған, диний рәһбәр яки диний кәсипдарларниң бир хил унвани болған, «пир», «шәйх»ләр белән охшаш мәнигә игә. Уйғурларичидә авал мәһмуд әзәмниң чоң оғли мамут имин ишанниң «ишан калан» («калан»йәни «әркәк шир» мәнисидә) унвани бар. Шундин башлап ишан исми софилар ичидә даим ишлитилиду.

Бундин башқа йәнә «һилигәр каланлар», «алдамчи шәйих», «риякар суфи» қатарлиқ сәлбий намларму бар. Бу «риякар суфи» (тәсәввуфқа тәвә)почиларға тәвә.Улар һазирғичилик хәлқ арисида паалийәт елип бериқлиқ. Даим «карамәт» көрситиш (карамәт йәнә мазарларниң карамәт пәйда қилиши), «мөҗизә яритиш» намида етиқадчиларниң кесилини давалаш, дейишичә «һәммә кесәлни сәллимаза сақайтармиш, болапму һазирқи заманиви тебабәт сақайталмиған җаһил кесәлләргә бу «молла, ишанлар» ниң бәкму шипаси бармиш дегәндәк. Бу арқилиқ муртларниң мал-дунясини алдап еливалидикән. Бунин дәл қаршисида ночилар пүтүнләй башқа характер вә хуйда мәвҗут болған болуп, улар әскиликкә өч, мәзлумларға қарап турмайдиған, кәмбәғәл авам бозәк болса улар «баһадир»лиқ хислитини намаян қилип, байларни булап, кәмбәғәлләргә ярдәм қилған. Шуңа улар даим охшимиған икки йүз белән кишиләрниң арисида корүнгән. Улар гәрчә «софи» болсиму лекин у орни катта, муртлири бар, һоқуқ-имтиязларға игә, ачкөз, раһәтпәрәст суфи ишанларға пүтүнләй охшимайдиған йәнә бир хил тәсәввуфтур.

Улар өзлириниң карамәт көрситип (карамәт йәни мөҗизә) аҗизларға ярдәм қилалайдиғанлиқиға ишәнгән. Йәнә келип бу әйни дәврдики бәзи тарихий шараитта, болупму соғуқ қорал дәвридә һәқиқәтән өзлириниң батур җасаритини намаян қилған. Шуңлашқа,уларниң палванлиқ роһи хилқ арисида еғизму еғиз тарқилип, әдәбий шәкилдә әвлаттин әвлатқа көчуп, бир қәһриманлиқ дастанини яратқан.

4. Уйғур хәлқ еғиз әдәбиятидики ночи вә почи қияпәтлири

1981-Йилишинҗаңхәлқнәшириятитәрипидин нәшр қилиниған «Уйғур хәлқ дастанлири» ға җәмий сәккиз дастан киргүзүлгән болуп ,улар или диярида кәңри тарқалған «Чин-Төмүр Батур», қәшқәр раюнида тарқалған «Сейит Ночи», хотән диярдида тарқалған «Абдурахман Хоҗа» қатарлиқлардин тәркиб

тапқан[48]. Ундин башқа йәнә қәһриманлиқ дастанидин «Йүсүп-Әхмәт», «Мин Кун Батур», «Рустәми Дастан» қатарлиқлар[49].

«Чин Төмүр Батур»да төвәндики вәқә баян қилиниду: оттура әсирдә или диярида бир хақан ханишиниң ялған-явдақлириға ишинип, өзиниң мәликиси әмди туғқан оғли чин төмур батур вә мәхтумсулани көлгә ташливетишкә буйруйду. Нәтижидә, бир қоңур ейиқ бу икки балини бақивалиду. Оғул қоңур ейиқниң беқиши билән балағәткә йетип ,йолвас көкрәклик, ейиқ бәллик, бәқуввәт кучтуңгүр батур болуп чиқиду. У тағқа чиқип ов овлап, кәмбәғәлләргә ярдәм қилиду, сиңлисини бақиду. Ака-сиңил иккәйлән бир-биргә тайинип яшайду, сиңлси жамали айдәк, бәкму чирайлик чоң болиду. Бир күни акиси овға чиқип кәткәндә, сиңлисини ялмавуз алдайду һәм сиңлисиниң қенини шорайду. Акиси овдин қайтип кәлгәндин кейин сиңлисини издәп ялмавуз билән елишип, нәччә өлүп-терилип, озиниң күчлүк батурлиқи вә күчлүк тенигә тайинип ахири ялмавуздин ғалип келиду... Лекин сиңлисини издәш давамида икки көзи көрмәс болуп қалиду. Ахирда сиңлиси акисиниң қол астидики палванларниң ярдимидә акиси билән көрүшиду, бир алмини көзигә сүртүш билән акисиниң көзи мөжизиләрчә қайта ечилип, юруқлуқни көриду...

Иккинчи һекайә «Сейит Ночи » дастанида баян қилинғини чиң сулалисиниң ахирида қәшқәр түмән дәряси бойидики бир йезида бир сейит исимлик бала зәбәрдәст баһадир бир әр болуп чоң болиду. У ямулни оғрилап, байларни булап, кәмбәғәлләргә ярдәм қилиду. Йезида, пүткүл қәшқәрдә нами пур кетип, хәлқ ағзидин чүшүрмәйдиған «баһадир», «ялғуз қәһриман»ға айлиниду. Шундин етибарән «ночи» намини алиду. Ямулдики әмәлдарлар болса уни «қарақчи», «көкәмә» дәп ямулдики яйиларни тутушқа әвәтиду. Уадәттә бир егиз ақ атқа минип, белигә хәнжәр есип, даим кәмбәғәлләр арисида йүрүйду, йолда бозәк болған мәзлумларни көрсә, дәрһал аттин чүшүп ярдәм қилиду. Ямулниң хәлқни бозәк әткәнни көрсә, қолиға пичақ елип, мушт-пәшвалири билән хәлқни бозәк қилған ямулниң яйилирини йәргә ятқузветиип, булап кәлгән мал-дуняларни кәмбәғәлләргә бөлүп бериду. Ямул уни тутай дәпму амал қилалмайду. Чунки у «ночи», кучи бәк зор, униң устигә аллаһ уни қоғдайду, униңға палта-пичақ өтмәйду. Бир куни у өзиниң юртидин айрилип, етиға минип сәрсан болуп, қара шәһәр дәря бойиға кәлгәндә униң йенға нурғун униңға һәвәс қилғучилар вә шагиртлири йиғилиду. У йол бойи қобул қилған совғатларни йәнә башқа кәмбәғәлләргә һәдийә қилип бериветиду.Узун өтмәй униң нами қарашәһәр дияриға пур кетиду. Бу шәһәрдә бир почи болуп болуп, адәттә хәлқни бозәк етидикән, даим бирқавул атқа миниивалидикән, йүзлири гөшлүк, каримаққа күчи бәк зор көрнидикән, адәттә һечким аччиқини кәлтүрүшкә петиналмайдикән. У өзини ночи чағлап, қуруқ һәйвә корситип, хәлқни бозәк қилидикән. Хәлқ униңға арқисидин «почи» дегән ләқәмни қойған икән. Бу вақитта у бир ночиниң кәлгәнликини аңлап, коңлидә қайил болмай, өзиниң һәйвесини бир көрситип қоймақчи болуп болидикән, шуниң билән қол астидики бир топ чапармәнлирини әгәштүрүп, сийит ночиниң алдиға келип, жәңгә чақиридикән.Сийит алдида йол қоюп, озрә сорап, бундақ байвәтчә билән елишмайдиғанлиқини дәйдикән, нәтиҗидә у почи нәзиридә бош, қоркунҗақ көрүнүп қалидикәндә аттин сәкрәп чүшүп бир мушт билән сийит ночини йиқитмақни чәнләйдикән. Ойлимиған йәрдин сийит ночи көзни юмуп ачқучә төмүрдәк муштуми билән у почини лай ериққа пурлап тиқиветидикән. Униң қол астидики көккөз һарамзадиләр буни көрүп бәдәр тикиветидикән. Инавити мәнтаң болған почи, пети чүшүп сиалпийип сарийиға қайтидикән. Иккинчи күни починиң дадиси дотәй буни уққандин кейин өзиниң нан қепи балиси вә қол астидики тоху поқлириниң сийит ночиниң батурлиқиға пайлимайдиғанлиқини билип, түкниң йетишиға силап, нурғун совға-саламлар билән уларни өзиниң даирсидин чиқип кетишни тиләйдикән. Сейит ночиму ғәрәз билгәчкә, ямулдин кәлгән совғатларни әтрапидики кәмбәғәлләргә бөлүп берип, йәнә өзи ялғуз ақсуниң учтурпанға кетидикән.

Учтурпан дотийи машавву сийит ночиниң кәлгәнликини укуп, интайин қоркуп һәм алақзадә болуп, дәрру мәслиһәтчилирини

йиғип қарши тәдбирләрни музакирә қилидикән.Чунки бу «соғуқ қорал» дәври болуп, у нешикәш ләшкәрләр билән бир ночиға қарши туруп йеңиш әсла мумкин әмәс икән. Шуңа у бир һийлә ойлап чиқипту. Дотәй пәрмандин бирни йезип, һәмдә совғатлар билән сийит ночиниң қолиға йәткүзүпту. Асасий мәзмуни мәзкур ямул сийитниң даңқини узундин аңлиған, тәлийигә бүгүн бу йәрдә ночини қарши елиш несип бопту. Униң тағдин чүшүп, ямулға ярдәмлишип йәрликниң аманлиқи вә хәлқниң һаяти, мал-мүлкини қоғдашқ ярдәм қилишини сорайду. Сийит немила дегән билән «ночи», «батур»дә, мушәққәттики хәлққә пайдилиқла иш болса у хушаллиқ билән қилиду. Бу қетимму мустәсна әмәс, у ма дотәйниң тәклипини қобул қилиду. У йәрдә «яхшини яқлап, яманниң әдипини бериш, хәлққә ярдәм қилиш« ролини өтәйду. Бир мәһәл оғри-қарақчилар йоқап хәлқ кечисиму ишик тақимайдиған һалға келиду. Сейит ночи бу йәрдики хәлқ әмин болғанлиқини, өзиниң қиларға иши қалмиғанлиқини һес қилип,қәшқәргә қайтмақчи болиду. Бу ой дәл ма дотәйниң ойлиған йеригә келиду. У ялғанлардин ночиниң кетишигә киймиған қияпәткә киривелип, уни қәшқәр дотийиниң йенида бир муһапизәтчи болушини алаһидә тәвсийә қилғанлиқини сөзләйду һәм бирмәхпий мәктуб йезип, буни қәшқәр дотийигә апирип беришини тапилап йол пули вә совға бериду. Сейит ма дотәйниң мәхпий хетини елип қәшқәргә қайтиду.Йолда бир киши сийитниң хәтни ечип оқуп бекишини мәслиһәт қилиду. Бирақ у достларниң тәклипини рәт қилип, у хәтни оз алдиға ечип көрмәйду.Әлвәттә у саватсиз иди (униң өзиниң сөзи). Сийит йәнилам сийит иди, боюн әгмәс «палван» иди, гепи гәп «баһадир» иди. У өзи қилған вәдигә хилаплиқ қилмайтти, сөз бәрсә чоқум орундайтти.Бу дәл униң хуйи вә инавити иди.Нәтижидә у ма дотәйниң мәхпий хетини қәшқәр ямулиға йәткүзгәндин кейин, ямул ма дотәйниң мәхпий пәрмани билән сийит ночини тутиду һәм қәшқәр «қумушбазар»да нами йәр йүзини титрәткән ночи—батур баһадир йигитни жадуға бесип өлтүриду.

Бу пажиә кишини бәкму тәсирләндүриду. Тәсвирләнгини Уйғур жәмийтидики баһадирлар вә баһадирлиқ роһидур. Палван вә жаһанкәздиләр қәдимдин бар болуп, хән сулалисидики лию баң жаһанкәзди иди. Кейин зомигәр хаңға, баһадир қәһриманға айлинип, тарихта нами мәшһур импирийәни қурған; лияңшән көлидики батур әзимәтләрму йәнә бир бөлүк баһадирлар иди. 11-12 - Әсирләрдики японийидә барлиққа кәлгән кийоварава му осмүр палван билән жаһанкәздиләрниң бирикмиси иди. 9 -12 -Әсирдики әрәп-ислам жәмийити һәмдә оттура асияда барлиққа кәлгән әйяран (әйяр, сәргәрдан), шуттар (күчлүк әр, баһадир, лукчәк) кичик асиядики әския (тағ оғриси), сойғунчи (қарақчи), хирсиз (оғри), әркәкләр(әркәк), парслардики айяр (юқириқи билән охшаш), «паһлаван», «жаван-мәрдан», қатарлиқлар һәммиси палван билән жаһанкәздиләрниң бирикмиси иди, һәммиси икки қирлиқ иди[50]. Бартолд :улар «ғази» ,«фәтиһ»дин башқа йәнә «даим мутавийә» (тоғра йезилиши «әл мутатавий») дәп аталған. (Мәниси «пидаий»). Бу хил бирикиш худди башқа шәрқ жәмийәтлиригә охшаш тәшкили вә коллектипи бар иди.Бу хил пидаий жәң топлириниң атамани һәрдаим даң чиқиратти вә һөкүмәтниңму етирапиға еришәтти... Нәдә булиғидәк мал-дуня болса улар шу йәргә берип булайтти...Гәрдизи «әйяр» (лукчәк) сөзини юқирқи нурғун сөзләргәалмаш қилип ишлитишиниң давлиси йоқму әмәс иди. Бу қиниға патмиған кишиләрниң чоң шәһәрләрдики топлиған күчи бәкму күчлүк болуп,бу хил әһвал һәммә жайда охшаш иди[51]. Бу шуни чүшәндүридуки анатолийә ислам жәмийтидики әйярлар бирлишип мәлум гуруһ шәкилләндүрүп, бир хил жәмийәт күчи болуп оттуриға чиқип, өз дәвридики дөләт вә һакимийәткә зор тәсир көрсәткәниди[52].

Охшашла Уйғур жәмийитидики «ночи» вә «почи»ларниңму икки йүзи бар иди. Улар кәмбәғәлләр үчүн «батур», «баһадир» вә «қәһриман» иди. Юқирида баян қилинған сийит ночи худди яврупаниң тәнһа қәһримани, баһадири зородәк шәхс иди.Охшимайдиған йери «ночи» вә «почи» Уйғур софи горуһи вә увәйс тәрәпдарлиридин бөлүнүп, һәтта қарши болуп чиққан, диний «карамәт»кә игә сирлиқ күчниң символи болған «тәнһа қәһриман» болуп, әмгәкчи хәлқниң әң төвән қатлимида жәмийәт баһадирлири «яхшини яқлап, яманни әдәпләш, байни булап, кәмбәғәлләрни йөләш»

ролини ойнап кәлди. Лекин һөкүмранларниң имтиязиға чекилмиди, техму һәм мәлум җәмийәт күчи яки гуруһи һасил қилип, һөкүмран синипниң ирадиси яки қиммәт йүзлинишигә тәсир қилалмиди. Мана бу Уйғур җәмийтидики ночи билән починиң оттура асия вә кичик асиядики ислам җәмийтидики әйярлар билән болған пәрқидур. Оттура әсирдики Уйғур җәмийтидә диний мәзһәпләр көп, мәзһәп көриши үзүлмигән (қара тағлиқ вә ақ тағлиқ), суфи ишанлар һәм өзлириниң баш диний әһкамлириға хилаплиқ қилған, һоқуқ вә имтиязға дүм чушкән. Бу арқилиқ диний һоқуқ вә һакимийәтни иҗра қилған.Бу хил тарихий арқа көрүнүш астида авам хәлқниң ночиларниң «баһадирлиқ роһи»ға тәлпүниши интайин тәбийдур. Әлвәттә «ночи» болған икән униңға мас қаршиси «почи»му барлиққа келиши җәмийәт тәрәққият қанунийтигә пүтүнләй уйғун. Уларниң барлиққа келиши вә паалийәтлири Уйғур җәмийтиниң тәрәққият йүзлинишигә, кишиләрниң қиммәт қаришиға, күндилик турмуши вә өрп -адити қатарлиқ нурғун тәрәпләрдә чоңқур тәсир көрсәткән.

Тәрҗимә қилип тәйярлиғучилар:
Мәмәттурсун зунун оқя (әнгилийә)
Фиркәт мәхмут ғази (түркийә)

Изаһлар*:

37. Чен Го Гуваң: «оттура асия нәқишбәндийә сулуки вә долитимиз ниң шинҗиаңдики хоҗилар вә ғәрбий шималдики тармақлири», «һазирқи заман диний тәтқиқат таалланма китаблар-ислам дини томи», милләтләр нәшрияти 2008 -йили нәшири, 260 -бәт.
38. Зотеңсигав (японийә): «ислам җәмийтидики кокәмиләр- тарихта җанланған баһадир вә кокәмиләр», японийә 3 - нәшрияти 1994 -йил нәшири,73-75 -бәт.
39. Мирза Муһәммәд Һәйдәр: «оттура асия моғул тарихи-тарихи рәшиди», нию-йорк,1972 -йили, шинҗаң иҗтимаий пәнләр академийси милләтләр тәтқиқат орни тәрҗимиси, 2-нәшири, шинҗаң хәлқ нәшрияти 1983 -йили нәшири, 9 -бәт.
40. муһәммәд җорас: «тарихи рәшиди» зәйли, қолязма, херуй тәрҗимиси, шинҗаң иҗтимаий пәнләр академийси тарих тәтқиқат орни 1983 -йили нәшири.
41. Уйғурчә «ханақа» мәниси ибадәтхана, намазхана.
42. Лин Йове Җи: «Қисқичә Қәшқәрһәққидә».
42. Чен Го Гуваң: «оттура асия нәқишбәндийә сулуки вә дөлитимизниң шинҗаңдики хоҗилар вә ғәрбий шималдики тармақлири», «һазирқи заман диний тәтқиқат таалланма китаблар-ислам дини томи», милләтләр нәшрияти 2008 -йили нәшири,299 -бәт.
44. Уйғурчә мәдрис, диний мәктәп, қуран мәктиви.
45. «Тәзкирәи Муһәммәд Шериф Хоҗа» (чағатайчә қолязма).
46. Яң Җийән Шин Тузгән: «қәдимий ғәрбкә саяһәт шәрһи», ниңшия хәлқ нәшрияти 1987 -йили нәшири,284 -бәт.
47. Бартолд «Оттура асия турк тарихи», париж,1945 -йил,657 -бәт.
48. Абукерим Рахман Тузгән «Уйғур хәлқ дастанлиридин талланма» (Уйғурчә нәшири), шинҗаң хәлқ нәшрияти, 1981 -йили нәшири, 21-85 -бәт.
49. Осман Исмайил: «Уйғур хәлқ дастанлириниң түрләргә бөлиниши һәққидә», «шинҗаң гезити» (Уйғурчә) 8-нәшири, 2011 -йили5 -айниң-14куни.
50. Зотеңсигав (японийә): «ислам җәмийтидики кокәмиләр- тарихта җанланған баһадир вә кокәмиләр», японийә 3- нәшрияти 1994 -йил нәшири, 2-3 бәтләр.
51. (Росийә) Бартолд: «моңғул таҗавузида йиқилған туркистан» (1 -болум), җаң шидән, җаң гуванда тәрҗимиси, шаңхәй қәдимки әсәрләр нәшрияти 2007 -йили нәшири,248-249 -бәт.
52. Зотеңсигав (Японийә): «ислам җәмийтидики кокәмиләр- тарихта җанланған баһадир вә кокәмиләр», японийә 3 -нәшрияти 1994 -йил нәшири,65 -97-бәтләр.
* Изаһатларда ишлитилгән пайдилиниш материяллириниң номури, әсли китабтки рәт тәртиви бойичә берилди.

19 - Вә 20 -Әсирниң Башлиридики Уйғур Аяллириниң Орни Һәққидә Баянлар

Зулһаят Өткүр (Шиветсийә)

Өткән әсирниң ахири вә мушу әсирниң бешида земинимизда түрлүк сәвәбләр билән Уйғурлар үстидә тәкшүрүш, күзитиш вә тәтқиқатта болған ғәрплик сәйяһ, миссийонер вә екиспидетсийичи әҗнәбиләрниң қалдурған материяллирида Уйғур аяллириға мунасивәтлик хели көп язмилар бар. Мән шу өзүм көргән язмиларға асасән Уйғур аяллириниң әйни вақиттики әҗнәбиләрниң хатирисидики дуня қараш, кишилик әқидә, аяллик хусусийәтлири билән һазирқи күндики Уйғур аяллириниң җәмийәттики орни ,диний етиқади вә аяллик пәзиләтлири оттуридики өзгиришләрни вә сақлинип қалған хусусийәтләрни селиштуруп чиқишқа тириштим.

Бу язмиларниң көпинчисидә, Уйғур аяллири диний етиқади наһайити күчлүк, шәрмий – һаялиқ, ери вә бала-чақиси үчүн җенини пида қилидиған, ишчан дәп тәриплиниш билән бирликтә йәнә улар динниң чәклимиси вә өрп-адәт түпәйлидин бекинмә, мустәқил көз қаришини ипадилийәлмәйдиған, никаһ әркинликидин мустәсна, надан, хурапий, абройпәрәс характергә игә дәп тәсвирләнгән.

Тоғра, көплигән мусулманларда, ислам дини пәқәт бир динла болуп қалмай, йәнә өз нөвитидә йәнә бир етник гуруптики милләтниң мәдәнийәт вә өрп –адәтлириниң тәвәликиниңму символи болуп қалған. Уйғурлардиму у дәвәрләрдә ислам дини шундақ иҗтимаий, мәдәний, сиясий вә иқтсадий саһнилардә зор рол ойнап кәлгән. Лекин бәзи өрп –адәтләр ислам дининиң чәклимисидин һалқиған болуп, тәдриҗи һалда адәт характергә айланған. Мәсилән бәзи мусулман дөләтлиридики қизларни хәтмә қилиш һадисиси қуран кәримдә чүшүрүлмигән, пәқәт африқидики бир қисим мусулман дөләтлириниң өрп-адити болуп шәкиллинип қалған. Әмәлийәттә бу һадисә аялларниң җинсий сезимини боғуп, уларниң җәмийәттики орнини әрләрдин төвәнлитип, нормал турмуш кәчүрүш әркинликидин мәһрум қилип, уларни җисманий вә роһий җәһәттә көп дишварчилиқларға дучар қилған.

Қәшқәр вә йәркәнтләрдә узун йил турған шиветсийилик миссийонер L.E-Hgberg Ниң қалдурған материяллириға қарайдиған болсақ, у Уйғурларниң бир кетимлик той мәрикисини тәсвирләп мундақ язиду: «әр

меһманларға пологa гөш бесип тартилди, ичкирики өйдә олтурған аял меһманларға болса нәччә парчә сөңәкла бесилғаниди[1].» «Бу моздузниң йәттинчи қетим той қилиши болуп, бир аял билән алтинчи қетим никаһ оқуши иди.» Әйни вақиттики миссийонерлардин бири болған сигрид һөгбергниң қалдурған күндилик хатирисигәасасланғанда, Уйғур аяллири кийим-кечәк вә зибу зиннәткә һерисмән болуп, уларни һәтта иҗтимаий орнини бәлгиләшниң өлчими дәп қариған. Пәқәт кийим-кечәк, ясинишдинла аяларниң қайсисиниң хожайин вә қайсисиниң мулазим икәнликигә һөкүм қилғили болидиған болуп, мәйли хожайин аял яки мулазимлар болсун һәммисиниң ағзидин охшашла қопал тилларни аңлиғили вә болмғур иш һәрикәтләрни учритиш тәс әмәс. Шуңа Уйғур җәмийитидә хожайин билән малайлар оттурисида ғәрп әллиридикигә охшимайдиған бир хил йеқин, қоюқ мунасивәт болуп, малайлар у аилиниң барлиқ пинһан сирлирини сақлиялайду вә аилидә йүз бәргән барлиқ кутлуқ ишлардин шундақла пишкәлликләрдин хәвәр тепип туриду (күндилик хатирә қолязмилиридин).

Nils ambolt ниң «карван »намлиқ китабиниң аялларниң «һес-туйғуси вә ислам дини» дегән бабида мундақ баян қилинған: «бу йәрдә әрләрниң аз дегәндә иккидин аяли бариди. Бу хотунлар охшимиған моридин ис чиқиришип өтсиму лекин улар өзара чиқишип өтүшәтти. Лекин мән аяллиқ сәзгүмгә тайинип, өзүм көрүшкән ақ сақалниң йеңидин әмригә алмақчи болған кичик хотунининң көзлиридин мәйүслүкни көргәндәк болдум, мән униңға пичирлап ақ сақалниң керийидики хотунининң 60 яшта икәнликини ейтқинимда униң көзлири чақнап, башқидин җанлинип кәтти.»

Йәнә шу апторниң «Қәшқәр» намлиқ китабида муну қурлар баян қилинған: қәшқәрлик қиз чоканлар кишиләр билән көзи учрушуп келиштин өзини қачуратти, бу шәрқлик аялларниң ортақлиқи иди[2].

«Шәрқий Түркистандики 25 йил» дегән китабта, Уйғур аяллириниң һаяти мундақ баян қилинған: ата–анилар қизлар 8 яшқа киргәндин башлапла уларға әр издәшкә башлайду. 14-16 Яшлиқ қизлар «олтуруп қалған» қизлар болуп санилиду. Лекин байларниң қизлири җүптини өзлири таллаш әркинлики болиду. Аялларниң ой пикриму қандақ қилип әрлириниң көңлини елишта болуп, бу Уйғур аяллириниң абройпәрәс, ялғанчи, ишәнчсиз, сүйиқәст пиланлайдиған характерини шәкилләндүргән. Чүнки улар әрлиридин айрилип қалсила йөләнчүксиз қалатти[3].

Юқириқи мисалларда Уйғур аяллириниң аилидики, җәмийәттики орни наһайити төвән, кишилик һоқуқи капаләткә игә болмиған һаләттә тәсвирләнгән болуп, буларниң һәммиси ислам дининиң тәсиригә күчлүк учриғанлиқидин болған дәп йәкүн чиқирилған. Түркологгуннар ярриң 1900-1950 йиллириғичә болған арилиқта вәтинимиздин топлиған вә һазир шиветсийә лунд университетидә сақлиниватқан Уйғурларға аит чағатай тилидики «алтә шәһәрдики мәзлумларниң баяни» намлиқ бир қолязмида болса алтә шәһәрдики Уйғур аяллириниң итаәтмән, тиришчан шундақла қоли чивәр характергә игә икәнлики ипадиләнгәнликини көрүвелишқа болиду. Чағатай тилидики қолязмида мундақ мәзмунлар баян қилиниду: «Әгәр ери өйгә лазимлиқ нәрсиләрни әкилип қойса, хотуни еридин соримай хәҗләйду. Ери хотунидин »пулни нимә қиллә« дәп соримайду. Бәзидә хотуни» меһман чиқиримән, маңа он жигимә тәңгә пул бәсилә «дәп сорайду. Ери» ачку өзәңниң қолидиғу, өзлири сандуқтин

елип қанчики хәҗлисилә хәхләвәсилә« дәйду. Хотуни »мәнгу хәҗләвәсәм болиду, әмма силәниңиҗазәтлирибиләнхәҗлигинимобдан« дәйду. Ери қандақ тамақ йәймән десә шуни етип бериду. Есил кишиләр самаварханидин тамақ йемәйду, базадин һәм таам елип өйгә әкирмәйду. Мәзлум кишиләр һәмишә өйдә таам етип бала –вақилири билән биллә йәйду. Чақ игирип, йип қилип сатадур вә көңләк, иштан игәнлини мәзмум киши өзи өйдә тикиду. Лекин йәнә һәммә йәрдә бәш бармақ тәң болмиғинидәк бәзи начар хаһишларниңму барлиқи төвәндикидәк баян қилиниду: Бәзи әски мәзлум кишиләр өйниң пайда зәрәри билән иши болмайду, өзини ясап йүриду. Ериму сандуқниң ачқучини бәрмәйду. Осал хатунләр өйдә таам етип бәрмәй, базадин әкәлдүрүп бериду. 20 -Әсирниң башлирида Уйғур аяллири аилә ишлирини қилғандин башқа йәнә етиш ерик, деһқанчилик ишлириғиму қатнишип, еринин йүкини йеникитәтти. Мәсилән, юқириқи қол язмида йәнә бу һәқтә мундақ баянлар бар: »Калини еғилдин мәзлум киши ушшақ балларға әчиқтуруп, я өзи әчиқип, бир түврүккә бағлап, калиниң бежикини икки–үч қатар мужуп мозайни азрақ емитип йәнә сағиду. Калиниң сүти аз боп қалса, обдан һәләп етип бәрсун дәп ишләйдиған адәмгә буйруйду. Мәзмум кишиләр қонақ, буғдай терисә, ериниң кәйнидин биллә йүрүп тапсап бериду. Инәк, яки өчкә, қойларниң йенида олтуруп, метални тизиға қисип олтуруп я болмиса йәнә бир мәзлум кишигә тутқузуп қойиду. Яман кала болса, икки путини теңип қояп сойиду.Оғузни мозай емиду. Кала туғуп бирәр айғичә сағмайду, бу оғуз сүтини ичсә адәмгә зәрәр қилиду дәп бир айдин кейин сеғип ахшамлиқта челәккә әп қойиду, шамаллиқ йәрәә қойиду.Кечичә қаймақ тутиду. Әтигәндә қаймақни сүзүп, қаймақ чай қилип нашта қилиду, болмиса қаймаққа баравәр кәлгүдәк шекәр селип, узун қочуп, юмшақ нанда қаймақни илип йәйду.« Даңлиқ түркологи, «Уйғурчә-енгилизчә луғәт»ниң түзгүчиси густаф ракуйитниң қәшқәрдә топлиған материяллири ичидә сақлиниватқан, қәшқәрдики әнгилийә консулханисиниң ходими болған муһәммәт али дамолла тәрипидин йезилған қолязма топлимида «мәзлум кишиләрниң қилидиған ишлири» намлиқ чағатай тилида йезилған баян болуп, тарихий дәври 1910-1905 йилларға тоғра келиду.

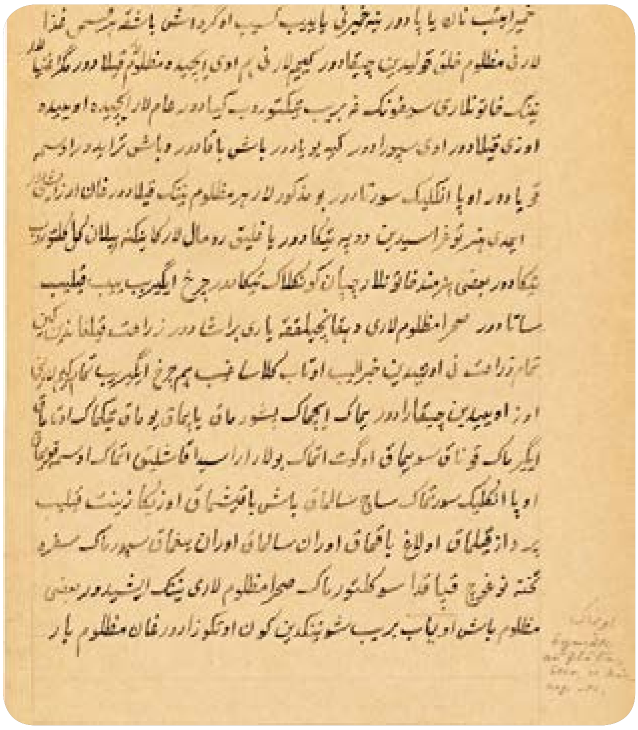

«Мәзлум кишиләрниң иши пишурмақ, япмақ, тикмәк, от отамақ, қонақ соймақ, игән тикмәк боладур. Бундин башқа, қашлиқ әтмәк, упа әңлик сүртмәк, осма қоймақ, сач салмақ, баш бақмақ, өзигә зиннәт қилип пәдаз қилмақ, улағ бақмақ, оран салмақ, оран йиғмақ, сүпүрмәк, ширә, тәңнә, қапақта су кәлтүрмәк мәзлумларниң ишидур. Баш өйәп (өрүп) берип шуниңдин жан бақидиған мәзлумлар бар.»

Әмәлийәттә қуран кәримдә аялларниң орни әрләр билән баравәр қилип көрситилгән вә аялларниң һоқуқ вә мәнпәәтлири капаләткә игә қилинған болсиму, лекин охшимиған көзқараш вә еқимдикиләр уни түрлүк усулларда шәрһиләп кәлгән. Ғәрб дунясидики аялларниң орни техи йеқинқи 200 йилдин бери тикләнгән болса, ислам дунясидики аялларниң орни бундин 1400йил бурунла қануний һоқуқ–мәнпәәтлири көрситилип, аваз бериш һоқуқи, өз җүптини таллаш әркинлики, никаһтин аҗрашқандин кейин балиларға һамий болуш һоқуқлири

иҗра боп кәлгән. Һәдистә бир баян бар: дадиси тәрипидин мәҗбури бирсигә ятлик қилинмақчи болған бир қиз пәйғәмбәрниң алдиға келип дәрт төкүпту. «Дадам мени униң байлиқини дәпла, мениң униң билән той қилишқа мәҗбурлаватиду, мән буни әсла халимаймән пәйғәмбирим» дәпту. Пәйғәмбәр буни аңлап «сениң әркинликиң бар, өзүңни бу ишқа мәҗбурлашниң һаҗити йоқ, өзүң халиғиниңни қилғин» дәп җавап бериптикән.

Дәрвәқә ислам җәмийити «шура», «маслаха» вә «иҗтиһад»тин ибарәт мәркизий сестима асасиға қурулған болуп, аяллар әрләр билән бирдәк «иҗтиһад»қа қатнишиду. Бу пиринсип нәтиҗисидә көплигән районлар өз алдиға шәкилләндүргән өрп-адәтлирини давамлаштуруп кәлгән. Иҗтимаий түзүм охшимиған индивидларниң һоқук мәнпәәтлирини шәкилләндүргән болуп, аялларниң һоқук мәнпәәти йәнә охшимиған катигорийә, етник алаһидилик вә синипқа бағлиқ һалда өзгирип туриду. Мәсилән, юқириқи мисаллардикидәк, җәмийәтшунасликта аяллар тәбиий вә иҗтимаий шараитниң чәклимиси нәтиҗисидә әрләргә беқинидиған, улар үчүн хизмәт қилидиған «завут»қа айланған болса, тәрәққий қилған җәмийәттә иқтисадий мунасивәтләр барлиқ иҗтимай мунасивәтләрни бәлгиләйду, пәқәт иқтисадий амилларла инсанларниң орни, тәпәккури вә йүрүш-турушини бәлгиләйду дәп қарайду.

Бир әсирдин кейин ислам дунясидики аялларниң орнида хели көп өзгиришләр болди. Ислам феминзмчилири баш көтүрди. Маракәшлик фатима мернесси қуранниң пәқәт хата тәдбик қилиниватқанлини, кейинки хәлипиләрниң аялларни кәмситидиған, төвән көридиған еқимларни елип кәлгәнликини тәкитләйду.

Информатсийә техникисиниң учқандәк тәрәққий қилишиға әгишип, Уйғур аяллириниң орнидиму башқичә чоң өзгиришләр барлиққа кәлди. Билим елиш, хизмәт базириға йүзлүнүш, туғуттин кейинки күтүнүш, өмүр көрүш йеши қатарлиқларда хели капаләтләр берилди. Уйғур аяллири башлиридики һиҗапни чөрүп ташлап ислаһат дәвригә лайиқлишиш үчүн диний әқидә, мәдәнийәт вә әхлақ-пәзиләтләрниму биргә чөрүп ташлаш керәкму қандақ дегән хирисларға дуч кәлди вә түрлүк крезисларға йолуқти.

Америкилиқ пәйласоп susan mollir okin(1946 -2004) ниң нәзәрийисигә асасланғанда милләтләрниң мәдәнийити либирализмниң асасий қанунийәтлиригә бой сунған һалда капаләткә игә болуши керәк. Аяллар һоқуқ вә мәнпәәтләргә игә болупла қалмай бәлки йәнә иҗтимаий ролиниму җари қилдуруши керәк.

Һиҗап артиш диний бесимға учриғанлиқ, калтәк йопка кийгәнлик модернизм дейишкиму болмайду. Иран филимлиридә һиҗап әрләрниң һәвисини тосуш үчүн дәп қаралса, һинди филимлиридә һиҗап әрләрниң һәвисини қозғаш үчүн дәп қарилиду. Ғәрп әллиридә һиҗап мәдәнийәтниң қалдуқи дәп қаралған болса, һүмәйни уни мәдәнийәтниң йүксәклики дәп қарайду. Kymlicka will ниң индиан аяллири тоғрисида издинип язған «либерализм, җәмийәт вә мәдәнийәт»намлиқ китабида индиан аяллириниң өз кимликини сақлаш үчүн ички вә ташқи җәһәттин қилған күрәшлирини тилға елип мундақ дәйду: өзлириниң уруқидин башқа уруқтикиләр билән яки башқа милләтләр билән той қилған индиан аяллири өз орнини йоқитип қойиду.Аяллар пәқәт әнәнивий мәдәнийәткә варислиқ қилиш арқилиқла иҗтимаий орнини тиклийәләйду.

Җүмлидин Уйғур аяллири нөвәттә тарихта мисли көрүлмигән хирис вә тәқдиргә дуч кәлмәктә. Вәтән ичи яки сиртидики Уйғур аяллири болсун, һәммисила өз кимлики вә мәдәнийәт тарихини қоғдаш, кейинки әвлатларға мадди вә мәнивий байлиқларни мирас қалдуруш йолида кийинчилиқлар алдида йәнила Уйғур аяллириниң қәйсәр, тиришчан, иппәт номусини әзиз билидиған миҗәзлири билән Уйғур роһини мәңгү җәвлан қилғуси.

1.Nils Ambolt "Karavan", Nordsteds, 1935
2. 25 Ar i Ost Turkistan, 1917, Stockholm
3. Prov.207 , Gunnar Jarring Collections of East Turkistan, Lund Luniversitet

«Қутадғу Билик»Ниң Селиштурмиси

Мәмәттурсун Зунун Оқя (Әнгилийә)

Әсләтмә:
"Қутадғубилик"ниң селиштурмиси сизгә әсли текст, һазирқи Түркчә вә һазирқи Уйғурчә тәржимә тәртиви билән берилгән болуп, рети өз пети елинди.

IV Yaruk Yaz Faslın Uluğ Buğra Han Ögdisin Ayur
IV. Parlak Bahar Mevsimini Ve Büyük Buğra Han'in Medhini Sö
Төтөтинчи Бап
Парлақ Баһар Пәсли Вә Улуғ Буғрахан Мәдһийси Баянида

63.Toğardın ese keldi öñdün yéli,
Ajun étgüke açtıuştmah yolı.
63. Şarktan bahar rüzgârıeserek geldi; dünyayısüslemek için, cennet yolunu açtı.
63. Есип кәлди шәрқтин баһарниң йели,
Безәшкә җаһан ачти җәннәт йоли.

64. Yağız yér yıpar toldı kâfûr kitip,
Bezenmek tiler dünyâ körkin itip.
64. Kâfur gitti, kara toprak misk ile doldu; dünya kendisini süsleyerek, bezenmek istiyor.
64. Қоңур йәр ипар толди , кафур[25] кетип,
Бизәнмәк тиләр дуня көркәм етип.

65. İrinçig kışığ sürdi yazkı esin,
Yaruk yaz yana kurdı devlet yasın.
65. Bahar rüzgârı eziyetli kışı sürüp, götürdü; parlak yaz tekrar saadet yayını kurdu.
65. Җапа қишни қоғлап язғи есин [26],
Парлақ яз йәнә қурди дәвләт ясин.

66. Yaşık yandı bolğay yana ornıña,
Balık kudrukındın kozı burnıña.
66. Güneş balık-kuyruğundan (hût), kuzu-burnuna (hamel) kadar olan yerine tekrar döndü.
66. Қуяш янди болғай йәнә орниға,
Белиқ қуйруғидин қози бурниға[27].

67. Kurımış yığaçlar tonandı yaşıl,
Bezendi yipün al sarığ kök kızıl.
67. Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi; tabiat mor, al, yeşil ve kızıl renkler ile süslendi.
67. Қуруған яғачлар кийинди йешил,
Бизәнди йипун[28], һал, сериқ, кок, қизил.

68. Yağız yér yaşıl torku yüzke badı,
Hıtay arkışı yadtı tawğaç edi.
68. Kara yer yüzüne yeşil ipek bağladı; hıtay kervanı da bunun üstüne çın kumaşı yaydı.
68. Қоңур йәр йепинди йешил торқини,
Тавғач рәхти яйди қитан карвини.

69. Yyazı tağ kır oprı töşendi yadıp,
Itindi kolı kaşı kök al kedip.
69. Düzlükler, dağlar, sahralar ve ovalar bunu yayıp, döşendiler; vadiler ve yamaçlar al ve yeşil giyerek, süslendiler.
69. Дала, тағ, қир, ойман тошәнди йейип,
Бизәнди вадилар йешл , һал кийип.

70. Tümen tü çéçekler yazıldı küle
Yıpar toldı kâfûr ajun yıd bile
70. Binlerce çiçekler gülerek açıldılar; dünya misk ve kâfur kokusu ile doldu
70. Түмән рәң чечәкләр ечилди күлуп ,
Ипар, кафур һидиға дуня толуп .

71. Sabâ yéli koptı karanfil yıdın,
Ajun barça bütrü yıpar burdı kin.
71. Karanfil kokulu bahar rüzgârı esti; dünyanın her tarafı misk ve anber kokusu ile doldu.
71. Есип таң шамали қәләмпур пурақ,
Ипар буйиға толди дуня бирақ.

72. Kaz ördek kuğu kıl kalıkığ tudı,
Kakılayu kaynar yokaru kodı.
72. Kaz, ördek, kuğu ve kıl-kuyruk fezayı doldurdu; bağırışarak, bir yukarı-bir aşağı, kaynaşıyorlar.
72. Ғаз , одәк, қил [29], аққу хошаллиқ билән,
Қақилдап учушур юқири–төвән.

73. Kayusı kopar kör kayusı konar,
Kayusı çapar kör kayu suw içer.
73. Bak, biri kalkıyor, biri konuyor; biri yüzüyor, biri su içiyor.
73. Әнә кәр , бири қонса , учар у бири,
Бири үзсә ойнап , ичәр су бири.

74. Kökiş turna kökte ünün yañkular.
Tizilmiş titir teg uçar yélgürer.
74. Kökiş ve turnalar gökte yüksek sesle bağırışıyor; dizilmiş deve katarı gibi, uçup, kanat çalıyorlar.
74. Тизилған төгидәк көкиш[30] турнилар,
Учар , йәлпүнәр һәм унин яңритар.

75. Ular kuş ünin tüzdi ünder işin
Silig kız okır teg köñül bérmişin
75. Keklik, sesine bir ahenk vererek, eşine sesleniyor; sanki güzel bir kız gönül verdiğini çağırıyor.
75. Улай қуш сайриди ундәп йолдишин,
Гузәл қиз қичқарған кәби сөймишин.

76. Ünin ötti keklik küler katğura,
Kızıl ağzı kan teg kaşı kap kara.
76. Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor; ağzı kan gibi kızıl, kaşı sim-siyah.
76. Қақилдади кәклик , күлүп қатқара [31],
Қизил ағизи қандәк , қеши қапқара .

77. Kara çumğuk ötti sata tumşukın,
Üni oğlağu kız üni teg yakın.
77. Kara çumguk mızrak gibi gagası ile ötüyor; sesi, nazlı bir kızın sesi gibi, cana yakındır.
77. Қара қушқач өтти сита тумшуғин[32],
Үни назинин қизниң үнигә йеқин.

78. Çéçeklikte sandwaç öter miñ ünün,
Okır sûr-ı ʻibrî tünün hem künün.
78. Çiçek bahçesinde bülbül binlerce sesle ötüyor, sanki gece-gündüz Mezamir okuyor.
78. Чечәкләр миң хилда булбул үни,
Оқур сори әбрини[33] күн һәм түн .

79. Elik külmiz oynar çéçekler öze,
Sığun muyğak ağnar yorır tép keze.
79. Karacalar, dişi-erkek, çiçekler üzerinde oynuyor; geyikler, dişi-erkek, sıçrayıp oynıyarak koşuşuyorlar.
79. Илик вә жәрән гүл ара ойнишур,
Арқар , тағ өчкиси жүп – жүп сәкришур .

80. Kalık kaşı tügdi közi yaş saçar,
Çéçek yazdı yüz kör küler katğurar.
80. Gök kaşını çattı, gözünden yaş serpiliyor; çiçek yüzünü açtı, bak, gülmekten katılıyor.
80. Қашин турди асман , көзи яш чача,
Чечәкләр йүз ачти , күлүп қатқарар.

81. Bu üdte ajun öz öziñe bakıp,
Küwenip sewinip ediñe bakıp.
81. Bu esnada dünya kendi-kendine baktı; sevinip övünerek, hazinesini gözden geçirdi.
81. Бу вақитта җаһан өз – өзигә қарап,
Сөйүнүп , қуванип мелиға қарап.

82. életü maña açtı dünyâ sözin,
Ayu körmediñmü bu hakan yüzin.
82. Gözü bana ilişince, söze başladı ve şöyle dedi : — Sen bu hakanın yüzünü görmedin mi?
82. Маңа көз йүгәрткәч у ачти сөзин,
Деди : көрмидиңму , бу хақан йүзин?

83. Udır erdiñ erse tur aç emdi köz,
Eşitmediñ erse eşit ménde söz.
83. Uyuyor idi isen şimdi kalk, gözünü aç; işitmedin ise, şimdi benim sözümü dinle.
83. Әгәр уйқулуқсән, тур, ач әмди көз,
Ишитмигән олсаң, ишит мәндин сөз.

84. Tümen yılda berü tul erdim tulas,
Bu tul tonı suçlup ürüñ kedtim as.
84. Ben binlerce yıldan beri dul idim, benzim solmuştu; şimdi bu dul libasını çıkarıp, beyaz kakımdan gelinlikler giydim.
84. Түмән йил тур әрдим , сулғун йүз идим,
Селип тур кийим , кийдим ақ ас[34] кийим.

85. Bezendim begim boldı hakan uluğ,
Ötündüm munu kolsa cânım yuluğ.
85. Süslendim, çünkü ulu hakan eşim oldu; dileğim budur: o isterse, canım feda olsun
85. Улуғ хан бегимдур, ясандим шуңа,
Қобул қилса, җаним пидадур аңа.

86. Bulıt kökredi urdı nevbet tuğı,
Yaşın yaşnadı tarttı hakan tîğı.
86. Gök gürledi, nevbet davulunu vurdu; şimşek çaktı, hakanın tuğunu çekti.
86. Булут гөкирәп чалди хан думбиқин,
Чеқин чақниди, тартти хан туғин.

87. Biri kında çıktı sunup él tutar,
Biri küsi çawı ajunka yeter.
87. Biri kınından çıkınca, ona memleketler sunar; biri nâm ve şöhretini dünyaya yayar.
87. Бири чиқса қенидин, әл бойсунар,
Бири шан–шөһритин җаһанға яяр.

88. Ajun tuttı tawğaç uluğ buğra han,
Kutadsu atı bérsü iki cihân.
88. Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hâkim oldu; adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin.
88. Җаһан тутти тавғач улуғ буғрахан,
Қутатсун ети, тапсун икки җаһан.

89. Ay dîn ʻizzi devletka nâsir muʻîn,
Ay milletka tâc ay şerîʻatka dîn.
89. Ey dinin izzeti, ey devletin yarıcısı, ey milletin tacı, ey şeriatin hadimi.
89. Әй дин иззити, дәвләткә яр–муин[35],
Әй милләткә таж, әй шәриәткә дин.

90. Bayat bérdi barça tilemiş tilek,
Bayat ok bolu bérsü arka yölek.
90. Tanrı bütün dileklerini verdi; bundan sonra da Tanrı dâima sana arka ve destek olsun.
90. Худа бәрди барчә тилигән тиләк,
Саңа болсун һәқ мәңгү яр–йөләк.

91. Ay dünyâ cemâli uluğlukka körk,
Ay mülketka nûr ay yayığ kutka örk.
91. Ey dünyanın süsü, ey ululuğun ziyneti, ey saltanatın nuru, ey dönek huylu saadetin bağını elinde tutan.
91. Әй дуня җамали , улуғлуққа көрк,
Әй мулк нури , әй бивапа бәхткә өрк [36].

92. Bolu bérdi ewren ilig bérdi taht,
Tuta bérsü teñri bu taht birle baht.
92. Devran sana memleket ve taht verdi; Tanrı bu taht ile bahtını dâim etsin.
92. Заман бәрди саңа дәвләт вә тәхт,
Беривәрсун тәңри бу тәхт бирлә бәхт.

93. Ajun tındı ornap bu hakan öze,
Anın ıdtı dünyâ tañuklar tüze.
93. Hakan tahta oturunca, dünya âsâyiş buldu; bundan dolayı dünya ona şâhâne hediyeler gönderdi.
93. Җаһан тинди чиққач хақан тәхткә,
Җаһан сунди совғат хақан бәхткә.

94. Esîrdin keligli kalık kuşları,
Kayu rây-ı hindî kayu kaysarı.
94. Esirden gelen semâ kuşları, kimi rây-i hindî, kimi kayseri.
94. Пазадин келучи сама қушлири,
Бири райи һинди[37], бири қәйсәри[38] .

95. Öger atın ündep ünin türtüşüp,
Küwenç birle awınur sewinçke tuşup.
95. Ötüşleri ile yarış ederek, adını anıp,
sevinç ve huzur içinde onu öğerler.
95. Етин атишип, бәслишип сайришур,
Сөйүнүш, хушаллиқ ара яйришур.

96. Bu törlüg çéçek yérde munça bediz,
Yazı tağ kır oprı yaşıl kök meñiz.
96. Yerde bin bir çiçek, bin bir manzara, düzlük,
dağ, sahra, vadi yeşil ve mavi renkler ile örtülmüş.
96. Гүзәл мәнзирә, йәрдә гүл хилму- хил,
Дала, тағ, едир, қир йүзи көк, йешил.

97. Kayusı yıdı birle tapnur tapuğ ,
Kayu körk meñiz birle açtı kapuğ.
97. Kimi kokusu ile kulluk eder;
kimi güzelliği ile harîmine girer.
97. Бири хуш һиди бирлә қуллуқ қилар,
Бири көрк йүзилә ишикни ачар.

98. Kayusı elig sundı tütsüg tutar
Kayu büvkirer kin ajun yıd kopar
98. Kimi elini uzatır; buhurdan sunar;
kimi misk saçar ve dünya güzel kokular ile dolar
98. Бири қол сунуп аңа исриқ тутар,
Ипар бирлә бири жаһан толғузар.

99. Kayusı toğardın tutar miñ tañuk,
Kayusı batardın tapuğçı anuk.
99. Kimi doğudan binlerce armağan sunmaktadır;
kimi batıdan hizmetine koşmaktadır.
99. Бири шәрқтин тутар миң армиған[39],
Бири ғәрптин тикәр хизмитигә жан.

100. Tapuğka kelip kut kapuğda-turur,
Kapuğda turuğlı tapuğda-turur.
100. Saadet hizmet için gelmiş, kapıda durur;
kapıda duran kulluk için durur.
100. Турар бәхт ишиктә хзмәткә келип,
Қилай дәп бир хизмәт үмитләр қилип.

101. Bu yañlığ tapuğka itindi ajun,
Yağı boynı egdi kötürdi özün.
101. Dünya kulluk için böyle hazırlandı;
düşman boyun eğdi, ortadan kayboldu.
101. Шу яңлиғ хизмитигә тәйярдур жаһан,
Боюн әгди дүшмән, йоқалди шуан.

102. Aajunda çawı bardı hakan küsi,
Körümegli közlerde kitti usı.
102. Hakanın nâmı, sânı dünyaya yayıldı; onu göremeyen gözlerin uykusu kaçtı
102. Йейилди җаһанға хақан даңқиси,
Қечип көрмигән көзләрниң уйқуси.

103. Ajun inçke tegdi tüzüldi törü,
Törü birle atın kopurdı örü.
103. Dünya asayişe kavuştu ve nizam kuruldu; o adını kanunla yükseltti.
103. Тузәлди қанун вә тичланди җаһан,
Қазанди нам үстүн қанун бирлә хан.

104. Akı sûretin kim köreyin tése
Kelip körsü hakan yüzini usa
104. Kim cömert yüzü görmek isterse, gelsin, hakanın yüzünü görsün
104. Десә ким , көрәрмән сехиниң өзин,
Келип көрсун у ушбу хақан йүзин.

105. Cefâsız vefâlığ tilese kutun,
Yüzi kör kılınçı vefâ ol bütün.
105. Kim mes'ûd, kimseyi incitmeyen ve vefakâr birini görmek dilerse, onun yüzünü görsün; onun her işi vefadır.
105. Җапасиз, вапа, бәхт тиләсә киши,
Йүзин көрсун униң, вападур иши.

106. Asığ kolsa barça özüñ yassızın,
Berü kel tapuğ kıl köñül bér isin.
106. Zarar görmeden, kendine hep fayda sağlamak dilersen, beri gel, hizmet et, gönül ver, ısın.
106. Зәрәрсиз мәнпәәт көрәй десәң гәр,
Йеқин кәл, ишин қил, исин көңүл бәр.

107. Tüzün kılkı alçak bağırsak köñül,
Köreyin tése kel munı kör amul.
107. Asîl, alçak gönüllü, şefkatli ve yumuşak huylu bir kimse görmek istersen, gel, onu gör ve gönül
rahatına kavuş.
107. Исил, хулқи кәмтәр, дили меһриван _
Киши ким? Десәң, кәл, уни көр буан.

108. Ay edgü kılınç aslı edgü uruğ, Ajun kalmasunı siziñsiz kuruğ.
108. Ey iyi tabiatli ve asîl nesepli hakan, dünya senden mahrum kalmasın.
108. Әй хуйи гүзәл, пак нәсәп, пак урук,
Җаһн қалмисун сәндин һәргиз қуруқ.

109. Bayat bérdi devlet ay terken kutı, Anıñ şükri kılğu okıp miñ atı.
109. Ey devletli hükümdar, Tanrı sana saadet verdi; adını bin kere zikrederek, ona şükür lâzımdır.
109. Саң һәқ бәрди бәхт, әй саһипқиран,
Оқуп миң етини қил аңа шүкран.

110. İdi kéçki söz ol meselde kelir,
Ata ornı atı oğulka kalır.
110. Çok eski bir ata-sözü vardır, babanın yeri ve adı oğula kalır.
110, тола кона бир сөз мәсәлдә келур,
Ата орни, ати оғулға қалур.

111. Ata ornı kaldı atı ma bile,
Adın ma takı bolsu miñ miñ ula.
111. Babanın yeri, adı ile birlikte, sana kaldı; bunlara daha başka binlercesi eklensin.
111. Атаниң ет, орни қалди саңа,
Қошулсун йәнә башқа миң–миң аңа.
112. Talu neñ tañuk tuttı miñ miñ eli,
Munu kıl tañukı kutadğu bilig.
112. Binlerce el, hediye olarak, ona çok nadide şeyler sundu; işte sen de bu Kutadgu bilig'i hediye et.
112. Қимmәтлик совғат тутти миң–миңчә қол,
Қутадғу биликтур мениң совғам ол.

113. Olarnıñ tañukı kelir hem barır,
Meniñ bu tañuk boldı meñü kalır.
113. Onların hediyesi gelir, geçer; bu benim hediyem ise, ebedî kalır .
113. Уларниң соғати кетәр һәм келур,
Мениң бу соғатим та мәңгү қалур.

114. Neçe térse dünyâ tüker alkınur,
Bitise kalır söz ajun tezginür.
114. Dünya malı ne kadar toplanırsa-toplansın, tükenir, bir gün biter; söz kaleme alınırsa, kalır,dünyayı dolaşır.
114. Ничә йиғса дуня түгәйду йоқап,
Қалур соз пүтүлсә жаһанға тарап.

115. Kitâbka bitindi bu hakan atı,
Bu at meñü kaldı ay terken kutı.
115. Bu hakan adı kitaba geçti; ey devletli hükümdar, bu ad ebedî kaldı.
115. Китапқа йезилди бу хақан ети,
Бу ат , әй һөкүмдар, қалар шу пети.

116. Ya rab üste devlet tükel kıl tilek, Kamuğ işte bolğıl sen arka yöle.k
116. Ey rabbim, sen onun devletini arttır; bütün dileklerini yerine getir, her işinde arka ol, destek ol.
116. Худая, ашу дәвләтин, бәр тиләк.
Путун ишта болғин сән арқа йөләк.

117. Sewerin esen tut yağısın kötür, Sewinçin tolu tut sakınçın kotur.
117.Onun sevdiğini esen tut, düşmanını ortadan kaldır; sevincini dâim kıl, kederini yok et.
117. Есән әйлә достин, йеғисин йоқат,
Хошал қил даима қайғудин азат.

118. Yağa tursu yağmur yazılsu çéçek ,
Kurımış yığaçtın salınsu küjek.
118. Yağmur yağmakta devam etsin, çiçekler açılsın;
kurumuş ağaçlardan perçemler sarksın.
118. Йеғип турсун ямғур, чечәк гүллисун,
Қуриған дәрәхтә бихлар көклисун.

119. Bolu bérsü ewren tuçı ewrilü ,
Kodı bolsu düşmân başı kavrılu.
119. Felek hep dönmekte devam etsin;
düşmanın başı hep aşağı eğik olsun.
119. Пәләк чақи турсун даим айлинип,
Төвән болсун дүшмән беши егилип.

120. Yyağız yér bakır bolmağınça kızıl,
Ya otta çéçek önmeginçe yaşıl.
120. Kara toprak kızıl bakır oluncaya kadar,
âteşten yeşil çiçek çıkıncaya kadar.
120. қоңур йәр болмиғунчә мистәк[40] қизил,
я отта чечәк үнмигүчә йешил.

121. Tirilsüni terken kutı miñ kutun ,
Yalınsüni körmez karakı otun.
121. Devletli hükümdar bin saadet içinde yaşasın;
çekemeyenlerin gözleri âteşte yansın.
121. Бу саһипқиран көп яшасун узун,
һәсәтхор көзи көйсун отта пүтүн.

122. Takı ma negü erse ârzû tilek,
Bayat ok bolu bérsü arka yölek.
122. Daha başka ne gibi dileği var ise,
Tanrı ona dâima arka ve destek olsun.
122. Техи болса немә униңда тиләк ,
Аңа болсун давам һәқ арқа йөләк.

123. Sewinçin awınçın küwençin éli ,
Aşasu yaşasunı lukmân yılı .
123. Sevinç, huzur ve güvenç içinde memlekete hâkim olsun,
Lokman kadar uzun ömürlü olsun.
123. һозур вә һалавәт ишәнчтә ели,
Ичип, йәп, яшасун у лоқман йили[41] .

Шиветсийәдә Сақлиниватқан Уйғурларға Даир Материяллар Вә Уларниң Бүгүнки Әһвали

Абдушүкүр Муһәммәт (Шиветсийә)

Тарихи баянларға асасланғанда шиветсийә яврупадики Уйғурларниң қәдими әң балдур йәткән зиминларниң бири һесапланса, Уйғурларниң ана вәтини болған тарим бостанлиқи, жуңғар вадилириму шиветлар үчүн үч йүз йиллар илгири қәдәм басқан сирлиқ земинларниң биридур. Гәрчә бүгүнки шивет хәлқи өзлириниң йилтизиниң қәшқәр бостанлиқиға бағлинидиғанлиқидәк бир ривайәтниң барлиқиға ишәнмисиму әмма алдинқи әсирниң башлирида бир түркүм шиветсийәликләрниң қәшқәр бостанлиқида паалийәт елип барғанлиқидәк бир тарихниң мәвжутлиқини билиду. Өзлириниң басқан излиридин, яшиған өмүридин, елип барған иш-паалийәтлиридин тарих қалдурушқа адәтләнгән шивет хәлқи бүгүнки күндә Уйғурларға вакалитән қиммәтлик материялларни өз қойнида сақлимақта. Тарих яритишни билип, уни сақлашни билмигән хәлқ униң из-дерикини қилишниму анчә халап кәтмәслики мүмкин. Шиветләр үчүн қиммәтлик, әмма бүгүн биз үчүн анчә қиммәтлик туюлмиған бу материяллар күнләрниң бир күни тарихимизни йорутуп бериштики бир мәнбә болуп қелиши мүмкин.

Шиветсийидики Уйғурларға мунасивәтлик материяллар асасән төвәндики6 орунға мәркәзләшкән.

1-Лунд онверситити күтүпханиси

Лунд онверситити шиветсийәниң җәнубидики оттурһал шәһәр лундқа җайлашқан болуп, гостав ракуйт, гуннар ярриң қатарлиқ Уйғуршунаслар бу йәрдә оқуған вә хизмәт қилғанлиқи билән мәшһурдур. Һазир бу онверсиититниң йәр асти күтүпханисида «гуннар ярриң сақланмилири» намида 560 парчә қол язма материял сақланмақта. Бу материялларни гуннар ярриң қәшқәрдә турған мәзгилдә Уйғурларниң қоллиридин наһайти әрзан баһада сетивалған вә керәксиз гезит парчилириға тигишивалған. Бу материяллар Уйғур, әрәп, парис тиллирида йезилған болуп, әң балдури -16әсиргә аит болса кийинкиси -19 әсириләргә аиттур.

Бу қол язмиларни мәзмун җәһәттин инчикә тармақ түрләр буйичә ипадиләш қийин болсиму, әмма чоң җәһәттин төвәндикидәк бирқанчә түрләргә бөлүшкә болиду. -1 Рисалә типидики қол язмилар, -2тәзкириләр, -3һекайәтләр, -4диний түс алған һәр хил пүтүк, дуа, қиссә вә қолланмилар, -5тарихи әсәрләр, -6шеир, ғәзәлләр, -7әдәбий әсәрләр, -8башқа һәр хил тимидики әсәрләр.

Бу қол язмиларниң тәпсилий тизимлики лунд онверситити тор бекитиниң «гуннар ярриң сақланмилири» намидики тор бетигә тәпсилий қуюлған болуп, һәммә қол язмиларниң муқависи вә биринчи бетиниң фотокопийсини көргили болиду.

2-Стокһолм онверситити күтүпханиси

Стокһолм онверситити стокһолум шәһириниң шәрқ тәрипигә җайлашқан болуп, шеветсийәдики даңлиқ университетларниң бир һесаплиниду.

Гуннар ярриң өмүриниң ахирида өзи өмүр бойи йиғип, сақлиған икки миң парчидин артуқ Уйғурчә китап, гезит, журнал вә башқа материялларни стокһолм онверситтитиниң

Апторниң «Анамниң Әслимилири» намлиқ китабидин елинди.

оттура асия тәтқиқат мәркизигә һәдийә қилинған болуп, бу матирияллар мәктәп кутүпханисиға қуюлмай, оттура асия тәтқиқат мәркизи жайлашқан бинаниң астидики бир өйгә тизип қоюлған. Мән -2005йили вә -2007 йили бу матирияллларни икки қетим көрүшкә муйәссәр болған идим. Бирақ һазир стокһолм онверсититниң оттура асия тәтқиқат мәркизи тақиветилгәнлики үчүн, оттура асия тәтқиқат мәркизигә мәсул тәтқиқатчи биргит ханим һазир истанбулдики истанбул институтиға хизмәткә чүшүп, бу матириялларниң һәммисини истанбулға йөткәп әкәтти. Мән бу йәрдә полат қадирниң «өлкә тарихи» намидики тарихи китабини, -1933йили нәшир қилинған «истиқлал гезити»ниң тунҗи санини, шиңшисәй үрүмчидә ачқан һәбий мәктәпниң уқуғучилар қаидиси вә түрмә башқуруш бәлгилимилирини көргән идим.

3-Дөләтлик архипхана

Шеветсийә һөкүмәт архипханиси стокһолмниң шәһәр мәркизигә жайлашқан нопузлуқ архипханиларниң бери болуп, бу йәрдә Уйғурларға мунасивәтлик бир қсим қимметлик тарихий рәсимләр, һәрхил матеряллар, син лентилири вә үн лентилири сақланмақта. Архипханиниң матириялллар тизимликигә шәрқий түркистан намида бир түр ечилған болуп, униңда 159 қап матириялниң тизимлики берилгән. Һазир торларда коп учрайдиған Уйғурларға мунасивәтлик тарихий рәсимләрниң көпинчиси ашу архипханида сақланған рәсимләрдин кәлгән. Бу йәрдә сақлиниватқан Уйғурларға мунасивәтлик син лентилири әнгийәлик жамис әпәндиниң бирликтә һәмкарлишиши билән «шинжаң ведио прожекити» намида тәйярлинип, тор йүзидә көрәрмәнләр билән йүз күрүшти. Жамис әпәндиниң кийинки қетимлик шеветсийә сәпиридә бу архипханида сақлиниватқан Уйғурларға мунасивәтлик үн лентилирини оқурмәнләр билән йүз көрүштүрүш мәқсидидә елип кәткән иди, бәлким уларму һазир тор йүзидә илан қилинған болуши мүмкин.

4-Етнографийә музийи

Етнографийә музийи стокһолмниң ғәрбий шималиға жайлашқан даңлиқ музийларниң бири болуп, униңда һәрхил милләтләрниң тарихи, мәдәнийәт, әнәниси вә яшаш шәклигә мунасивәтлик асарә-әтиқиләр көргәзмигә қуюлған. Музийда шеветсийәлик екиспидитсийичи свен һедин үчүн мәхсус бир бөлүм ажиртилған болуп, бу бүлүмгә свен һедин тарим ойманлқидин, тәклимакан қумлуқлиридин, қәшқәр, хотән, чәрчән, чарқилиқ бостанлиқлиридин байқиған вә қезивалған асарә-этиқә байлиқлиридин өрнәкләр қуюлған. Бу йәрдә Уйғурларниң әждатлири ясиған сапал қачиларни, тоғрақтин ясиған яғач оймиларни вә қәдимий рәх парчилирини учритишқа болиду.

5-Шиветсийә миссийонерлар архипханиси

Шеветсийә миссйонерлар архипханиси Уйғурларға мунасивәтлик зор миқтардики матириялллар сақлиниватқан йәнә бир архипхана болуп, бу йәрдики матириялллар узақ йиллардин бери рәтләнмәй ташлинип қалғанлиқи үчүн кишиләрниң билиш даирсидин чәттә қалған. Доктур әсәт сулайман -2004йили бу йәрни зиярәт қилған тунҗи Уйғур зиялиси болуш сүпити билән Уйғур жамаитигә ашкарлиғандин кийин бу йәрни зиярәт қилидиған вә бу йәргә қизиқидиғанларниң сани барғанчә көпәймәктә. Бу йәрдә Уйғур тилида йезилған бир қисим қол язмилар, алдинқи әсирниң башлирида қәшқәр басмиханисида бесилған һәр хил китаблар вә башқа буюмлар болғандин сирт Уйғурларға мунасивәтлик йәнә бир түркүм рәсимләр сақланмақта. Архипхана учурлиридин мәлум болушчә, арихпхана бу йил -1айдин башлап бу матириялларни рәтләш, тизимлаш вә компуйотурға елиш хизмитини башлиған болуп, архипхана амбрида пилйонка лентида сақлиниватқан йәнә бир түркүм ашкарланмиған йеңи рәсмләр компиютерлаштурулған вә қәғәз йүзигә чүшүрүлгән. Әмма архипханини көчүрүш сәвәбидин архипханидики бир қисим матириялларни һөкүмәт архипханисиға тапшурувәткән.

6-Шеветсийә музика архипханиси

Шеветсийә музика архипханиси шеветсийәдики әң асаслиқ музика архипханилириниң бири болуп, бу йәргә Уйғур сәтәткари күрәш султан көсәнниң йиғип сақлиған матириялллири, қол язмилири , шәхсий хәт- чәклири, музика әсәрлири, сәнәт буюмлири вә музика әсваплири қуюлған. Күрәш көсәнгә мунасивәтлик барлиқ учурлар архипханиниң компиютериға киргүзүлгән болуп, күрәш көсән тоғрилиқ учур издигүчиләр у йәрдин бималал тапалайду. Күрәш султанниң «әркәк су» намидики нахша лентиси шиветсийәдики хәлқ музикилирини баһалашта 2011 - йилдики әң надир он үн лентисиниң иккинчиси болуп баһаланди.

Гумилиқларниң Бир Қисим Турмуш Вә Ишләпчиқириш Адәтлири

Гуннар Ярриң (Шиветсийә)

Әсәрниң әслигә һүрмәт қилинған һалда, әсли тирансикирипсийә тәрҗимиси берилди.

1

Өлтүргән қойниң бижәкниң төпидики йәллини пистан дәйду. Әмма қой боғаз болап 5-6 айлик болғанда қойниң йәллиси пәйда болапту, туғутқан вақти йеқилишипту дәйду.

Навайлар тоғрап бу қойниң пистанида гөшт гирдә яқиду. Кала боғаз болап қалса я мозай чоңоп қалса каланиң сүти тирилип кетиду. Кала буқа тиләп қапту, буқа калани ашти я ашалмиди дәйду. Әгәр калани буқа ашсә, кала буқадин чиқипту дәймиз, әгәр ашалмиса кала буқадин чиқмапту дәймиз.

Айғир байтални чапти дәймиз я чапалмиди. Әгәр айғир байтални чапсә, байтал боғаз болапту, чапалмисә, байтал тутулмапту дәймиз.

Қошқар қойни қоғлади я қоғлиялмиди дәймиз. Әгәр қойни қошқар қоғлиған болса, қой қошқардин чиқипту, я боғаз болапту дәймиз, қоғлиялмиса, қой техи қошқардин чиқмапту, я боғаз болмапту дәймиз.

Ишәк һаңги тиләп қапту, ишәкни һаңги чапти дәймиз. Ит қанҗиқ қусупту дәймиз. Қанҗиқ итниң кәйнидин сәккиз он ит әргишип сәккиз он күн йүриду. Сәккиз он күндин кейин қанжук қусуп болапту дәймиз. Қанҗиқ билән ит илишип қапту дәймиз. Мүшүк ма волапту дәймиз.

Бир һекайә бар, мүшүк илишқанни көгән адәм, сәйиғ отниң йилтизини тапқан адәм падиша болутмиш дәйткән би гәп ба. Тохани хораз басти, кәптәму басти дәймиз.

2 - Алтә шәһәрдә өй етишниң баяни

Әввәл өй етудуған йәрни байләр чаңдетип жай аччиләрни қичқирип әпкелиду. Жай аччиләр йәрни чизиләп (өлчәп)бақип «бай, бу йәргә бир йүйүшлүк айван сәрай ашханә, қазнақ сиғиду. А бужәккә истибраханә салимиз, дәрвазиниң оң тәрипигә бир пешайван билән бир дәһлизлик қош меһманханә салсақ яхши боләду» дәйду.

Бай дәйтки: «мениң хиялимда меһманханини ташқириға салмақчи идим, буниң ичигә меһманханини салсақ бәк тарчук боп қалиду». Жай аччи дәйтки:«йоқсу бай, мән болмайтқан ишни һәргиз өзлиргә демәймән. Тәхи қазнақниң төписигә бир балаханә қилимиз. Һәргиз қоқмисла, бир ахтаханә һәм пүтиду» дегәнкин «әмисә яғач кәссә!, Йол тәйәптики йәғачтин оттуз йәттә соқума чиқарсила, андин байниң булуңдики яғачтин қирик үч тал жайгә чиқиду. Жигимә сәккиз тал синжә чиқармики тоққуз йүз әлләк тал васадин. Бир йерим йилчә болди тәйяр қилдуруп қойғантим. Өйниң улини түзләп қойдиңлиму бала? Андағ боса бәшмиң пишқиш, йәтмишмиң хамқиш йетәрму?», «Йәтмәс, пишқиштин он икки миң пишуруп бәсун», «сәрай өйни васажуп қип бәслә, ашхана билән қазнақни васа дәмян қип бәслә, лекин устам бәк мәзмут босун!, Соқуминиң астиға йоған таш қойимиз, болмиса олтурушуп кетиду».

«Өйни читлаймиз. Совақчи барат ахунға дәп қояң, йенчигә совақни тик гәж қилимиз. Патяқ өйни пүткүзли, мән пулни жик беримән, силә һәм жиқ күч чиқириңлә».

Бай бу гәпни қилғандин, улар кейин шундақ иттик иш қила-қила муз тутушқа йеқин өй пүтүп болди.

Бу устамлар, ишләмчиләр«вай һажим, әмди өзлирини өйлийгә көчийәп әпчирип қояп андинкин кетимиз» дәйду. Андин өйни сүпүйүп, су сепип, зилчә гиләм кигиз кечәк, чинә чәйнәк, көпә кечәк, тәхсә пәхсәләрни өйгә әпчип, ямчақтики гүлләрни йәрләрдә қояп қата-қата турдилә. Байму уларниң қилғиниға хош болап алдиға жигимә сәр, кәйнигә он сәргичә симкардин башқа пул иам қилиду.

3 - Бир қисим балилар оюнлири: ода катәк

Ода катәк дәп кичик балаләрниң ойнатқан оянлири бар. Йәтә сәкиз бала қолиғә нирдин калтәкни алип һәр бири бирдин катәккә калтәкни тиқип турәду. Андинкин бөләк бир бала қолиғә бир топни алип нәяқтин одә кәтәккә атәду. Топ ода катәккә кисә балаләр һәр бири өзиниң орнидин йөткүлүп йәнә бир катәккә калтәкни иттик тиқиваләду. Әгәр калтәкни тиқиваламаса, калтәкни катәккә тиқивалалмиған бала топни алип у йәнә топни одә катәккә атәду. Одә катәкниң чөгүсидәки бала қолидәки калтәк билән топни катәккә киргүзмәй калтәк билән уруп яндуруп атәду. У бала нәччә мәррә топни одә катәккә киргүзәлмәй топ атип қийналәду.

4 - Гүл туттуқ

Гүл туттуқ оянда сәкиз он бала бир тал гулни я башқа бир нәрсәгә гул ат қояп, биси гулни қолиғә алип йәнә биригә гул тутуң дәп қолидәки гулни бейтту.

У бала қолиғә гулни алип, «бу гулниң ати немә?» Дәп сорайтту. Гул тутуп бәргән бала «бу гулниң ати әнбәргул» дәйтту. Йәнә биригә тутуп берииту. Гулни қолиғә алип «гулниң ати немә?» Дәйтту.«Гулниң ати қизил гүл» дәйтту. Йәнә бири йәнә биригә тутуп бериту. Гулни қолиғә алип, «гулниң ати немә?» Дәп сорайтту. Һасил калам шу тәрикидә ойнап, шу оянниң ахиридә ейди балди дегән гулниң етини бири дәп қалса, «һә болди, болди»

дәп у балини «тошқан тәптә қилиңлар» дәп оиндәки балаләрниң чоңи буруйду. Бир бала қопап нәш мәррә тошқан тәптә қилиду. Йәнә бири еизиқип кәтсә сүрәтини тамға тартиңләр дәп буруйду. Бири ағизға су алип езиқип кәткән баләни ялаңғилап, тамға кәйнини қилип турғузуп, су пүркәйду. Тамға сүрәтини тартқан баләниң сүрәти тамға түшәду.

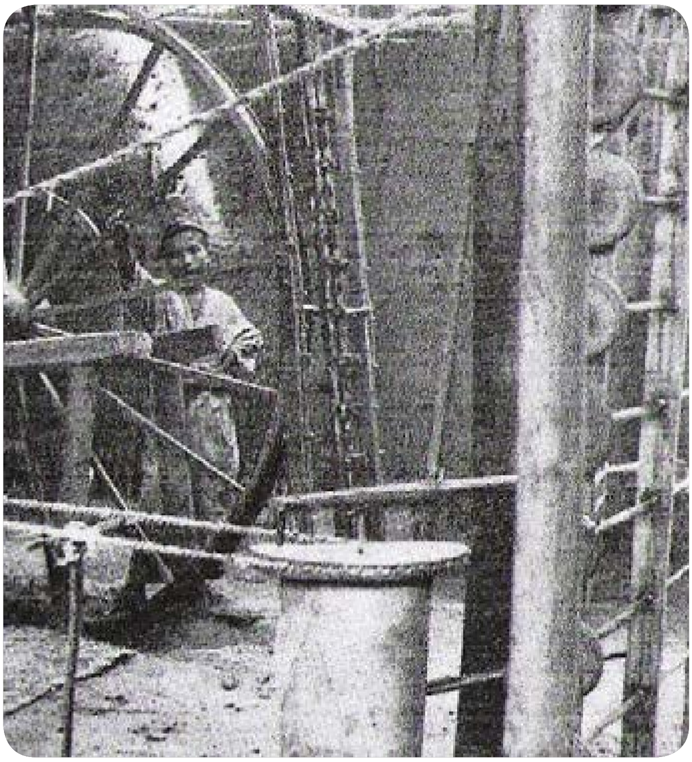

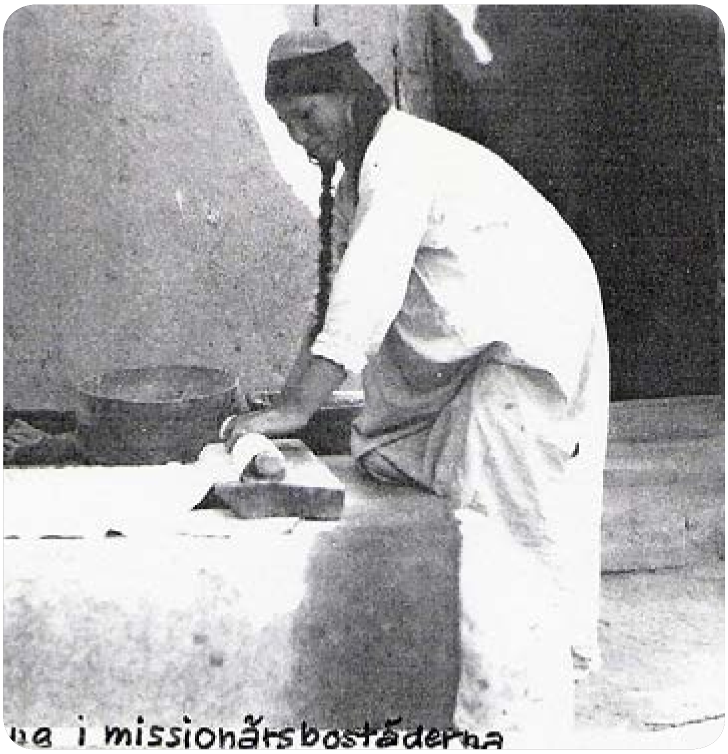

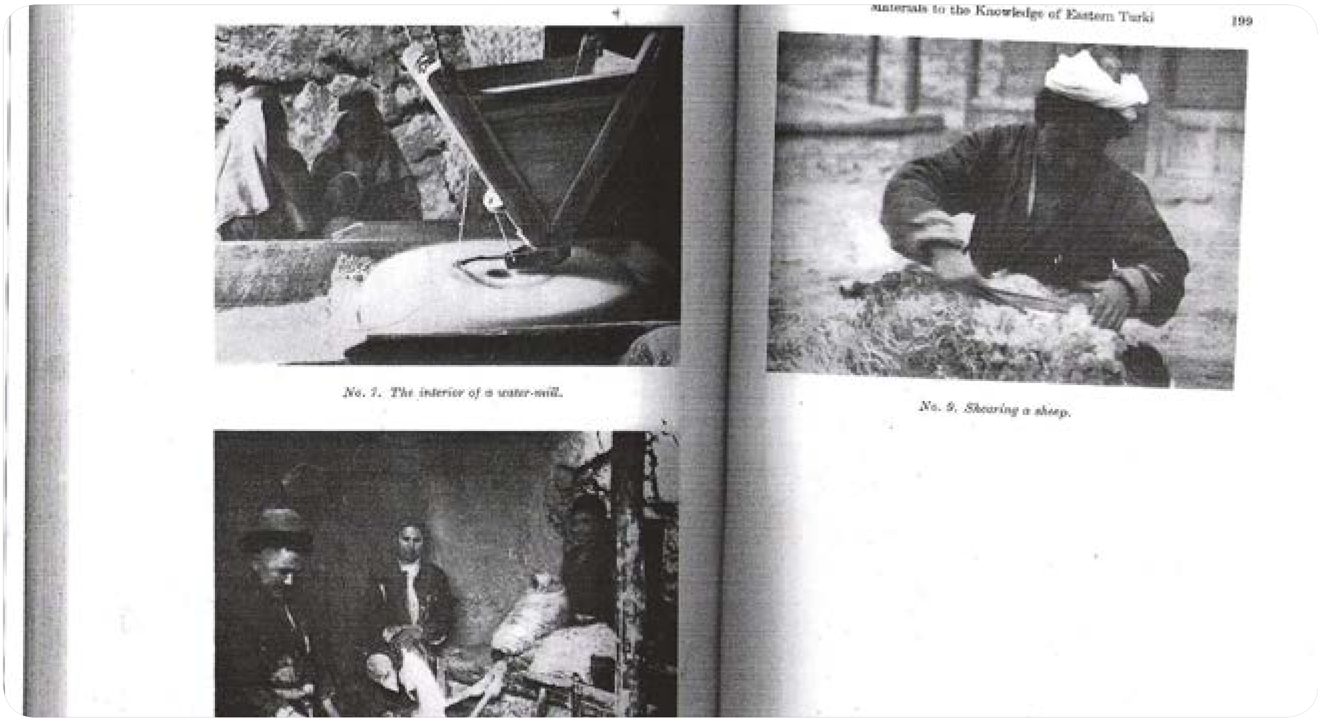

Гумида Тартилған Сүрәтләр

Зулһаят Өткүр тәйярлиған (Шиветсийә)

Икки Шеир

Пәридә Нияз (Германийә)

Бу Дәрдимни Аңлиған Барму?

Атмиди таң етилди ташлар,
Ата болмай кесилсә башлар,
Атни мингән қени шу яшлар?
Бу дәрдимни аңлиған барму?

Әлни сөйгән әлгә қанмиди,
Әл тапқини әлдә қалмиди,
Әр чириқи әлдә янмиди,
Бу дәрдимни аңлиған барму?

Бовақ йиғлар сүтсиз ач келп,
Бовай иңрар сусиз бир ғерип.
Бағ һойлилар буланди булинип,
Бу дәрдимни аңлиған барму?

Белиқларни айрип сүйидин,
Бағвәнләрни тиз- қиридин.
Билимликни һәтта женидин,
Бу дәрдимни аңлиған барму?

Күнләр өтәр дәрду- ғәм билән,
Көңүл зидә толмас кәм билән.
Бизму инсан охшаш сән билән,
Бу дәрдимни аңлиған барму?

Висал

Ливидин шәрбәт кетип жам билән сунди жанан,
Һөснигә бақтим күлүп" кәлди" дәп күткән заман,
Бәрдиму дора илаж ләйлитәр көктә шуан,
Турнидәк учтум самада қалдуруп йәрдә пиған.

Көзлири сүзүк булақ бақимән тоймай қарап,
Һөсни гүл назук чимәнниң ишқида болғач кавап,
Вәслигә йәтмәк жананниң мүшкүли жәбри азап.
Түн улап таңларға йәттим кәлмиди бир хуш жаваб.

Каккуки наләсидин зәйнипим тапти хәвәр,
Ашина болған көңүл саһиби күткән мәһәл.
Назиним кәлди сәһәр мән гоя куштум зәпәр,
Атлинип мәнзилгә дағдам бағлидим мәһкәм кәмәр.

Бу көңүл висалға йәтти һәр тәрәп хушбуй ипар,
Сөйгимиз ачти чечәк та әбәт гүлләп яшар,
Мәдһийә яңратти булбул күйигә муңлар қатар,
Кәң жаһан чүшти самаға от күяш нурлар чачар.

Әй Хәлқим!

Җибран Хәлил Җибран (Ливан)

Әй хәлқим! Силәр мәндин зади немә күтиватисиләр?
Қуруқ вәдиләрдин ялған сөзләр билән безәлгән сарайларни вә шерин чүшләр билән қопурулған
Һәйкәлләрни ясап беришимни күтиватамсилар?
Яки каззап ялғанчилар қурған биналарни бир чит қилишимни, рияхор пәскәшләр қопарған
Тамларни өрүветишимни күтиватамсиләр ?
Әй хәлқим! Силәргә зади немә қилип бирәй?
Юртуңларда кәптәрдәк үнләйму яки өз вәтинимдә ширдәк һувлайму?
Силәргә нахша ейтип бәрдим, лекин силәр нахшамға җөр болуп уссулға чүшмидиңлар!
Алдиңларда йиғлап бәрдим лекин силәр йиғлимидиңлар!
Бирла вақитта һәм күлүп һәм йиғлап беришимни күтиватамсиләр?
Роһиңлар ечирқап кетиватиду...
Мәрипәт озуқлири сайниң тешидинму көп турупту лекин силәр һечнәрсә йемәйватисиләр.
Қәлбиңлар тәшналиқта...
Һаятлиқ булиқи сақийниң қулидики мәйдәк өйүңлар әтрапида айлинип еқиватиду.
Немишқа бир ютум болсиму ичмәйсиләр?
Деңиз сүйи азийиду көпүйиду.
Ай кәмийиду, толиду.
Заманниң йези болиду. Қиши болиду...
Лекин һәқиқәт өзгәрмәйду, йоқалмайду, сунмайду.
Немишқа һәқиқәтниң йүзини сәтләштүрмәкчи болисиләр?
Тулун айниң җамалини, юлтузларниң һәйвитини көрситәй дәп түн ниспидә чақирсам
орнуңлардин
Һолуққан һалда туруп, қиличиңларни суғуруп, нәйзәңләрни көтүрүп: биз елишидиған дүшмән
Қени дәп җар селиватисиләр.
Таң сәһәрдә дүшмән атлиқ вә пиядә ләшкәрлири билән киргәндә силәрни чақирдим, лекин
Силәр уйқуңлардин ойғанмай ширин чүш деңизиға ғәрқ болуватисилар.
Дунияниң башқа мәмликәтлирини көрситип қуяй дәп тағ чуққисиға чиқайли десәм силәр: ата-
Әҗдадлиримиз мушу җайда яшап, мушу җайда өлүп йәнә мушу җайға дәпнә қилинған турса
биз
Уларни ташлап улар бармиған йәргә барамдуқ дедиңлар.
Түзләрңләрни сәйли қилайли, земинниң алтун-көмүш хәзинилирини көрситәй десәм силәр: у
Йәрдә қарақчилар йошурнуп туриду, дәп җавап бәрдиңлар.
Деңиз, байлиқлирини ташлап қойған қирғақларға барайли десәм силәр: деңиз шавқуни
роһимизни
Қорқутса долқуни тенимизни шүркәндүридикән дедиңлар.
Әй хәлқим мән силәрни сөйәттим, лекин сөйгүм маңа зиян елип кәлди. Силәргә болса
Һечбир пайда йәткүзәлмиди...
Аҗизлиқиңларға һесдашлиқ қилған идим, әксичә һесдашлиқим аҗизларни көпәйтивәтти.
Бихудларниң санини ашурвәтти.

Һаятиңларға болса һечқандақ өзгәртиш елип келәлмиди...
Харлиқиңларға, бошаңлиқиңларға йиғлиған идим, яшлирим гөһәрдәк сап иди. Бирақ йешим
Қасмақ кирлириңларни юялмиди әксичә мени көз қарчуқимдин айриди.
Әй хәлқим силәр мәндин зади немә күтиватисиләр?
Тенч су йүзидә чирайиңларниң шолисини көрситип куюшимни күтиватамсиләр?
Буяққа келиңлар, ойлинип беқиңлар!
Қоркунч бешиңларниң түкини қумдәк қиливәтти.
Бидарлиқ көзүңларни кор қилди. Көзүңлар бәәйни қараңғу оңкүргә охшап қалди.
Қоркунчақлар мәңзиңларни силап қойған иди мәңзиңлар камарға охшап қалди.
Өлүм левиңларға сүйүп қойған иди левиңлар күзниң япрақидәк сарғийип кәтти.
Һаятлиқ-яшлиққа һәмраһ ирадә.
Һаятлиқ-қиранлиққа дост тиришчанлиқ.
Һаятлиқ-қерилиққа тәвә һекмәт.
Бирақ хәлқим силәр қери, ажиз туғулуп қалдиңлар.
Инсанийәт тағ сирлирини деңизларға төкидиған, ретимлиқ һалда етилип еқиватқан гөһәр дәря.
Әмма силәр әй хәлқим-шамал қар үстигә чечиватқан қум данчилири.

Әрәбчидин Уйғуруллаһ тәржимиси

Анамдин Алған Дәрсләр

Рупи Каур (Канада)

Аңлаш һәққидә болунғанда сөз,
Анам өгәтти тимтас турушни.
Үнүң басса гәр авазлирини,
Қандақ аңлайсән уларни, деди.

Сөзләш һәққидә тохталғанда у,
Чинлиқта мәһкәм тур деди һәр рәт.
Ағзиңдин чиққан һәр бир еғиз сөз,
Мәсулийитиң өзүңниң пәқәт.

Адәм болуштин сөз ечилғанда,
Бол деди пахта, төмүр тәң анда.
Юмшақлиқ лазим кенип яшашқа,
Қаттиқлиқму һәм, ғалип чиқишқа.

Таллаш һәққигә кәлгәндә нөвәт,
Миннәтдар болуп, қил деди пәрваз.
Бунчә пурсәтләр, маңа сунулған,
Һич һәм болмиғач, уңа имтияз.

Енгилизчидин тәржимә қилғучи:
Дилдуз Телман (Америка)

Рубаийлар

Муһәммәдимин һажим

Қарима һаятқа үмидсиз, хамуш,
Қисмәтләр кәлсиму саңа қошму қош.
Сән миһман дуняға, қисмәт һәм шундақ ,
Йоқ һечвақ миһманда мәңгүлүк қонуш .

Бу дуня бир деңиз, аилә кемә ,
Кемигә чиқмайла яшидим демә .
Сән унда кемичи, қолуңда палақ,
Биләмсән ундақта вәзипәң немә?!

Бу һаят келиду пәқәт бир нөвәт ,
Қәдирлә һаятни, көрсәткин һиммәт.
Кәткәндә дунядин ядлинай десәң ,
Из қалдур һаятта, әлни хурсән әт .

Гәр болса қолуңда бирәр тал урук ,
Тик уни, дунядин кәтмигин қурук .
Ишлигән чишләйду , һәқиқәтқу бу ?!
Шундақла әл ичрә болар йүз йоруқ .

Ойлиғин, кәлди һәм кәтти көп карван ,
Тапмиди һечбири мәңгүлүк дәрман.
Һәрвақит учқанда чүшүшни ойла,
Сениңки райиңға бақмас бу дәвран.

Керилмә! Елиңгә бәрмәйла һеч нәп,
Өтмисун бу өмүр су ичип, нан йәп .
Һаяттин изсизла кәтсәң мубада,
Жиназаң алдида хәлқ түзмәс сәп.

Бу дуня биз үчүн қоналғу пәқәт,
Ким дәйду: яшаймән әбәдий әбәд ?!

Әгәр сән мәңгүлүк һаят издисәң,
Сайә бәр хәлққә көңлини шад әт.

Адәмсән дуняда адәмдәк яша,
Әжриңдин чөлләрдә бостанлар яса,
Һаятиң қорсақниң ғемила болса,
Болисән бәәйни қәдирсиз паша.

Инсан у, яхшилиқ, иһсанниң қоли,
Хәлқиңгә бол чақар, пути һәм қоли.
Хәлқниң отида көйгин һәр ләһзә,
Билсәң шу һәқиқий яшашниң йоли.

Йәткүзмә һечқачан өзгигә азар,
Билгин, дилазардин худаму бизар.
Авамниң нәзридин чүшсәң шу сәвәп,
Солишип гүллириң, ечилмай тозар.

Нә һажәт өзгигә хош – хош әтмикиң,
Хош – хоштин келәмду қутқа йәтмикиң.
Бәл руслап маңалмай , яшап йүргичә,
Хопраққу дунядин бәдәр кәтмикиң.

Қәсир сал төһпәңдин әвлад қәлбигә,
Шам яққин , нур бәрсун йирақ этигә.
Излириң қиңғир боп қалса һаятта,
Миң қарғуш мирастур нәврә – чәвригә.

Гәр әлни көл десәң, сән унда белиқ,
Вә яки әл деңиз сән кичик кейиқ.
Демәкки , тәқдириң әлгә бағланған,
Елиңгә һөрмәт қил, елиңдин һейиқ .

Уйғур Рәссами Һашим Қурбанниң "Гүзәл Сәнәт Әсәрлири" Көргәзмиси Ечилди

2018 -Йили 27 -майдин 30 - майғичә Шиветсийә пайтәхти Стокһолмда Қазақистанлиқ даңлиқ Уйғур Рәссами Һашим Қурбанниң (Hashim Kurban) «Гүзәл Сәнәт Әсәрлири» көргәзмиси өткүзүлди. Бир мәдәнийәтниң узунғичә мәвҗут болуп турушида мәдәнийәтниң тарқилиши интайин муһим. Уйғурлар тарихтин буян мәдәнийәт алмаштурушниң намайәндисини яритип кәлгән болуп, яврупа галлерилиридә Уйғур рәссаминиң әсәрлириниң орун елиши Уйғур мәдәнийити вә тарихини дуняға тонутушта муһим әһмийәткә игә. Көргәзмә җәрянида тамашибинлар рәссамниң өзгичә сәнәт әсәрлиридин һузур елип, Уйғурларниң қәдимки мәдәнийити вә өрп адәтлири билән тонушуп чиқти вә рәссамға юқири баһалирини беришти. Һашим Қурбан әсәрлиридә коюқ миллий пурақ билән модернизимлиқ услуб яритиш бириккән болуп, наһайити юқири бәдиий қимметкә игидур. Һашим Қурбанниң әсәрлиридә турмуш пуриқи күчлүк болуп, Уйғурларниң күндилик турмуши вә иҗтимаий һаяти әкс әттүрүлгән. Әсәрләрдин қәшқәр қәдимий кочилирини, нан йеқиватқан аниларни, қапақ көтүргән бовиларни учраткили болиду. Рәссамниң қапақ сәнити иҗадий әсәрлириму нәпис вә көркәм болуп, Уйғур тарихи вә өрп адәт, етиқадлиримизни қапақ үстигә мужәссәмлигән. Аддий қапақ үстигә өзиниң йүксәк маһарити билән, Уйғурларниң диний етиқади, тарихий қәһриманлири, яшаш муһити қатарлиқ мәзмунларни қондурған. Рәссамниң бу хил қапақ сәнити иҗадийити қазақистан "Геннис" рекорди қамусиға киргүзүлгән. Рәссам Һашим Қурбан 1957

-йили Ташкәнттә туғулуп, кейин Өзбекистан сәнәт университетини тамамлиғандин кейин, 1961 -йилидин етибарән Қазақистанда яшап кәлмәктә. 2005 -Йили «Илһам» мукапатиға еришкән болуп, униң әсәрлири көп қетим дөләт ичи вә сиртида мукапатка еришкән. 2013- Йили, лондонда өткүзүлгән сәнәт көргәзмисидә 3 -дәрижилик мукапатқа еришкән. У қазақистан рәссамлар академийисиниң әзаси, Қазақистанниң «Тәһпикар» шәрипигә мувәппәқ болған. Рәссамниң әсәрлири Қазақистан Музийи, Америка, Германийә, Пайонийә, Франсийә, Шиветсийә Вә Шиветсарийә қатарлиқ дөләтләрдә бәзи шәхс вә музийларниң игидарчилиқида сақланмақта.

Зулһаят Өткүр(Шиветсийә)

Сәнәткар Һашим Қурбанниң көргәзмигә қоюлған бир қисим әсәрлири

Алмутада Уйғур Ана Тилиға Беғишланған Фестивал Өткүзүлди

2018-Йили ноябирда, ноябир алмута шәһиринин чайковский намидики музика мәктипиниң мәдәнийәт өйидә «ана тил демәк-хәлқимни сөймәк» намлик жумһурийәтлик тунжи кетимлик фестивал болуп өтти.

Улуғ тилчи мәһмут кашғәри туғулғанлиқиниң 1010 йиллиқи вә мутәпәккур Йүсүп Хас Һажиб туғулғанлиқиниң 1000 йиллиқиға беғишланған бу паалийәт Алмутадики «Аламәт» филим ишләш мәркизи, Уйғур миллий бирләшмиси вә «Шәбнәм» Ханим-Қизлар кулуби тәрипидин бирликтә уюштурулди. Фестивалға оттура вә алий мәктәп оқуғучилири, яшлар иштирақ қилди. Мәзкур фестивални Алмута вилайәтлик һөкүмәт, Алмута шәһәрлик билим бериш бөлүми, «мир» нәшрият өйи, «пәрваз» иҗрачилар бирләшмиси вә башқилар қоллап-қуввәтлиди.

«Ана Тил Демәк-Хәлқимни Сөймәк» намлиқ бу фестивалини пешқәдәм зиялий, педагогика пәнлириниң намзати Йемелян Һошуроф киришмә сөз билән башлиди. У һәр бир хәлқниң өз ана тилини милләт сүпитидә сақлап қелишниң интайин муһим икәнликини, Қазақистан Уйғурлириниң миллий маарип, мәдәнийәт-сәнәт, әдәбият вә башқа саһәләрдә елип бериватқан паалийәтлириниң биринчи нөвәттә әнә шуниңға қаритилғанлиқини оттуриға қойди. Андин риясәтчи Кәлбинур Розийева фестивал шәртлирини чүшәндүрүп, оқуғучиларни һәм бәлгиләнгән баһалиғучиларни мусабиқә саһәлири бойичә бөлди.

Фестивал шәрти бойичә оқуғучилар әдәбият, сәнәт, тәсвирий сәнәт саһәлири бойичә мусабиқигә чүшти. Буниң тәркибигә шеир ядлаш, илмий мақалә вә һекайә йезиш, ана тил, ана юрт, ана вәтән һәққидә нахша иҗра қилиш, «Бүйүк Намайәндилиримиз», «Мениң Әждадим», «Биз Әждадлар Вариси» темилири бойичә рәсим сизиш қатарлиқ түрләр киргүзүлди. Фестивалға Алмута вә Чимкәнт шәһәрлири, Алмута вилайитиниң Панфилоф, Уйғур, Әмгәкчиқазақ наһийәлиридин болуп 170 кә йеқин оқуғучи қатнашти.

Фестивал йәкүни бойичә ғалиб чиққан балилар Мәһмуд Кашиғәри вә Йүсүп Хас Һаҗипларниң рәсимлири чүшүрүлгән хатирә совғатлири вә пәхрий ярлиқлар билән тәқдирләнди.

«Ана Тил Демәк-Хәлқимни Сөймәк» дәп аталған бу фестивални бир қатар яш сәнәткарлар қоллап-қуввәтләп, өзлириниң нахшилирини, уссуллирини тәкдим

қилди. Уларниң арисида Гүлсәнәм Мәшурова, яш чолпан Ирадә Мамутова қатарлиқ нахшичилар, «Долан» вә «Дилбәр» миллий уссул ансамбиллири болди. Мәзкур фестивалға оқуғучилар, ата-анилар, устазлар вә башқилар болуп, 300 дин артуқ адәм қатнашти.

«Издиниш» журнили бу сандин башлап, бу паалийәткә қатнашқан укуғучиларниң әсәрлири оқуғучиларға атанған «Ғунчилар» сәһиписидә елан қилиниду.

Ойған (қазақистан)

Паалийәттин көрүнүшләр

«Уйғурларға Нәзәр» Журнили

«Уйғурларға нәзәр» дуня мәдәнийәт мәркизи болған Фирансийәниң пайтәхти Парижда 2013 -йилидин бери нәширдин чиқидиған болуп, Фирансузчә-Уйғурчә қош тиллиқ, йерим йиллиқ, сиясәтсиз вә дини харәктерсиз, илмий вә мәдәнийәт жорнили.

Жорнал қурулмиси Уйғурчә вә Фирансузчә тәһрир бөлүмлиридин тәшкилләнгән болуп, барлиқ мәсуллар, тәһрирләр вә техник хадимлар жорналда һәқсиз вә халисанә ишләйду.

«Уйғурларға Нәзәр» һазирғичә бирдинбир ғәрб тилидики Уйғуршунаслиқ жорнили болуп, йерими Фирансузчә, йерими Уйғурчә. Икки тилдики мақалиләр бир-бири билән асасән охшаш мәзмунда болуп, мәзмуни охшимиған мақалиләрниң йениға қарши тилдики қисқичә чүшәндүрүши берилиду. Жорнал җәмий 60 бәт болуп, әң чоң орун «илмий тәтқиқатлар» сәһиписигә берилгән. Бу сәһипидә Уйғуршунас, Хитайшунасларниң Уйғур тарихи, җәмийити, мәдәнийити һәққидики илмий мақалилири Уйғурчә вә Фирансузчә елан қилиниду. Қалған сәһипиләрдә тил дәрси (Уйғурчә вә Фирансузчә), Уйғур әдәбиятидин үзүндиләр, Уйғур райониға барған чәтәлликләрниң тәсиратлири, Уйғурларниң фирансийәдики һес қилғанлири вә Фирансийәдә яшашта билишкә тегишлик пайдилиқ учурлар берилиду.

«Уйғурларға Нәзәр» жорнили дуня миқясида 18 дөләткә тарқилидиған болуп, Фирансуз тили дөләтлиридин башқа йәрләрдә асасән Уйғурлар муштәри болмақта. Гәрчә йерими Фирансузчә вә йерими Уйғурчә болсиму, әмма ичидики мәзмунларниң әһмийити вә сүпити, шундақла башқа дөләтләрдики оқумушлук вә милләтпәрвәр Уйғурлиримизниң ғәрб тилидики бирдинбир Уйғуршунаслиқ жорнилини қоллаш истики жорнилимизниң башқа дөләтләрдә тарқилишиға түрткә болмақта.

«Уйғурларға Нәзәр» жорнилиға Фирансийәдә һазир онға йеқин университет муштәри болуп, уларниң кутүпханилиридин тапқили болиду. Буларниң ичидә Фирансийидики әң муһим али илим юрти болған Париж Сиясий Пәнләр Институти, Фирансийә Шәрқшунаслиқ Институти қатарлиқлар бар. Булардин башқа йәнә Фирансийәдики ички ишлар министирлики (көчмәнлик идариси), ташқи ишлар министирлики вә мәдәнийәт

министирликлириму журнилимизниң муштәрилири. Фирансийә сиртида, Фирансийә Оттура Асия Тәтқиқат Мәркизи (Қирғизистан), Фирансийә Анатолийә Тәтқиқат Мәркизи (Түркийә) қатарлиқларму бизниң асасий тәтқиқат һәмкарлиримиз. Булардин башқа, Фирансузчә-Немисчә Оттура Асия хәвәр тори новастан бизниң асаслиқ һәмкарлиримиздин болуп, һәр санимиздин бир парчә мақалини тор бетидә елан қилиду вә мәхсус биз билән һәмкарлишиш үчүн, пәқәтла Рус Оттура Асиясини Мәркәз қилған бу тор бетигә тәлипимиз бойичә 2013 -йилидин бери Қазақистан, Өзбекистан, Қирғизистан, Тажикистан Вә Түркмәнистанларниң йениға «Уйғур Районы» сәһиписини ечип, биз бәргән мақалини елан қилиду. Бу органлар үчүн жорнилимиз Фирансузчә бирдинбир Уйғурлар һәққидики ишәнчлик илми мәнбә һесаплиниду.

«Уйғурларға Нәзәр» жорнили басма нусха болуп, һәр бир сани 500 тал бесилиду вә басма вә почта һәққи үчүн, һәр бир қетимлиқиға 3000 Явро кетиду. Муштәри даиримиз кәң болсиму әмма муштәри санимиз һазирчә аз болғач (200 гә йәтмәйду), муштәри һәққи кетидиған чиқимға пәқәтла йәтмәйду. Уйғур тили тарихтики әң хирслиқ пәйтләрни бешидин өткүзиватқан мушундақ күнләрдә, вәтән сиртидики барлиқ Уйғурларниң ана тилни тәшвиқ қилидиған, тарқитидиған, үгитидиған барлиқ мәтбуатларни қоллап беришини, муштәри болуш арқилиқ болсиму, ана тилни қоғдаш күришигә қатнишишини үмид қилимиз. Уйғур тилида мәтбуатлар қанчә көп болса, Уйғурлар һәққидә мәхсус гезит-жорналлар қанчә көп тәсис қилинса, бизгә һәр җәһәттин яхши. Тилимизни қоғдашқа күч чиқирипла қалмай, йәнә хәлқарада, башқа милләтләр алдидиму, зиялийлири көп, билимни асаси күч вә қорал қилған мәдәний бир милләт икәнликимизни намайәндә қилғили болиду.

«Уйғурларға Нәзәр» журнилиниң муштәри һәқлири фирансийәдә 15.90, Явропа иттипақида 19.90, вә башқа дөләтләрдә 25.90 Явро болуп чәк вә тор арқилиқ рәсмийәтләрни төлигили болиду.

Чәк арқилиқ: Оғуз уюшмисиниң намиға каритип (төвәндики «Оғуз Уюшмиси» Фирансузчә йезилиши) йезип, бир парчә қәғәзгә йәнә исим-фамилиңиз, почта адрисиңиз, телефон номуриңиз вә елхәт адрисиңизни толдуруп, липапини төвәндики адирисқа әвәтсиңиз болиду.

Association oghouz, boîte n°25.

1-3 Rue frédérick lemaître 75020 paris.

Тор бетимиз арқилиқ : төвәндики бәткә кирип, пейпал арқилиқ муштәри болалайсиз :

www.oghouz.org/mushteri.html

Сүрәттә бурун нәшир қилинған «уйғурларға нәзәр» журнилиниң бәзи санлири.

Дил Рәйһан (Франсийә)

فاتىمەنىڭ شېئىرلىرىدىكى يېڭىلىلىك ئەپسۇنلىنىدىغان ھاۋاغا، رىتىم ئېمۇتاتان سۇغا، ئەمىيلىك قارا تۇپراققا ۋە قىزغىنلىق لاۋۇلداۋاتقان ئوتقا ئوخشايدۇ. بۇ شېئىرلاردا بىزنىڭ ۋۇجۇدىمىز بىلەن تەبىئەتنىڭ ۋۇجۇدىنى بىر-بىرىگە باغلايدىغان ئىپتىدائىي ئېلېمېنتلارنىڭ ئۇلۇغ بەرىمسى بار. ئۇلار ھاياتلىقىمىزنىڭ مۇقەددەسلىكى كۈيلەيدۇ؛ سەنئەتنىڭ تەبىئەتتىن كېلىدىغان ئەبىدىي كۈچىنى نامايان قىلىدۇ.

-ئەھتىمىن ئەلا

خۇسۇسىي ھېسسىي كەچۈرمىشلەرنىڭ خاتىرىلىرى بولغان بۇ شېئىرلاردا پەقەت فاتىمە سەيياھقىلا خاس بولغان بىر ئالاھىدىلىك ئەكس ئېتىپ تۇراتتى، بۇ ئالاھىدىلىك گويا بىر خرۇستال لوڭقا ئىدىكى، ئۇنىڭ ئىچىدە رەڭگارەڭ گۈللەردىن ھاسىل بولغان بىر گۈلدەستە بار ئىدى. بۇ گۈلدەستىدە ھەر خىل گۈللەرنىڭ خۇشپۇرىقىدىن بۆلەك يەنە دېڭىزنىڭ، ئەمۇدىنىڭ، شاكىلاتنىڭ ۋە يات ئەللەردىكى باشقا تۈرغۈن ئەرسىلەرنىڭمۇ پۇراقلىرى بار ئىدى. بۇ خرۇستال لوڭقىنىڭ گىرۋەكلىرىدىن يەنە خاتىرىلەرنىڭ قارلىق چوققىلىرىنى، ھېيتگاھ جامەسىنىڭ نەقىشلىرىنى ۋە تۇمەن دەرياسىنىڭ ئەگىمىلىرىنىمۇ بايقىغىلى بولاتتى. ئەڭ مۇھىمى، ئۇنىڭدىن مۇھاجىرەتتە ياشاۋاتقان بىر ئۇيغۇر شائىرەنىڭ ھېسسىي تەجرىبىلىرى چاقناپ تۇراتتى. دېمەك، فاتىمە سەيياھ مۇھاجىرەتتە شېئىر يېزىشنى بىلگەن بىر شائىرە ئىدى.

-تاھىر ھاموت

فاتىمەنىڭ شېئىرلىرىدىن ئۆزىڭىزنى كۆرۈپ قالسىڭىز ئەجەبلەنمەڭ. ئۇلار تەسەللىي بەرمەيدۇ، نەسىھەت قىلمايدىيۇ، ئۇلارغا ئەگىشىپ جاراھەتلىرىڭىزنىڭ ئېچىلىپ، مەلھەملىنىپ، ساقىيىپ قالغانلىقىنى، قەلب ئۇقسانلىرىڭىزنىڭ تولۇقلىنىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىسىز. چۈنكى بۇ قەلەمدە ئىنسانىيەتكە ئورتاق ئۇيغۇلارنىڭ ئەڭ نازۇك، ئەڭ ئىنچىكىلىرى بار.

-خەندان

قەشقەرنىڭ خالتا كوچىلىرىدا سېلىنغان ئىلھام كۆزنە لگۈسىنى تىتەلەر ئاتلاپ يات ئەللىك مۇھىتتا ياشاش، ئۇزۇن يىللار تەبىئىي پەنلەر تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىش داۋامىدا خوراتماي بىزگە ئىلھامبەخش مىسرالارنى سۇنغانلىقىدىن سۆيۈندۇم. قەلىمىگە بەرىكەت، ئىلىگىرىگە ئەپسىلىك يار بولغاي.

-دىلمۇرات ئابدۇقەييۇم

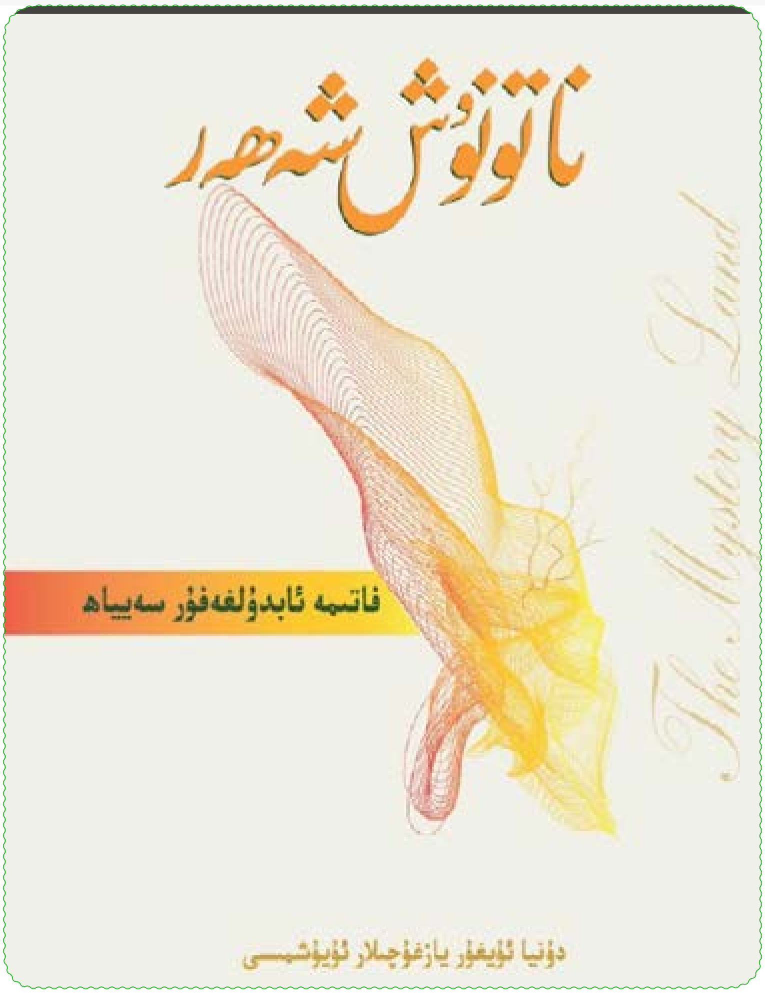

«Натонуш Шәһәр»Гә Тез Сизма

Асманда юлтузлар көп, биз намини билидиған вә есимиздә қалидиғини санақликла. Биз уларниң исмлирини анилиримизниң сөзләп бәргән чөчәклиридин, ривайәтлиридин аңлап билгән.

Уйғурларда «анилар бир қолида бушүкни йәнә бир қолида дуняни тәвритиду» дәйдиған бир гүзәл сөз бар. Бу жүмлиләр биздә аниларниң, ханим қизларниң орниниң биз үчүн қанчилик муһимлиқини испатлап бериду. Биз «Натунуш Шәһәр» ни уқуғинимизда ғәрп заманиви мәдинийитидә әркин үзиватқан бир Уйғур қизиниң қәлбидики вәтән сөйгүси, юрт, урук туққан, макан сеғинишлири һәмдә ғәлбә тәнтәнәсигә яндишип кәткән азаплиқ изтираплирини бир шаирниң қәлимидин чоңқур һес қилалаймиз.

Бу шеирлар Уйғурниң тәпәккур билән дуняни айлинип ахири Тарим вадисиға келип тохтайду. Бу шеирлар пәқәт әдәбият тәтқиқатчилирниңла әмәс, кәң Уйғур оқурмәнлириниң чоқум бир оқуп чиқишиға әрзийду дәп қараймән. Ишиниммәнки Фатимә Сәйяһ ханим бу китаби арқилиқ бизниң азаплиримизни азрақ болсиму йиниклитип қалса әҗәп әмәс. Мениң сөзлигинимдин көрә йәнила сизниң «Натонуш Шәһәр«ни уқуғиниңиз әвзәлдур.

Мутәллип сәйдулла(норвегийә)

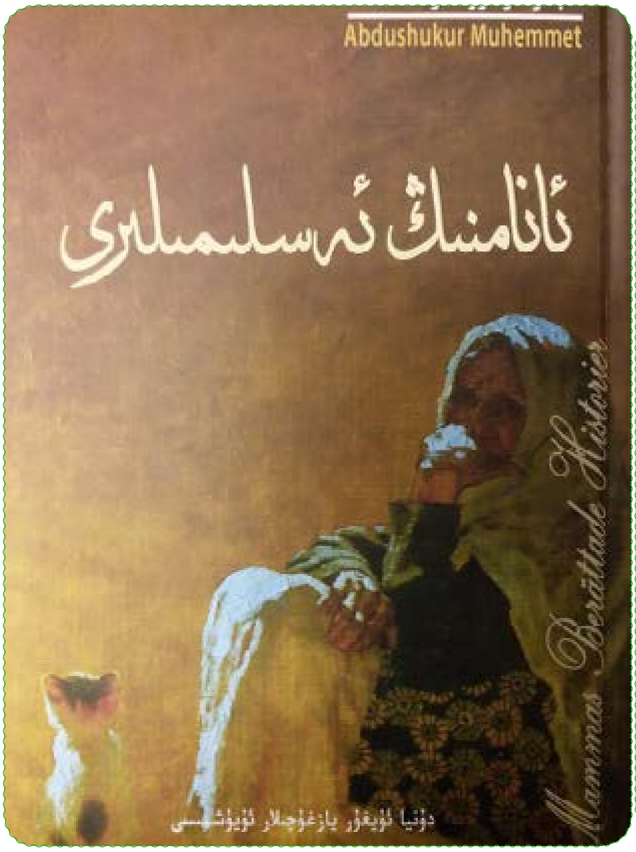

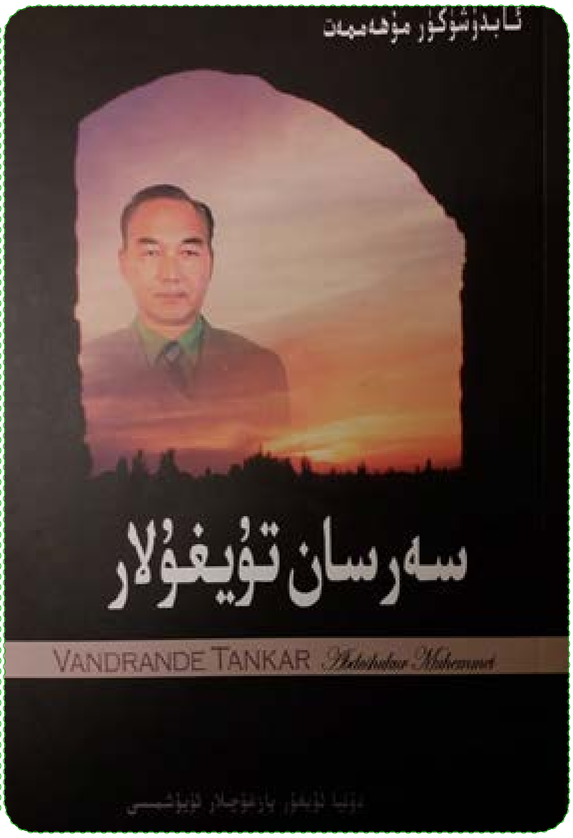

У «Сүкүтти» Сөзлигүчи

Мән уни Үрүмчидики вақиттила тунуйттим. Гезит журналларда әсәрлирини укуп тураттим, аридин узун өтмәй униң чәтәлгә чиқип кәткәнликини аңлидим. Тәқдирниң қисмәтлири билән мәнму мусапирчилиқ һаятиға йол елип қалдим. Кейин билсәм иккимиз қошна дөләттә икәнмиз йәнә тепишивалдуқ, пат-пат телфун қилип шеирийәт, әдәбият тоғрисида узун-узун сөзлишип қалаттуқ. Вәтәндики шаир достлар тоғрисда пикирлишәттуқ. Бизниң әң һузурлуқ параңлиримиз әлбәттә әдәбият устидә булатти. Мусапирчилиқ һаятида һәр иккилимизниң қолға кәләм елип болалмиқанлиқимизни ойлап уһсинаттуқ. Бу йил язда өзиниң топламни чиқириши тоғрисида ойини ейтқан иди. Кейин «Анамниң Әслимилири» вә «Сәрсан Туйғулар» намлқ икки топлам қулумға тәгди. Мән бу топламларни уқуғандин кейин достум Абдушүкүр Муһәммәтни қайтидин туниғандәк болдум. Демәкки бир инсанни йүзәки тунушла һәммини чүшәндүрәлмигидәк, «Анамниң Әслимилири» вә «Исмим Тартқан Күлпәтләр» намлқ әсәрләрни оқуп, көзлиримгә яш кәлди. «Сәрсан Туйғулар» ни оқуп Үрүмчидики Абдүшүкүрни әмәс турмушқа сүкүт билән қарайдиған йүрикигә чоңкур азапни толдурған болсиму, вәтәндин һечқачан үмидини үзмигән, Париж Истанбол вә Яврупаларда йүрүпму Тәклимканниң қум буранлирида тавленип турудиған, ана вәтәнни әсла есидин чиқармиған қәйсәр Абдушүкүр Муһәммәтни көргәндәк болдум. Демәкки, бу икки топлам Абдушүкүр Муһәммәтни маңа қайтидин тунутти. Мәзкур китаблардин вәтәнсизлик ичидә қәлби ортәнгән бир Уйғур шаирниң қәлбидики сүкүтлириниң жавабини тапалайсиз. Ишинимәнки тәсират хаманлириңиз сизни чокум мол-һосулға игә қилғуси!

Мутәллип Сәйдулла(Норвегийә)

Бу йил Алмутада өткүзүлгән «Ана Тил Демәк-Хәлқимни Сөймәк Фестивали»да сизған рәссимлири билән мукпатланған 6 йерим яшлиқ рәссам: Абдулхалитова Юлтуз. Алмута 153 - гимназийә 1 - синип оқуғучиси

Қәшқәрдиики чалғу әсваблири базири. 2006 - йили тартлған

Ялқун Тағ

Қазақистанлиқ Уйғур Рәссам Һашим қурбанниң 2006 - йили вәтинйимизики саяһити жәрянида тартилған